

ФАН ВА ТУРМУШ

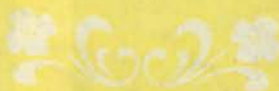
Н. ҚУЗИБОВЕВ. Навоий ва Ҳусайн Бойқаро.

Абдулла ОРИПОВ

ЎЗБЕКИСТОН

Кўп жаҳонгир кўрган бу дунё,
Ҳаммасига гувоҳ—ер ости.
Лекин, дўстлар, шеър аҳли аро
Жаҳонгири кам бўлар, рости.
Беш асрким, назмий саройни
Титратади занжирбанд бир шер.
Темур тиғи етмаган жойни
Қалам билан олди Алишер.
Дунё бўлди чаманим маним,
Ўзбекистон, Ватаним маним.

Алишер Навоийнинг «Лисон ут-тайр» ва «Сабъан сайёра» дostonларига ишланган расмлар.

У луг аждодларимизнинг риёзиёт соҳасида қолдирган улкан илмий мероси ҳозирги замонимизда шиддат билан ривожланиб бораётган кибернетика фанига пойдевор бўлганлигидан фахрланамиз.

Ўзбекистон Фанлар академиясининг «Кибернетика» илмий-ишлаб чиқариш бирлашмаси электрон ҳисоблаш марказлари, кибернетика, алгоритм, ишлаб чиқаришни автоматлаштириш каби энг илғор фан тармоқларини жумҳуриятимизда камол топтиришда карвонбошилиқ қилиб келди. Кибернетика эндиликда фан ва ишлаб чиқаришнинг турли жабҳаларига дадил кириб бормоқдаки, бу умумий тараққиётимиз учун зўр турткидир.

Суратларда: юқорида — «Кибернетика» илмий-ишлаб чиқариш бирлашмасининг бош директори, Ўзбекистон Фанлар академияси ва ССЖИ Мухандислик академиясининг ҳақиқий аъзоси, Беруний номидаги Ўзбекистон давлат мукофотининг нишондори Восил ҚОБУЛОВ шогирдлари — техника фанлари доктори, профессор, ССЖИ Мухандислик академиясининг мухбир аъзоси, Кибернетика илмгоҳининг директори вазифасини бажарувчи Неъматулла МҶМИНОВ, етакчи илмий ходимлар Шодмон НАЗИРОВ ва Шавкат ЕНИКЕЕВлар билан режалаштиришни автоматлаштириш муаммолари устида баҳс юритмоқда.

«Кибернетика» илмий-ишлаб чиқариш бирлашмасида соф назарий фан билан бир қаторда шартнома асосида ҳам амалиётга тез жорий этиладиган тадқиқотлар кенг кўламада олиб борилмоқда. Бу эса ўз навбатида корхоналарнинг ишлаб чиқариш қувватини оширади, ишчи-хизматчиларнинг меҳнат ўнумдорлиги ортишига ёрдам беради.

Фан билан ишлаб чиқаришнинг ҳамкорлиги тараққиёт гарови эканлиги эндиликда ҳаммага аён бўлаётганлиги эса қувонарли ҳодисадир.

Сураткаш Сергей ДОВИДОВ.

Илм олмакка интилиш
ҳар бир муслим ва
муслима учун қарзу фарз
ҲАДИС

1933 йилдан чиқа
БОШЛАГАН
СЕНТЯБРЬ — 1991

Таъсисчи
Ўзбекистон
Фанлар
академияси

БОШ МУҲАРРИР:
Комилжон ЗУФАРОВ

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:
Абдували АБДУВАҲОБОВ
Абдумавлон АБДУЛЛАЕВ
Жўра АБДУЛЛАЕВ
Турсун АЗЛАРОВ
Аҳмадали АСҚАРОВ
(бош муҳаррир ўринбосари)
Бўри АҲМЕДОВ
Иброҳимжон ИСКАНДАРОВ
Наби МАЖИДОВ
Ермуҳаммад МУБОРАКОВ
Мухаббат ОБИДОВА
Ўктам ПРАТОВ
Ҳайдар ПУЛАТОВ
Ўткир РАСУЛОВ
Асомиддин РАФИҚОВ
Елқин ТУРАҚУЛОВ
Ҳусниддин УМАРЗОДА
(масъул котиб)
Комил ХОЛМУҲАММАД
(бош муҳаррир ўринбосари)
Мурод ШАРИФҲУЖАЕВ
Мамажон ЭГАМБЕРДИЕВ
Наримон ҲОТАМОВ

БУЛИМ МУҲАРРИРЛАРИ:
Рустам ОБИД
Оқилхон ОДИЛХОН
Саид МУРОД

МУҲАРРИРЛАР:
Маҳфуза АСАДУЛЛА қизи
Рустам БОЙТЎРА

*Ассалому алайкум азиз муштарий!
Ойноманинг ушбу сониди*

ҚАЮМОВ А.	
Халқ ғамини ўйлаган зот	2
АБДУҒАФУРОВ А.	
Ижодкор темурийлар	4
ВАЛИХОНОВ О.	
Навоий ва фан	6
ЗОҲИДОВ Р., ҚУДРАТИЛЛАЕВ А.	
Қувват муаммолари	8
ҚОБУЛОВ В.	
Қайта қуриш даври фожеалари	10
ҚУРБОНОВ Р., ФАЙЗИЕВ А.	
Америкаликлар, марҳабо	12
Жаҳоншумул кашфиёт! Мумкин қачонки	14
ХУЖАЕВ Н.	
Совет жамияти инқирозининг илдизи қаерда!	16
СИДДИҚОВ П.	
Илмий баҳс яхши	16
АЗИЗОВ С.	
Кунчиқар мамлакат нафаси	18
СОДИҚОВА Н.	
Ўғирланган миллий бойлигимиз	20
ОБИД Р.	
Муз уммони соҳилларида	22
КАМЮ А.	
Имон ва жамият	25
Олдин ким бўлгансиз!	26
ИУЛДОШЕВ К.	
Юракни асранг, дўстлар	31

каби мақолаларни ўқийсиз.

Муаллифларнинг мулоҳазалари ойнома муҳарририяти ва таҳририятининг нуқтаи назарига ҳар вақт ҳам тўғри келавермаслиги мумкин.

КЕЛГУСИ СОНДА

Сўз мўлкининг султони, ўзбек халқининг буюк ўғлони, шеърлари қуёш нури янглиг жаҳонга таралган ҳазрат Мир Алишер Навоий таваллудларининг 550 йиллиги билан қалбдан муборакбод этамиз.

● Келажакдан умидимиз нима ● Олимлар лойиҳа ишларида экологияни биринчи ўринга қўйишмоқда. Сабаби! ● Тилимизга чечак чиққанми ● Саййид Олимхон хазинаси ● Юнусободдаги ғаройиб ҳодиса ● Банк тижорат йўлида ● Бош оғригининг минг бир сабаби ● Салом ва ўпич қандай пайдо бўлган

ХАЛҚ ҒАМИНИ УЙЛАГАН ЗОТ

Азиз ҚАЮМОВ.

Ўзбекистон Фанлар академиясининг мухбир аъзоси,
Қўлёзмалар илмгоҳининг директори.

СИЕСИЙ КУРАШЛАР сурони пайтида Алишер мактаб ёшида эди. 4 ёшидан мактабга қатнайди. Аммо Шоҳруҳ Мирзо вафотидан сўнг отаси — саройда кўзга кўринган ар-боблардан бири Ғиёсиддин Баҳодир ўз оиласи билан Шероз томонга кетди. У Абдулқосим Бобур Мирзо ҳукмронлиги ўрнатилгандан кейин Ҳиротга қайтди. Янги ҳукмдор 1453 йили Ғиёсиддинга Сабзавор ҳокимлигини берди. Алишер бу шаҳарда, сўнг Ҳиротда таҳсилни давом этдирди. У яхши устозлар қўлида дарс олди. Сабзаворлик Дарвеш Мансур, у орқали «Хуросон мулкининг рангин фозили» Яҳё Себак Алишернинг аруз фанидаги устозлари бўлди. Хожа Юсуф Бурҳон Алишерга мусиқадан дарс берди. Алишер қироат илмида Ҳофиз Али Жомийдан сабоқ олди. Унинг адабиётга муҳаббати болалик вақтлариданоқ кўринган эди. Бу тўғрида кейинчалик шоир бундай деб ёзган эди:

*Чун кичик ёштин манга бўлди насиб,
Назм адосида хаёлоти ғариб.*

Хуросон ҳукмдори Абдулқосим Бобур Мирзо ёш Алишер шеърларидан кўп завқ олар эди. У Алишерни ўз хизматида олиб, унга ҳомийлик қилди. Ҳукмдор даргоҳида Хуросоннинг бўлажак подшоҳи, Навоийнинг болалик дўсти ва маслакдоши Ҳусайн Бойқаро ҳам хизмат қилади. Ҳиротнинг мўътабар зотларидан Сайид Ҳасан Ардашер ҳам Алишер шеърларини севиб ўқир, ўзининг ёш дўстига кўп фойдали панд-насихатлар қилар, унга фақир ва камтарлик фазилатларини ўргатарди. Алишер 14—15 ёшларидаёқ Ҳирот, Машҳад, Сабзавор ва Хуросоннинг бошқа шаҳарларидаги адабиёт мухлислари орасида шуҳрат қозона бошлади.

Навоий «Ҳолоти Сайид Ҳасан Ардашер» китобчасида хабар беришича, бул зот унинг

*Ул паривашким, бўлубмен зору саргардон анга
Ишқидин алам манга хайрону, мен хайрон анга, —*

деб бошланадиган шеърини ҳам адабий суҳбатларда кўп мартаба ёддан ўқиган.

Ҳиротнинг пешқадам шоирларидан, мўйсафид Лутфий эса Навоийнинг бир ғазалига ўзининг ўн-ўн икки минг мисра турки ва форсий тилидаги шеърларини алмашмоққа тайёр эканини, бу амалга ошгудай бўлса, шундагина ўзини ғолиб чиққан деб ҳисоблаётганини айтган эди.

Навоийнинг ўша ғазали қуйидаги машҳур байт билан бошланади:

*Оразин ёлғач кўзимдан сочилур ҳар қатра ёш,
Бўйлаким, пайдо бўлур юлдуз ниҳон ўлғоч қуёш.*

Ана шу айтилганлардан хулоса қилмоқ керакки, қобилиятли ёш ижодкорнинг ғамхўр, нозик дидли устозлари, ҳомийлари бўлган, улар ёш шоир шеърини истеъдодини қадрлашган, ривожига кўмак берган.

1457 йилда Алишернинг отаси Ғиёсиддин дунёдан ўтди. Уша йили Хуросон ҳукмдори Абулқосим Бобур Мирзонинг ҳаёт йўли ҳам яқунланди. Ҳам отасидан, ҳам ҳомийсидан айрилган ёш шоирнинг маънавий ва моддий ҳолати кўп мушкул эди. Навоий Машҳад, Марв, Ҳирот, Самарқанд шаҳарларида ўз таҳсилни давом этдирди. Ҳусайн Бойқаро эса Машҳаддан Марвга бориб, у ерда Хуросон ҳокимияти учун кураш бошлади. Бу пайтда Хуросонда Султон Абу Саид Мирзо ҳокимиятни эгаллаган эди.

Навоийнинг Султон Абу Саид Мирзо ҳукмронлиги даврида Хуросонда қанчалар зулм ва зўравонлик авж олганини тасвирловчи шеърлари бизгача етиб келган. Бу тўғрида

шоир: «Элида кишилиқдан осор йўқ, Шароратдин ўзга падидор йўқ», дейди.

Шоир мамлакатда юз бераётган адолатсизликларга, ҳақсизликларга кескин қарши чиқади. У одамгарчиликдан асар ҳам қолмаган, ёвузликдан ўзга ишга қодир бўлмаган кимсаларни қаттиқ танқид қилади. Улар халққа фақат зулм ўтказади, макр ва найранг билан иш тутади, дейди. Навоий турмушдаги ноҳақлик ва адолатсизликларга қарши кескин курашга отланди, бутун умрини халқпарварлик, адолатпарварлик учун курашга бағишлади.

1469 йили Ҳусайн Бойқаро Хуросон ҳокимиятини эгаллайди, Навоий дўстининг таклифига кўра Самарқанддан Ҳиротга қайтди. Бу ерда Алишер Навоий Хуросон мамлакатининг эътиборли ва обрўли давлат арбоби сифатида то ҳаётининг охиригача иш тутди. Қанчалик давлат хизмати билан банд бўлмасин, Навоий ҳар куни ярим кечадан сўнг ижодий иш билан машғул бўлар, олтмиш-етмиш байт шеър битар эди. Бу ҳол шоирнинг табиати тақозосига кўра амалга ошар, эҳтимол, у фақат ана шу ижод жараёнида ҳордиқ чиқарар, турмуш ва хизмат ташвишларидан таскин топар эди. 1470—80 йиллар оралиғида Навоий ўзининг дастлабки икки девонини — «Бадое ул бидойа» («Гўзалликларнинг бошланиши») ва «Наводир ун ниҳойа» («Нодирликларнинг яқунланиши»)ни тузди. Улардаги шеърларнинг мавзуи хилма-хил. Улар орасида орифона шеърлар ҳам бор. Бундай шеърларда шоир эзгулик, инсоний фазилатлар, одоб ва хуш хулқлилик кабиларни тарғиб этади.

*Фалақдин гар анга ҳар лаҳза юз қайғу келур утру
Агар ҳар қайғудин сўнг бир севинмак бор, эмас қайғу.*

*Вагар ҳар тийраликка бир ёруғлиқни ишонмассен
Йиғи кўр чархдин, ҳар шом доғи субҳидам кулгу.*

*Камол истар эсанг сидк аҳлидин қилма кўнгул тийра
Муқаддар айламас хуршид субҳ анфосидин кўзгу...*

Ғазалда орифона, ҳам сўфиёна туйғулар ғоят юксак бадият билан ифода этилган. Лирик қаҳрамон ўз суҳбатдошини ҳаётдаги эзгуликка ишонмоққа қорлайди. Ҳар бир қайғунинг ортидан бир севинч келади. Ҳар бир қоронғуликдан сўнг ёруғлиқ бор. Агар тунда йиғи бўлса, тонгда кулгу бўлади. Чархнинг иши шундай. Айни замонда шоир фанони унутмасликка ўғит беради.

Навоийнинг ошиқона ғазаллари ҳам халқ ўртасида кенг ёйилади. Унинг замондошларидан Давлатшоҳ Самарқандий «Тазкират уш шуаро» китобида Навоийнинг қуйидаги

ғазалини келтирар экан, бундай таърифлайди: «Биз улуг амирнинг шарофатли девонидан фақирлик табиатимиз ва аҳволимизга мувофиқ келадиган бир ғазалини танлаб олдикким, унинг сўзлари жароҳатланган қалбга туз сепади, балки мажруҳ жигарни тирнайди». Мана, ушбу ғазалини ўқиб кўринг:

*Ёраб ул ой хуснин эл фаҳмига номафҳум қил
Бўйла мавжуд этмасанг, аввал мени маъдум қил.*

*Бўлса ишқимда қусуре кўнглимни мендин совут,
Ишқим ар пок бўлса тошдек кўнглин онинг мум қил.*

*Барча туздин ўйлаким, кўзумни маҳрум айладинг,
Борча кўзни ул париваш юзидин маҳрум қил.*

*Қилса зулм ул зolim элни қилмоғил, ёраб, забун,
Чун тазаллумдир ишим доим мени мазлум қил...*

*Демаким, борму экин меҳрим Навоий кўнглида,
Он дам исин бир тэммул айлабон маълум қил.*

Жомийнинг машҳур «Тўхфат ул аҳрор»ини ўқиб чиққач, Навоий устозидан фотиҳа олиб, ўзининг «Хайратул аброр» асарини ёзишга киришди. Тезда иш интиҳосига етди. Шундай қилиб, Навоий ўз «Хамса» («Бешлик») китобининг биринчи асарини 1483 йили ёза бошлади ва ўша йили уни ёзиб битказди. Туркий (эски ўзбек) тилидаги биринчи ва, афсуски, охириги «Хамса» ёзила бошланган эди. Навоий «Хамса»нинг иккинчи асари «Фарҳод ва Ширин»ни ҳам ўша йили ёзди. Ундан сўнг «Лайли ва Мажнун», «Сабъаи сайёр», «Сади Искандарий» дostonлари ёзиб тугалланди. Шуниси қизиқи, «Лайли ва Мажнун», «Хираднома Искандарий» асарларини Жомий Навоий билан бир вақтда ёзди. Шу йўсинда икки буюк ижодкорнинг ҳамкорлиги оламшумул натижалар берди. Жомийнинг «Хафт авранг» («Етти тахт») деб аталган етти дostonдан иборат асарлар тўплами юзага келди. Навоий эса ўзининг шоҳ асари «Хамса»ни яратди.

НАВОИЙ «ХАМСА»СИННИНГ бош мавзуи инсон, унинг олий даражаси, инсоннинг ўз юксак мавқеига муносиб бўлмоғидир. «Хайратул аброр» («Яхшилар ҳайрати») асарининг бошланғич қисмида Навоий инсоннинг улўғлиги ва буюк даражасини ифодалаб бундай деб ёзган:

*Барчасини гарчи латиф айладинг,
Барчадин инсонни шариф айладинг.
Ганжинг аро нақд фаровон эди,
Лек баридин гараз инсон эди.*

Демак, Аллоҳ томонидан вужудга келтирилган нарсаларнинг ҳаммаси бири бирдан латиф ва гўзал. Аммо барчасидан шарофатлироғи инсондир. Унинг хазинасида бойликлар жуда кўп. Уларнинг барчаси инсон учун вужудга келтирилган. Навоий инсон гўзаллиги ва буюклигини барабар кўяди. Яна, у инсонни илоҳийлаштириш даражасигача боради. Чунки Табиат, Коинот, Инсон гўзаллиги ва буюклигида Аллоҳнинг гўзаллиги ва буюклиги акс этади. Улар ана шу гўзаллик ва буюкликни кўрсатувчи кўзгулардир.

«Хайратул аброр» дostonи инсоннинг ўз баланд даражасига муносиб бўлмоғи учун касб этиши лозим бўлган фазилатларнинг шеърини ташвиқидан иборат. Улар саҳоватпешалик, карам, меҳнатсеварлик, халқпарварлик, одоб каби бошқа юксак сифатлардир. Киши таъмадан, яъни ўзи учун бировдан бирор нарса кўтишдан, ғаразли мақсадлардан тамомила холи бўлмоғи керак. Агар денгиз бўйида бўлса, ундан бир томчи таъма қилмаслик лозим. Аммо ўзгаларнинг жароҳатини даволамоққа ўзида бор марҳаматни аямасин.

Навоий уқтирадики, киши ҳаётидаги энг юксак фазилат одамларга, жамиятга фойда етказмақдир. Ана шундай кишини ҳақиқий одам деб ҳисобламоқ мумкин:

*Одаме эрсанг демагил одаме,
Оники йўқ халқ ғамидин ғаме!*

Кимки элу юртга, халққа энг кўп фойда етказса, ундан ана шу кишининг ўзи кўп фойда кўради. Чунки у эл муҳаббатига сазовор бўлади. Инсон учун бундан ортиқ фойда борми!

*Нафъинг агар халққа бешакдурур,
Билки бу нафъ ўзинга кўпракдурур.*

«Хамса»нинг бошқа дostonларида Навоий ўзида ана шундай фазилатларни касб этган покиза тийнат, олижаноб қаҳрамонлар образини яратди. Фарҳод, Ширин, Қайс, Лайли, Дилором, Масьуд Ахий, Фарруҳ, Меҳрнос ва қатор бошқа ижобий қаҳрамонлар шулар жумласидандир. Булар яна ишқ қаҳрамонлари. Чин севги фақат пок қалблардагина пайдо бўлади.

Фарҳод, Ширин, Қайс, Лайлининг оташин севги туйғулари ёвузлик, макр, маҳдудлик устун турган шароитда жуда қаттиқ қаршилиқларга дуч келади. Бу севги эгалари ҳалок бўлади. Аммо чин инсоний муҳаббат ғалаба қозонади. Уларнинг пок ва самимий севгиси асрлар давомида инсоний севгининг кучи, қудрати, жозибасини намойиш этиб келмоқда, авлодлар қалбини мафтун этиб яшамоқда.

1485 йили Навоий «Хамса»ни ёзиб тугаллади. Эллик бир минг икки юз ўттиз мисрадан иборат беш дoston икки йил ичида ёзиб тугатилди. Агар бевосита ёзишнинг ўзига сарф этилган муҳлат жамланса, олти ой ҳам бўлмайди, деб ёзади Навоий. Навоийнинг шоирлик маҳорати нақадар кучли ва баланд даражада эканини кўрсатади бу факт. Маҳорат тинимсиз меҳнат билан чамбарчас боғлиқ эканининг гувоҳи бўламиз.

1487 йили Навоий узоқ Астрободга ҳоким этиб юборилади. Бу, Ҳиротдаги Навоийга қарши турган кучларнинг ғалабаси эди. Астрободдалик пайтида Навоий ўз шеърларини жамлаб, янги катта девон тузмоққа ҳозирлик кўрди. Кейинги юз берган воқеалар — Навоийнинг душмани Маждиддин Мухаммаднинг таназзули, Ҳиротдаги ижтимоий муҳитда содир бўлган ўзгаришлар Навоийнинг Астрободдан Ҳиротга қайтиб келишига сабаб бўлди. Икки йиллик Астробод ҳаёти Навоийга маълум даражада таъсир кўрсатганди. У Ҳиротга қайтгач, жадал ижодий фаолият билан машғул бўлди. Адабиёт тарихшунослигида жуда қимматли аҳамиятга эга бўлган «Мажолис ун-нафоис» («Нафисларнинг йиғинлари»), Шарқ халқлари ижтимоий тафаккур тарихига оид «Насоимул муҳаббат» («Севги шабодалари») асари, туркий тилининг бой имкониятларини намойиш этувчи «Муҳокаматул луғатайн» («Икки тил тўғрисида муҳокама»), аруз шеър тузилишининг назариясига оид «Мезон ул авзон» («Вазнлар тарозуси»), устоз Жомий хотирасига бағишланган «Хамсатул мутаҳаййирин» («Беш ҳайратлантирувчилар») ва бошқа асарлари Навоий ана шу фурсатда ёзди. Яна барча шеърларни йиғиб, тўрт китобдан иборат «Ҳазойин ул маоний» («Маънолар хазиналари») девонини тузди.

1499 йили Навоий «Лисон ут тайр» («Қуш тили») дostonини ёзди. Бу асар тўғрисида Навоий «Қуш тили ишорати била ҳақиқат асрорини мажоз сувратида кўргузубмен» деб шарҳ қилган эди. Унда қушлар, уларнинг хатти-ҳаракати орқали турли тоифа ва характердаги кишиларнинг ички дунёси кўрсатилган. Барча қийинчиликларни енгиб, камол касб этган зотларнинг олий мақомига муяссар бўлажаклари тасвирланган.

Навоийнинг охириги асари «Маҳбуб ул қулуб» («Кўнглиларнинг севгани»)дир. У фалсафий-ахлоқий мазмундаги насрий асар. Носир бу китобда жамиятнинг турли тоифаларига ўз қарашини изҳор этади, уларнинг фазилат ва нуқсонларини кўрсатади. Унда Навоий деҳқонларни улўғлайди, улар меҳнати жамият фаровонлигининг асосий боиси эканлигини таъсирли воситаларда ифода этади. Сўнги асар 1500 йилнинг охирида ёзиб битирилди. Бу пайтларда у кексайиб қолган ва оғир нотобликка дучор бўлган эди:

*Чун кетди йигитлику узади қарилиқ
Дам совуди, яъни қолмади қон ҳам иссик.
Оғзиға ҳаёт шарбати бўлди аччиқ
Улмоқ хушроқки, умр бу навъ қаттиқ.*

Буюк шоирнинг ҳаёт йўли янги асрнинг бошида, яъни 1501 йил 3 январь кунини узилди. Аммо унинг ўлмас асарлари беш асрдан ортиқ вақтдан бери яшаб келмоқда. Ўзбек адабиёти ва адабий тилининг асосчиси Навоийнинг муқаддас номи ва ижоди ҳамиша барҳаёт бўлиб қолади.

Ижодкор темурийлар

Абдурашид АБДУҒАФУРОВ,
филология фанлари доктори.

Алишер Навоийнинг ириқ асарларидан бири «Мажолис ун-нафоис» («Гўзал мажлислар») деб аталади. Мазкур асарда XV асрда яшаб, ижод этган 400 нафардан зиёд шоирларнинг шахсий хислат-фазилатлари ва ижодий фаолиятлари тўғрисида қисқа, аммо жуда муҳим маълумотлар қайд этилади. Шунингдек, тазкирада Навоий ўша ижодкорлардан «Ҳар қайсининг натойижи таъбидан бирор нима нишона йусунлик», келтириб уларнинг иқтидорига баҳо беради. Худди шу хусусиятларига кўра, «Мажолис ун-нафоис»ни XV аср ўзбек ва форс-тожик адабиётининг кўламини, ғоявий-матн йўналиши ва тур ранг-баранглигини, бадий санъатлари ва тил жиҳатларини ҳолисона кўрсатувчи улкан кўзгу, бу адабиётларни яратувчилари тўғрисида ишончли илмий манба десак хато бўлмайди.

Тазкира саккиз мажлис — бобдан ташкил топган. Махсус бир мажлисни Навоий улўғ жаҳонгир Амир Темур ва темурийзодалар авлодига бағишлайди, ҳажман каттагина бўлган сўнгги мажлисда эса шу авлоднинг ёрқин намояндalarидан бири, Ҳусайин тахаллуси билан қалам тебратиб, соҳиби девон даражасига кўтарилган Ҳусайин Бойқаронинг ижодий фаолияти ёритилади.

Навоий ўз тазкирасига уларни темурий бўлганликлари

учун эмас, балки адабиётга, хусусан шеърятга, қалам аҳлига бевосита алоқадор бўлганликлари туфайли киритган. Шоирнинг махсус таъкидича, тазкирадан ўрин олган темурийларнинг кўпчилиги шеърин иқтидорга эга бўлиб, ижод билан шуғулланганлар, баъзилари эса, гарчи ўзлари қалам тебратмасалар-да, шеърятни нозик ва чуқур тушунган, ундан лаззатланган, ҳузур қилиб, маънавий озуқа ола билган, ўрни-ўрни билан унга мурожаат этиб турган, қалам аҳлига эса ҳомийлик қилган зотлардир. Амир Темурни Навоий ана шу кейинги гуруҳга киритади: «Агарчи назм айтмоққа илтифот қилмайдурлар, аммо назм ва наср-ни андоқ хўб маҳал ва мавқеъда ўқубдурларким, анингдек бир байт ўқугони минг яхши байт айтқонча бор».

Тазкирада Темур табиатидаги бундай ноёб фазилатни яққол далилловчи мисол ҳам келтирилади. Маълумки, Ҳусайин Бойқаро саройида замонанинг етук ижодкорлари, олим фозиллари, созанда ва хонандалари иштирокида адабий йиғинлар мунтазам равишда ўтказилиб турган. Асосан шеърхонликка бағишланган бу гўзал одатни Навоий Амир Темурдан Ҳусайин Бойқарога қолган мерос-анъана деб таъкидлайди: «То олам аҳли билғайларким, султон соҳибқирон — (Ҳусайин Бойқаро — А. А.) ғаким, мажолис-да пайдар-пай хўб абёт ва яхши сўзлар дармаҳал воқеъ бўлур,— дағи маврусий (мерос бўлиб қолган — А. А.) дурким, нисбатни ул жадди бузургворга (улўғ бобога, яъни Амир Темурга — А. А.) тузотур».

Навоийнинг бу маълумотлари Темур қиёфасини фақат қора бўёқлар билан чизилиши тўғри эмаслигини, уни адабиёт ва санъат завқу шавқидан бебаҳра, маънавий чекланган, жоҳил шахс сифатида талқин этилиши ҳақиқатга мувофиқ келмаслигини яна бир бор кўрсатади.

Навоий Темурнинг ўғли Шоҳруҳ Мирзо тўғрисида ҳам «назмға машғуллик қилмас эрди, аммо хўб байт ва яхши сўзлар кўп ул ҳазратдин ҳам воқеъ бўлур эрди» деб ёзади ҳамда далил сифатида унинг бир муносабат билан форсий байтни ёддан ўқиганлигини баён қилади. Навоий яна йигирма нафар темурийзода шеърин иқтидорга эга бўлиб, бадий ижод билан ҳам шуғулланганлигини таъкидлайди, ҳар бири қолдирган адабий меросларидан намуналарни келтиради.

Маълумки, Навоий «Фарҳод ва Ширин»да Мирзо Улўғбек шаънига қатор мадҳий байтлар битади, унинг инсофли ҳукмрон ва буюк олим сифатидаги амалий фаолиятини жуда юқори баҳолаб, жумладан, қуйидагича тавсифлайди:

Темурхон наслдан Султон Улўғбек
Ки, олам кўрмади султон анингдек!..

Достондан ўн йил кейин ёзилган тазкирада Навоий улўғ темурийзодага берган юксак баҳосини янада чуқурлаштиради, уни бизнинг мавзуга алоқадор янги маълумот билан тўлдирди. «Камолоти бағоят кўп эрди» деб таъкидлаган шоир унинг ижодий иш — шеърятга ҳам вақт топа олганини ёзади: «Бовужуди бу камолот гоҳи назмға майл қилур».

1942 йилнинг кузида — Улўғ Ватан урушининг энг оғир палласида ўзбек халқининг фашист босқинчиларига қарши мардона курашаётган жангчиларига йўлланган мактуб жисмида қуйидаги туюқ ҳам битилган эди:

Эр керак уртанса, ёнса ёлина,
Ера еб ётса отининг ёлина.
Ит улуми бирла ўлса яхшироқ,
Эр отониб душманига ёлина!

Ёв билан курашда жасорат ва ватанпарварликка даъват этувчи бу мисралар Амир Темурнинг набираси Абобакр Мирзо қаламига мансуб. Навоий тазкирада Абобакр Мирзонинг шеърин иқтидорига далил сифатида келтирар экан, муаллиф шахсияти ва асар хусусида қуйидаги кўтаринки жумлаларни ёзади: «Баҳодурлуғи ва қиличи зарби Чигатой улусида машхурдур. Чун таъбиде назм чошнис (лаzzати, баҳраси — А. А.) бор эмиш. Ҳамул баҳодирлуғ таврида бу туюқ андин машхурдурким, ...тажнисини яхши топибдур».

Тазкиранинг худди шу бобида ўзбек тилида яратилган қуйидаги туюқ ҳам келтирилади:

Тулун ойга нисбат эттим ёруми,
Ул хижолатдин кам ўлди ёруми.
Тори мўноннинг закотинг мен берай
Ё Мисрни, ё Халабни, ё Руми.

Бу гўзал мисралар, Навоийнинг гувоҳлигига кўра, Амир Темурнинг бошқа бир набираси — «табъи назм» бўлган Султон Искандар Шерозий томонидан ёзилган.

Навоийнинг маълумотида, адабиёт мухлиси бўлган ва қалам аҳлига ҳомийлик қилган Султон Искандар саройида тўпланган шоирлар жумласида Ҳайдар Хоразмий ҳам бўлган.

Навоий Самарқандда ҳукмронлик қилган темурийзода Халил Султон ҳақида сўз очиб, унинг саройида нозикдид, хуштабъ фозиллар ва шоирлар («зурафо ва шуаро») мунтазам равишда йиғилиб, адабий суҳбатлар қуришар эди, деб махсус қайд этади. Халил Султоннинг қалам аҳлини бундай қадрлаши асло бежиз бўлмаган. Навоийнинг ёзишича, унинг ўзи соҳиби девон даражасидаги иқтидорли ижодкор эди: «Машҳурдурким, ўзи шеър айтур эрди. Андоқким, девони таърифида Хожя Исмадуллоҳ қасида айтибдур, аммо, тилаб топилмади».

Навоий Султон Халил девонидан фақат қуйидаги биргина байтни топа олган:

Эй турки пари пайкаримиз, тарки жафо қил!
Комил дилимиз, лаъли равонбахш раво қил!

Шоҳруҳ Мирзонинг ўғли Бойсунғур Мирзо темурий ҳукмронлар ичида илмпарварлиги, адабиёт ва санъат аҳлига ҳомийлиги билан ном чиқарган. Унинг бевосита раҳбарлиги ва назорати остида 1425-26 йилларда Фирдавсийнинг «Шоҳнома» асари бўйича жиддий илмий иш амалга оширилган: ўттиздан ортиқ кўлөзма нусхалар ўзаро қиёсланиб, мукаммал танқидий матн тайёрланган, Бойсунғур Мирзонинг ўзи эса унга каттагина сўзбоши ёзган. Табиийки, бундай фаолият Навоийнинг диққат-этиборидан четда қолмаган. «Хуштабъ, сахий ва хунарпарвар подшоҳ» сифатида баҳолаётган, Навоий тазкирада яна қуйидагиларни таъкидлайди: «Ҳаттот ва наққош ва созанда ва гўяндадин мунча беназир кишиким, анинг тарбиятидин ароға кирди, маълум эмаским, ҳеч подшоҳ замонида пайдо бўлмиш бўлмай». Навоий тавсифномасидан маълум бўлишича, Бойсунғур Мирзо бевосита ижод билан ҳам шуғулланган.

Темурийлар авлодининг кейинги бўғин вакилларида Абулқосим Бобур Мирзо, Жаҳоншоҳ Мирзо, Яъқуб Мирзо, Бойқаро Мирзо (Ҳусайн Бойқаронинг туғишган акаси), Кичик Мирзо, Фаридун Ҳусайн ва Муҳаммад Ҳусайн Мирзолар номлари ҳам ижодкорлар қаторидан ўрин олган. Уларнинг она тили ва форсийда яратилган меросларидан айрим байт ва рубоийларни мисол учун келтирар экан, Навоий ҳар бирининг умуман ижодий-ижтимоий фаолиятига ҳам, инсоний хислат-фазилатларига ҳам баҳо берадики, бу ҳол тазкира қимматини жуда оширади. Масалан, Абулқосим Бобур Мирзо, Навоий таъкидича, «карим ул-ахлоқ» (гўзал хулқли — А. А.) киши эрди. Қиммати олдида олтунинг дағи кумушнинг тош ва туфроғча ҳисоби йўқ эрди. Табъи назмға мулойим эрди». Навоий унинг бир форсий рубоийсини келтиргач, айниқса она тилидаги асарлари кенг оммага маъқул эканлигини алоҳида қайд этади.

Тазкирада Мироншоҳнинг Кичик Мирзо номи билан машҳур бўлган набираси Муҳаммад Султон ҳақида қуйидаги юксак баҳони ўқиймиз: «Кичик Мирзо — хўб таъблиқ, тез идроклик, шўх зеҳнлик, қавий ҳофизалиқ йиғит эрди. Оз фурсатда яхши толиби илм бўлди ва кўпроқ улам ва фунундин ўз мутолааси била вуқуф (билимдонлик — А. А.) ҳосил қилди. Шеър ва муаммонно хўб англэр эрди, балки кўнгли тиласа айта ҳам олур эрди». Навоий Кичик Мирзо қаламига мансуб бир рубоийни келтириб, шундай яқунлайди: «Баъзи дерларким, бу рубоий ҳазрат Маҳмудий Нурани (Жомий — А. А.) била таворуд (икки ижодкорнинг бири биридан беҳабар бир хил мисралар битиш ҳодисаси — А. А.) воқеъ бўлбтур. Андоқ дағи бўлса улуг давлат турар!». (Ўрни келганда айтиб ўтайликки, Навоий «Мажолис ун-нафоис»дан анча илгари тузган «Бадоеъ

ул-бидоя» девонига ёзган «Дибоча»да ҳам Муҳаммад Султон — Кичик Мирзо тўғрисида жуда юксак фикрлар билдиради). Келтирилган жумлаларни Улуғбекнинг қотили Абдуллатиф Мирзо ҳақидаги мана бу қоралов билан қиёслайлик:

«Абдуллатиф Мирзо — савдои мизож ва васасий табъ ва девонасор киши эрди. Мундин ўзга дағи ғариб бадфеълликлари бор эрдиким, зикридин беҳижоблик лозим келур. Утар дунё маслаҳати учун донишманд ва подшоҳ отасин ўлдурди». Тавсифнома давомида Навоий падаркуш Абдуллатиф Мирзонинг ўзи ҳам тез орада қилич зарбидан ўлим топанлигига киноя этади. Шуниси диққатга сазоворки, Абдуллатифни тубан шахс ва золим ҳукмрон сифатида аёвсиз қоралаган Навоий унинг табиатидаги шеърини иқтидорни холисона таъкидлайди ва «аммо табъи назм эрди ва шеърини обдон айтур эрди» деб илова қилади.

Форс-тожик адабиёти, хусусан, унинг йирик намоёндалари меросини юксак қадрлаган, ўзи ҳам форсий етук бадий асарлар ярата олган Навоий ҳар доим ижодкорларни ўз она тилида — ўзбекча қалам тебратишга даъват этган, бундайларни рағбатлантириб ҳомийлик қилган. Навоий темурийзодалар, уларнинг адабий меросини баҳолаётган экан, қайси тилда қалам тебратганлиги масаласига ҳам махсус тўхтаб ўтади. Навоий гувоҳлигидан маълум бўладики, кўпчилик темурий ижодкорлар форсий тилини ҳам мукаммал эгаллаб, ҳатто форсий шеърлардан ташкил топган девонлар ҳам тузганлар.

Темурийнинг учинчи фарзанди Мироншоҳнинг ўғли Сайид Аҳмад Мирзо худди шундай иқтидорлар жумласига кирди. У, деб ёзади Навоий «салим табъ» (юксак истеъдодли — А. А.) ва пок зеҳн киши эрди. Хили машҳур назмлари бор: ҳам ғазал, ҳам маснавий. Ҳам туркий ҳам форсий ғазал таврида девони бор. Ва маснавий таврида «Тааш-шукнома» анингдур. Бу туркча матлаи яхши воқеъ бўлбтурким:

Сайд этти фироқинг мени мурғи сахарийдек,
Қил одамийлик — қилма ниҳон юзни паридек!»

Шу ўриннинг ўзидаёқ Навоий Саид Аҳмад Мирзонинг форсий бир ғазалининг бошланма байтини ҳам келтиради.

Айтилганидек, «Мажолис ун-нафоис»нинг яқунловчи — саккизинчи мажлиси тузалигича темурий Султон Ҳусайн Бойқаронинг ижодий фаолияти таҳлилига бағишланган. Навоий «Ҳусайний» таҳаллуси остида қалам тебратган ҳукмроннинг ўз она тилида яратган шеърини девони ҳақида батафсил сўз юритади.

Тазкирада жамланган маълумотлар Ҳусайн Бойқаро хонадонида умуман илм-маърифат, хусусан шеърятнинг ниҳоятда қадрли бўлганини, фақат Султоннинг ўзигина эмас, балки бир қатор фарзандлари ҳам бадий ижод билан муваффақиятли шуғулланганликларини, айримлари эса ҳатто шеърини девон тузиш даражасига кўтарила олганликларини тасдиқлайди. Султоннинг ижодкор фарзандларидан биринчи навбатда катта ўғил Бадиуззамон Мирзони қаламга олган Навоий аввало унинг юксак инсоний фазилатларини қайд этади, хулқ-атворда етук ва маънавий бой шахс бўлганлигини таъкидлайди. Бадиуззамон Мирзонинг шоирлик иқтидорини «Табъи назм услубида мулойимдур», дея юқори баҳолаган Навоий далил сифатида унинг форсий ва туркийча ғазалларидан мисоллар келтиради. Қуйидаги бошланма байтни таҳлил этиб, ҳам мазмунан ва ҳам шаклан мукаммал эканлигини сўзлайди:

Эй сабо, гар сўрса ҳолим шаммаи ул сарвиноз,
Эврлулб бошиға мен саргаштадин еткур ниёз.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур Ҳусайн Бойқаронинг ўғиллари ҳақида сўзлар экан, жумладан қуйидагиларни ёзади: «Яна Шоҳ Ғариб Мирзо эди, букри эди. Агарчи ҳайъати ёмон эди, табъи хўб эди. Агарчи бадани ногавон эди, каломи марғуб эди: «Ғарибий» таҳаллус қилур эди. Девон ҳам тартиб қилиб эди. Туркий ва форсий шеър айтур эди» («Бобурнома»).

Шоҳ Ғариб Мирзонинг шахсияти ва ижодий фаолиятига

НАВОИЙ ВА ФАН

Омонулло ВАЛИХОНОВ
(Боқир)

Маълумки, ҳар бир буюк шахсни ўрганишда унга ўша давр нуқтаи назаридан қаралади. Бинобарин, Алишер Навоий ҳақида гапирар эканмиз, биз ҳам XV аср Урта Шарқдаги фан тараққиётининг юқори босқичи даражасига нисбатан ҳукм чиқармоқчимиз.

Улуғ Навоийнинг устозлари: машҳур Фаттоҳийнинг яқин шогирди Дарвеш Мансур, буюк астроном Файзулло Абдуллайс, филолог Журжоний ва улуғ файласуф Абдураҳмон Жомий, сўнгиси Қозизода Румийга метематикадан имтиҳон топширганда уни ҳайратда қолдирган киши. Уларнинг барчаси ҳам Навоийнинг истеъдодига юксак баҳо берган эдилар.

«Муҳокаматул луғатайн», «Тарихи мулуки Ажам», «Рисола дар боби муаммо», «Вақфия» каби асарлари буюк шоир Алишер Навоийнинг улкан филолог, йирик тарихчи, ажойиб ҳуқуқшунос эканлигидан дарак берувчи ҳужжатлардир. Бу фанларнинг назарий жиҳатларини баён қилишдан ташқари. Навоий ушбу соҳаларда амалий жиҳатдан ҳам шуғулланган эди. Масалан, Ҳумом исмига ёзилган муаммоси:

Ул шўх онча жаврда кўргузди ихтимом,
Ким от чиқарди, балки анга ушбу эрди ком.

Бу ерда «ихтимом» сўзининг арабча ёзувидан «от» (алиф ва те) чиқарилса «Ҳумом» ҳосил бўлади.

Машҳур шарқшунос, академик И. Крачковский айтганидек, Навоийнинг Султон Ҳусайн салтанатида 30 йилдан зиёдроқ давр мобайнида асосий таянч вазифаларни адо этиши унинг ҳарбий тактика, сиёсий билимлар соҳасида катта олим эканлигига рад этиб бўлмайдиган далилдир. «Садди Искандарий» асарида Навоий яъжуж-маъжуж йўлига сад (ғов)боғланганини айтар экан, бу душман ҳужумини кутмасдан, унинг йўлини тўсиш зарурлигини киноя деб тушунишга тўғри келади. Унинг «Лисон ут-тайр» асари,

берилган бу юксак баҳо Навоийнинг «Мажолис ун-нафоис» даги ижобий тавсифнома билан тўла мувофиқ келади. Навоий ҳам уни «назм ва насрда назари маълум» (назири йўқ, беназир — А. А.) деб таърифлаб, ўзбекча уч ва форсий икки ғазалининг матлаъ байтларини келтирадики, бошқа ҳеч қайси темурий ижодкор меросига (Ҳусайн Бойқарони истисно этганда) бу қадар кенг тўхталмаган. Навоий мисолга олган байтлар Шоҳ Ғариб Мирзонинг чиндан ҳам ноёб ижодий қобилиятдан аниқ дарак беради:

Қайси бир гулчеҳра ул гулбарги хандонимча бор?!
Қайси бир шамшод қад сарви хиромонимча бор?!

Тавсифномага илова этилган мана бу кўтаринки жумла-лар ҳам Шоҳ Ғариб Мирзонинг ижодий фаолиятига нис-

«ХАМСА». Таниқли олим ва ношир Абдулғаффор Баёний ихтимомми — ғайрат-ташаббуси билан жумҳурият Фанлар академияси томонидан Кобулда 1369 ҳижрий-шамсий йилининг далв ойида

(милодий 1991 йил феввали) нашр этилган.

«БОЗИЙҲОИ ОМИЕНАИ
ЎЗБЕКНИ ЖУЗЖОН»
(«Жузжон ўзбекларининг
халқ (оммавий) ўйинлари».

Омонулло Валихонов [Боқир] Андижон адабий муҳитининг билимдони, Навоий, Бобур, Бадр Чочий каби улуғ алломалар ижодини ўзига хос тарзда ҳис қила олган, таҳлил ва тадқиқ этган нозиктаъб адабиётшунос эди. Олим ҳаётлик чоғларида «Нафосат оламида», «Паҳлавон Маҳмуд» каби китоблар, «Буюк Халаф», «Озроқ заҳмат чекилса эди» каби мақола-ларини нашр қилдирган бўлса ҳам, матбуотда чоп этишга улгурмаган ёхуд вилоят

матбуотларидагина эълон қилган талай илмий асарлари Заҳририддин Муҳаммад Бобур номидаги «Арк ичи» Андижон адабиёт музейида сақланади. Биз шулардан бирини «Фан ва турмуш» муштарийларига тақдим этишни ўзимизга бурч деб билдик.

Убайдулла СОДИҚОВ,
ёзувчи, Андижон вилоят
адабиёт ва санъат
музейининг катта илмий
ходими.

«Хамса»даги кўп боблар шоир фалсафий фикрларининг мажмуини ифодалайди. Агар Навоий асарларига диққат билан назар ташланса, унинг дунёқарашлари такомиллашиб, ривожланиб борганини яққол кўриш мумкин. Масалан, унинг билиш назариясига муносабатини олайлик. Дастлабки асарларида:

Қадаҳ кетиргилу дам урма дайр сирридин,
Ки мубҳам ўлди бу сўз, ҳар нечаким айтилди, —

деса, сўнгроқ иккиланиш кучаяди. Умрининг сўнгги даврида эса, инсон ҳамма нарсани билиши мумкин деган фикрга келади:

Деди: «Ҳар ишки одамизод,
Тафаккур бирла билмиш одамизод.
Улум ичра менга то бўлди маҳдал,
Топилмас мушкеле, мен қилмагон ҳал.

Элшунослик, жуғрофия, биология соҳалари ҳам Навоий назаридан четда қолмаган. Унинг дoston ва лирик асарларида ўнлаб этник, жуғрофий номлар, қуруқлик, ҳатто сув остининг тектоникаси ҳақида қизиқ маълумотлар учрайди. Шунингдек, шоир Фарҳоднинг куч-қудрати ва ҳарбий маҳоратини тасвирлар экан, шундай дейди:

Қилиб гар ҳамла Албурз узра бир гуыз,
Бўлуб гарду чиқиб гардунга Албурз.

Навоий нега Урол каби «кекса», табиий «уқаланиб» турган тоғларни эмас, балки нисбатан «ёш» тоғ Эльбурсни мисолга олган экан?

Фарҳоднинг қайиғи Хоқон жўнгидан ажратган шамол Сарик денгизда жанубдан келувчи сув оқими натижаси сифатида берилади. Бу Тинч океандаги табиий-жуғрофий шароитдан яхши хабардорлик эмасми? Еки, Искандарнинг денгиз ости саёҳатида денгиз остидаги нур сочувчи балиқ ва бошқа жониворлар ҳақидаги маълумотни олайлик.

Шунингдек, «Хайратул аброр»да XVI мақолатда ўсимликлар дунёсидаги ўзгаришлар тасвирланади, ўсиш жараёнининг ҳамма икир-чикирларигача кўрсатилади.

Буюк олим асарларида илмий фантастикага оид қизиқ фикрларни учратамиз. Масалан, Искандар денгиз остига сеъхат учун тушар экан, у тушган шиша қутида нафас олиш, юқори билан алоқа қилиш имкониятлари яратилган эди. Ёки «Сабъаи сайёр»даги иккинчи иқлим йўлидан келтирилган мусофир ҳикоясида Зайд саккиз бурчакли, саккиз пояли, саккиз зинали олтин тахт ясайди. Зиналари замонавий эскалаторни эслатади, шунинг учун ҳам Навоий заргар Зайдни муҳандис (инженер) дейди. Шунингдек, Навоий асарларида аэроавтикага оид фикрларни кўра-миз:

Хирмон сувда сойир бўлмоғу учмоқ ҳаво узра,
Ажаб эрмас, қачонким ростравлиғ қилса озода.

Навоийни биз авлиё демоқчи эмасмиз, лекин унинг маълум илмий асосда айтган фантастик мисраларини айтиб ўтмоқчимиз.

Унинг асарларида, жумладан, ғазалларида астрономик атамалардан жуда кўп фойдаланилган:

«Каррамно!» келди муноқиб анга,
«Аҳсани тавқеим!» муносиб анга.

«Хамса»да кўп боблар фақат астрономик иборалар воситаси билан ифодаланган. Бу каби терминологиядан фойдаланиш астрономиядан ташқари математикага ҳам оиддир. Мана, улардан намуналар: мадҳал (ой янгиланган кун), тақвим (осмон жисмлари жадвалларини тузиш), мунтақ (рационал сонлар), асам (иррационал сонлар), жазр (даража асосий ёки илдииз), мажзур (даража ёки илдииз остидаги сон) ва ҳоказо.

Бундай турли-туман атамалардан фойдаланиш Шарқнинг машҳур астрономи Бадр Чочий (XIV аср) қасидаларида ҳам кўп учрайди. Бу ерда ҳам айтиб ўтиш керакки, илмий атамалардан шеърда фойдаланиш шоирнинг шу соҳада олим эканига қатъий далил бўла олмайди. Лекин шоир шеър ёзиш учун турли илмга доир терминологияни махсус ўрганиб ўлтирмайди, балки ўзи билган атамалардан ихтиёрсиз равишда фойдаланади, холос!

Хондамир улўғ Навоийнинг математика соҳасидаги истеъдодини таърифлар экан, бундай дейди: «Сенинг фикринг математика томон йўналгач, математика жаннатни безатувчи гулшанга айланади!» Дарҳақиқат, математика соҳасида ҳам зўр истеъдод эгаси бўлмиш Навоий кўп қурилишларнинг тарҳини ўзи тузар, айрим меъморларнинг ҳато ва камчиликларини кўрсатиб турар ва ўз фикрини мунтазам кўпбурчакчалар, айлана ва доиралар ҳақидаги қонуниятлардан далил келтириб исботлар эди.

Астрономия ва математика соҳасида биз Навоийни кашфиётчи демоқчи эмасмиз, зотан, ҳамма олимдан ҳам

батан Навоийнинг ижобий баҳосини, самимий ҳурмат-эътиборини равшан кўрсатади: «Девон ҳам жамъ қилиб-тур. Яхши матлалари бу мухтасарга сиғмас — магар яна бир китоб битилгай!»

Навоий Султон Ҳусайн Бойқаронинг яна икки ўғлини — Фаридун Ҳусайн Мирзо ва Муҳаммад Ҳусайн Мирзоларни иқтидорли ижодкорлар қаторида ўз тазкирасига киритган. «Хўб таъби ва мулоийм зеҳни бор» Фаридун Ҳусайн, Навоий маълумотига кўра, икки тилда қалам тебратган. Жумладан:

Эй сабо, еткур манга сарви равонимдин хабар,

Раҳм этиб бергил манга ороми жонимдин хабар —
матлалари ниҳоятда равои ишқий ғазал шу темурий ижодкор қаламига мансуб.

Навоий ижодкор темурийзодаларга бағишланган еттинчи мажлисни Султон Абу Саид Мирзо набиралари бўлмиш Султон Масъуд Мирзо ва Султон Али Мирзолар ҳақидаги тавсифномалар билан яқунлайди. Ҳар иккаласини ҳам «таъби назмга мойил» деб баҳолар экан, Навоий улар-

кашшофлик талаб этилмайди. Биз Навоийнинг бу соҳада қандай хизмати борлигини айтиб ўтмоқчимиз, холос.

Алишер Навоийнинг ҳикмат ва кимё илмлари соҳасидаги фикрлари ҳам диққатга сазовор. Унга портловчи модда маълум бўлган («Садди Искандарий»даги Кашмир жангида замбаракка ўхшаш қуролни эсланг). Агар Бобур замбаракни биринчи бўлиб ишлатгани назарга олинса, бу Навоий учун замонавий билим экани аниқланади. «Сабъаи сайёр» асарида Баҳромнинг овуниш учун ясаган қасрлари 7 тусда бўлиб, унга оқ нур дисперсияланган вақтда ҳосил бўлувчи ранглардан танлаб олинган ва у шу йўл билан ҳосил қилинган.

Навоийнинг атомга муносабати ҳам диққатга лойиқ:

Исботи «жузви лоятажаззо» қилиб хирад,
Оғзинг вужуди нуқтасига қойил ўлмагай.

Бу ерда Абдураҳмон Жомийнинг бир байтини эсламай ўтиш қийин, албатта:

Оғзинг ягона гавҳари келгач вужудга,
«Атом бўлинмагай!» — дея оғаймукин ҳақим?

Афтидан, Навоий юқоридаги мисраларни ўз устозининг кейинги мисраларига жавобан ёзганга ўхшайди. Чунки ҳар иккала байтнинг мазмуни бир хил, лекин қарама-қарши услубдан фойдаланилади. «Жузви лоятажаззо» — арабча «атом» демакдир. Ҳар иккала байтда ҳам унинг бўлиниши айтилади. Бу — шеърдаги оддий муболағина эмас, балки ҳар иккала шоирнинг олимлиги назарда тутилса, атом парчаланишига ақалли умид ғоясидан ҳам иборатдир. Шуниси қизиқки, устозда оддий ҳужжатлаштириш бўлса, шогирдда инкорни инкор воситасидан фойдаланилган.

Улуғ Навоий билимдон олим бўлиши билан бирга ҳаммиша олимларни ҳимоя қилади, яхши хислатларни уларга мансуб қилиб кўрсатади.

Улуғбек номининг абадий қолжагига ишонар экан, Навоий бунга сабаб деб унинг олимлигини билади: «Улуғбекнинг борча уруғ-туғғонлари адамга кеттилар, аларни ҳозир ким эсга олгай? Аммо Улуғбек султон улумга илик урмиш ва кўп нималурни илиқламиш».

Улуғ Навоий ўз замонасининг қомуси, ўз замонасидан анча ўзиб кетган олим эди. У филологиядан математикага, фалсафадан кимёгача барча фанларни ўз замонаси даражасида «кўп ва хўб билур эрди». Олимлар олими Улуғ Навоийга чуқур таъзим қиламиз.

Нашрга тайёрловчи Убайдулла СОДИҚОВ.

нинг бадий меросларидан мана бу намуна байтларни кўчиради:

Ер бориб, жонга кўйди доғи фурқат, эй рафиқ,
Кўнгулма кор этмасунму доғи гурбат, эй рафиқ;

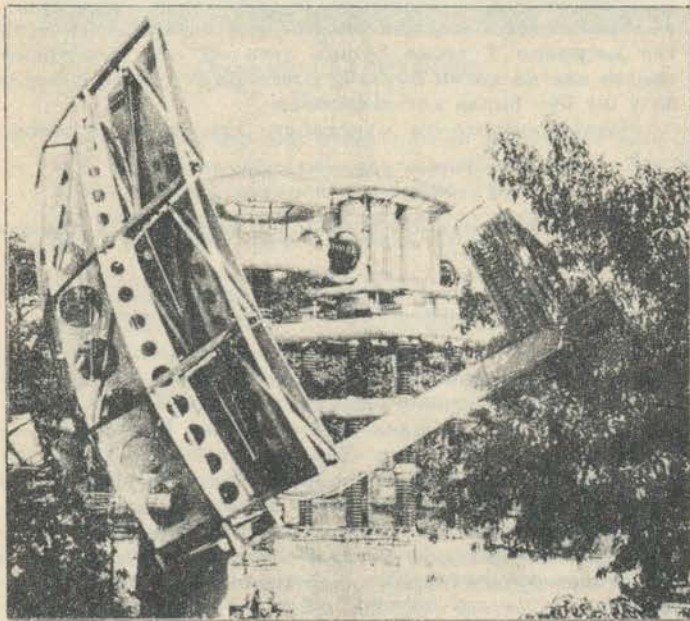
Васлида мағрур бўлдунг, ҳажрида — зор, эй кўнгул,
Не онинг бирла, не — онсиз тоқатинг бор, эй кўнгул.

Демак, Алишер Навоий ўз тазкирасида Амир Темур ва темурийлар шахсияти ҳамда амалий-ижтимоий фаолиятларига берган юксак баҳоси то шу кунга қадар тўлиқ, атрофлича ўрганилган эмас. Ваҳоланки, Навоий гувоҳлиги темурийларнинг ёппасига қандайдир ёвуз ва жоҳил шахслар каби илму фан, адабиёт ва санъатдан жуда узоқ, маънавий чекланган ва қоқоқ, эртаю кеч маишат ва бузуклик билан машғул бўлган, фақат вайронагарчиллик келтирувчи уруш-қиргинлар сабабчилари каби талқинларнинг бирёқлама ва кўр-кўрона эканлигидан дарак беради.

ҚУВВАТ МУАММОЛАРИ

Ромен ЗОХИДОВ,
УзФА Энергетика ва автоматика илмгоҳининг директори, УзФА
мухбир аъзоси,

Аҳматилла ҚУДРАТИЛЛАЕВ,
лаборатория мудири, техника фанлари номзоди.

Ҳозирги давр тараққиётини, кундалик ҳаётимизни бир лаҳза бўлса ҳам электр қувватисиз тасаввур қила олмаймиз. У ҳаётимизга шу қадар сингиб кетганки, инсоният ойнаижаҳон, музлатгич, дазмол, радио, электр чироқлари ва бошқа уй анжомларисиз асрлар мобайнида қандай яшаган экан-а, деб ўйлаб қоласан, киши. Агар уйимизда ярим кунгина электр қуввати бўлмай қолса борми, одам гўё қўл-оёқсиздек бўлиб қолади, озиқ-овқат бузилади ва ҳоказо. Бунинг устига корхоналар, нақлиёт воситалари ҳам бу қувватсиз ишлаб олмаслигини эътиборга олсак, келажагимизни ўсиз тасаввур этиш жуда мушкул бўлади.

Бозор иқтисодий шароитига ўтишдек энг мураккаб ва долзарб, иқтисодий танглик даврида асримизнинг тараққиётини таъминловчи энергетика соҳаси ва унинг муаммолари ҳам муҳим аҳамиятга эга. Урта Осиё минтақасида, айниқса Ўзбекистонда бугунги кунда электр қувватини имкони борича тежаш, уни ишлаб чиқаришдаги хом ашёнинг арзон ва қўлай захираларидан оқилона фойдаланиш устида тинимсиз изланишлар, тадқиқотлар олиб борилмоқда.

Маълумки, ҳозирги пайтда фаннинг кўплаб тармоқлари, ҳар бир тармоқнинг ўз шохобчалари мавжуд бўлиб, уларнинг ҳар бирида турли муаммолар, ечилиши зарур бўлган масалалар мавжуд. Жумҳуриятимиздаги кўплаб илмий тадқиқот муассасалари қаторида Ўзбекистон Фанлар академиясининг Энергетика ва автоматика илмгоҳи ҳам бундан истисно эмас.

Ҳозирги кундаги бозор иқтисодий сиёсати Ўзбекистонда нафақат пахта, пилла, қоракўл муаммоларини ҳал этишни, балки энергетик инқироз юз бермаслиги учун унинг бор имкониятларидан оқилона фойдаланиш, энергетик захиралар: кўмир, газ, сувни имкони борича тежашни ҳам тақозо этмоқда. Бу эса энергетиклар олдида хом ашёдан тежамкорлик билан фойдаланиш, электр қувватини узатиш ва тақсимлашда ў беҳуда сарф бўлишининг олдини олиш ҳамда ундан халқ хўжалигида фойдаланишда энг қўлай ва арзон йўллари излаб топиш каби муаммоларни қўяди. Албатта, бу мақсадга эришиш учун энергетика соҳасидаги энг илғор ишлаб чиқариш технологияси ва бошқарув системаси ҳамда фан ютуқларидан самарали фойдаланиш, барча бўғинлар имкониятини инобатга олиш зарур.

Урта Осиё минтақаси энергетикасининг энг диққатга сазовор жойи шундаки, ундаги 15 фойздан ошмиқроқ энергетик қувват гидростанциялар зиммасига тушади. Табиийки, бу ҳар йилги сувнинг кам ёки кўплиги билан бевосита боғлиқ. Бундан ташқари, ирригация тармоқларининг энергетик ресурслар ва сув захираси билан бевосита алоқадорлигини алоҳида таъкидлаш лозим. Шу

боис ҳам Ўзбекистон бугунги кунда энергетик ёқилғи танқислигига учрамоқда. Ҳар йили Сибирь ва Қозоғистондан икки миллион тоннадан ортиқ кўмир келтирилмоқда.

Ўзбекистонда энергетика ривожига келгусида қуриладиган ва кўмир билан ишловчи янги Ангрен ГРЭСи ва газда ишловчи Талимаржон ГРЭСи билан боғлиқ. Шу қатори келажақда қурилиши мўлжалланган 300 мегаваттлик қуёш иссиқлик станцияси ҳам истиқболли ҳисобланади. Бироқ ҳозир энергетик қувватнинг Урта Осиё минтақасида, айниқса Ўзбекистонда ўта тақчиллиги ундан унумли фойдаланишни, уни тежашни бугунги куннинг энг долзарб масалалари қаторига олиб чиқмоқда.

УзФА Энергетика ва автоматика илмгоҳи ана шу муаммолар, қолаверса, давр ва Ўзбекистон маҳаллий шароити, қишлоқ хўжалиги тараққиёти талабига кўра бошқа жиддий муаммолар билан ҳам шугулланиб келмоқда. Чунинчи, электр қувватидан фойдаланиш, уни тежаш йўллари излашда илмгоҳда ишлаб чиқариладиган қувват ҳажми ва сифатини камайтирмаган ҳолда кўпроқ қувват талаб этувчи ишлаб чиқариш корхоналарини унумли бошқариш учун янги модель ва усуллар тадқиқ этилмоқда. Агар авваллари узлуксиз ҳаракат цикллари асосланиб, яқна корхона фаолияти ўрганилган бўлса, ҳозир турли энергетик жиҳозлар ва хусусиятларга эга бўлган корхона ва ташкилотларнинг жамлама фаолияти яхлит тарзда тадқиқ этилаётир. Бундай амалий тадқиқотлар халқ хўжалигининг кимё, металлургия (абразив) ва тўқимачилик саноатида амалда татбиқ этилмоқда. Мазкур мавзу асосида Болгария Халқ Жумҳуриятининг «Системконтроль» ташкилоти билан 30 минг лев миқдорида хўжалик шартномаси тузилиб, София шаҳридаги металлургия корхонасида махсус система ишлаб чиқилди.

УзФА Энергетика ва автоматика илмгоҳи жумҳурият электр қувватини тежаш илмий тадқиқот дастури бўйича бош ташкилот сифатида тайинланган.

Жумҳуриятда электр қувватидан фойдаланувчи асосий соҳа саноат бўлиб, у 50 фойз, қишлоқ хўжалиги эса 25 фойз электр қувватидан фойдаланади. Қизиғи шундаки, қишлоқ хўжалигида сарфланадиган электр қувватининг 70 фойзи ёки жумҳуриятимизда ишлаб чиқариладиган ва сарфланадиган электр қувватининг 18 фойзи машина билан сўғоришга кетади. Шунинг учун илмгоҳда ана шу соҳага сарфланадиган электр қувватини имкони борича тежаш устида жиддий, тинимсиз изланишлар олиб борилмоқда. Насос станцияларининг иш тартибини сошлаш учун ҳозир микрожараёнлар техникасини қўллаш йўли билан автоматик ростилаш борасида тадқиқотлар ўтказилмоқда.

Илмгоҳнинг тавсиясига биноан Қарши ва Мирзачўлдаги қатор насос станцияларида электр қувватидан мақбул тарзда фойдаланиш уни 4—5 фойз тежаш имконини беради.

Электр блокларида турли хил ёқилғилардан фойдаланиш ҳам бугунги куннинг энг муҳим муаммоларидандир. Тадқиқотчиларимиз бу соҳада кўзга кўринган ютуқларга эга бўлишди: ички тебраниш жараёнини инобатга олиш, ўрнини босиш, энергетик системанинг қуввати ва даражаси ҳамда ички жараённинг таъсири, жумладан, ёқилғи хили, ўзгариши, зарарли чиқиндиларнинг атмосферага чиқариб ташланиши, ёқилғи сифати ва бошқалар тадқиқ этилди. Амалий жиҳатдан илмгоҳ ўз тадқиқотларини Сирдарё, Тошкент, Мари ГРЭСлари каби ийрик корхоналарда ўтказмоқда.

Илмгоҳда ҳаво узатмасидаги фаза оралиғи тиргакларининг полимердан ясалган конструкциялари ишлаб чиқилдики, улар мамлакатимизда ва чет элларда қўлланаётган конструкцияларга нисбатан вазни бир бўлгани ҳолда, бўйлама букилиш таъсирига кўра, 30—50 марта чидамлидир. Бу тиргакларни қўллаш фаза оралиғидаги масофани мавжуд узатмалардаги масофага нисбатан 2,5—3 марта камайтириш имконини беради. Масалан, 500 кВ кучланишдаги узатмада фаза оралиғидаги масофани 12 метрдан 4,5 метргача қисқартириб, узатилаётган қувватни 60 фойзгача ошириш мумкин. Ҳозирги вақтда бундай тиргаклар дала шароитидаги узатмаларда ва лабораторияда ўрнатилган, 2 млн. вольтгача кучланшга эга бўлган ускуналар ёрдамида текшириб кўрилиб, қўйилган талабларга жавоб бериши аниқланди.

Кейинги йилларда мамлакатимиз ва чет эл олимлари олдида аънанавий изоляторлар ўрнига полимер изоляторларни қўллаш масаласи турибди. Полимер изоляторлар чинни ва шиша изоля-

торларга нисбатан бир неча марта енгил ва ишлаб чиқариш технологияси осонроқдир. Аммо уларнинг заиф томони ҳам бор — бир неча йилдаёқ куйиб кетади. Шунинг учун энергетикадаги бу халқаро муаммо илмгоҳимиз олимларининг ҳам диққат марказида турибди. Бугунги изланишлар полимер изоляторларнинг куйиб кетиш сабабларини ўрганиш ва ишлаш қобилиятини қисқа вақт ичида аниқлаб бериш йўлларини такомиллаштиришга қаратилган.

Ҳозирги кунда ҳар бир илмий тадқиқот муассасаси ўз фаолиятини бевосита жумҳуриятимиз бозор иқтисодий сиёсати, унинг молиявий-иқтисодий жиҳатлари билан боғлиқ ҳолда олиб бориши лозим. Пахта етиштириш, унинг ҳосилдорлигини ошириш, танларини камайтириб, сифатини ошириш масаласи шу боис ҳам илмгоҳимиз тадқиқотларидан бирига айланди. Бу — уруғлик чигитини сифатли тайёрлаш муаммосини ҳал этишга қаратилган йўналишдир.

Ҳозир пахта заводларида ишлатилаётган КСМ маркали чигит саралаш машинаси бир қарашда замонавий ускунага ўхшаб кетса-да, аслида анча камчиликларга эга. Илмгоҳимизда уруғлик чигитини бир йўла юқори кучланишли электр майдонидан ўтказиб саралаш ва биологик жиҳатдан қувватлантириш усули ва қурилмаси ишлаб чиқилди. Узоқ изланишлар ва дала шароитида олиб борилган тажрибалар шуни кўрсатдики, бу ускуна анъанавий саралаш машинасига нисбатан анча афзалликларга эга экан. Янги қурилмада сараланган уруғлик чигитнинг оғирлиги ва қуввати ошади, униб чиқиши тезлашади, яъни паст навадаги чигитдан юқори кучланишли қурилма ёрдами билан олий нав уруғлик тайёрлаш мумкин бўлади.

Бу қурилманинг илмгоҳдаги мосламаси Чиноз пахта тозалаш заводиди ўрнатилиб, 1983—1988 йиллар мобайнида 180 тоннадан кўпроқ уруғлик чигитни саралаб берди. Ишлов берилган уруғлик чигит Тошкент вилоятидаги бир неча хўжалиқнинг 3500 гектардан ошироқ ерига экилди.

Бир неча йиллик тажрибалар шуни кўрсатдики, бундай усулда тайёрланган чигит экилганда назорат гуруҳидаги чигитга нисбатан униб чиқиши тезлашади; ниҳол бўйи баландроқ ва танаси бақувватроқ бўлади; чаноқларнинг ўртача сони 1,5—2 донага кўпроқ; ҳар бир чаноқдаги пахтанинг оғирлиги 6—8 фоизга ошади; ҳосилнинг етилиш вақти 7—10 кунга қисқаради.

Натижада пахта нави, гўза парвариши ва об-ҳаво шароитларига боғлиқ ҳолда ҳосилдорлик гектарига 3 центнердан 8 центнерга ошади. Ҳисобларга кўра, бундай қурилмадан жумҳурият миқёсида 70—75 та, мамлакатимиз бўйича эса 100—110 та тайёрланса kifоя.

Илмгоҳда олиб борилаётган илмий тадқиқотларнинг яна бир йирик йўналиши — электр тармоқларини ўз-ўзидан бошқариш тузилмасини ишлаб чиқишдир. Бунда иқтисодий-ташқилий хусусиятга эга бўлган, электр тармоқлари тузилиши ва фаолиятини таъминловчи ҳамда юксалтирувчи жиҳат кўзда тутилган. Бу хил тадқиқотлар натижаси Фарғона, Наманган, Тошкент электр тармоқи муассасаларида татбиқ этилди. Шу тадқиқот заминиде энер-

гетика тармоқларида содир бўлувчи нуқсонларни аниқлаш бўйича ҳам иш олиб борилмоқда. Бу илмий изланиш натижалари Чорвоқ ГЭСи, «Ўзбекэнерго» каналлар тузилмасини назорат қилишда кенг қўлланилмоқда.

Илмгоҳда асинхрон двигателда айланишни мувофиқлаштириш бўйича махсус мослама, бошқача айтганда, «электроҳанрабо ишчи вал» яратилди. Бу борадаги амалий тадқиқотлар Тошкент трактор заводи, «Подъёмник» заводи ва «Конвейер» ишлаб чиқариш бирлашмалари [Львов шаҳри], крансозлик заводи [Александрия шаҳри]да олиб борилмоқда. Бевосита илмий тадқиқот ишлари олиб бориш борасида ЎЗФА Энергетика ва автоматика илмгоҳи ҳамда Болгария Халқ Жумҳуриятининг «Краностроение» илмий тадқиқот бирлашмаси билан шартнома тузилди.

Илмгоҳимизда жумҳуриятимизда электр қуввати ишлаб чиқаришнинг янги имкониятларини излаб топиш бўйича комплекс дастур яратилиб, унда энергиянинг бошқа қувват манбалари (қуёш, шамол, ГЭС) дан кенг фойдаланиш ва минтақа энергетик мутаносиблигини бойитиш назарда тутилган.

Булардан ташқари, қуёш энергиясининг концентрик тузилмалари ҳисоби ва назариясидан фойдаланиш борасида тадқиқот олиб борилмоқда. Ушбу тадқиқот самараси Қрим қуёш электр станцияси қурилишида ҳамда Ўзбекистонда қурилиши мўлжалланган шу хилдаги электр станцияси лойиҳасида инобатга олинди. Шунингдек, шамол, ер ости, кичик ГЭСлар қуввати, биогазинг жумҳуриятимиздаги умумий энергетик мувозанатда тутган ўрни ва қиймати баҳоланмоқда, тадқиқ қилинмоқда. Илмгоҳимизда олиб борилаётган кўпдан-кўп илмий изланишлар ССЖИ ФАнинг «Энергетик система афзалликларини тубдан юксалтириш» ҳамда «Экологик тоза энергетика» каби ўстивор тадқиқот дастурларига киритилган.

Кейинги пайтларда илмгоҳ йирик илмий марказга айланди. Унинг 14 лабораториясида 350 ходим, жумладан 4 нафар фан доктори ва 60 нафар фан номзоди самарали меҳнат қилмоқда. Илмий тадқиқотлар замонавий тажриба базалари заминиде ўтказилади. Бу — электрэнергетик стендлар, юқори кучланиш комплекси, электрон тезлатгичлар, ҳисоблаш маркази, шахсий ЭХМ ва ҳоказолардан иборат.

Илмгоҳда олиб борилаётган илмий тадқиқот ишлари натижасидан халқ хўжалиғида кенг фойдаланилмоқда. Фақатгина 70-йил ўрталаридан бошлаб 126 тадқиқот натижаси амалда татбиқ этилиб, ундан олинган умумий даромад 50 миллион сўмини ташкил этди. 80-йиллар ўртасидан илмгоҳ ходимлари томонидан 30 монография, 300 дан ортиқ илмий мақола ва маъруза чизгилари, 580 иш тадқиқот сифатида қайд этилиб, бундан 230 тасига ССЖИнинг тадқиқот ва кашфиётга онд муаллифлик гувоҳномаси тақдим этилди.

Илмгоҳнинг энг муҳим 35 тадқиқоти Мари ГЭСи агрегатларида [1987-89], Славянск изолятор ишлаб чиқариш корхонасида [1989], Тошкент товар станциясида, Москва вилояти УКК электр кранлари тузилмалари ишини синхронлаштиришда [1988-89] ва Тошкент вилояти Чиноз пахта тозалаш заводиде [1986-1989] татбиқ этилди.

Мамлакат миқёсида илмгоҳ электроҳанрабо технологияси уюшмасининг ташкилотчиларидан биридир. Халқаро алоқалар бўйича эса муассасамиз Болгария Халқ Жумҳурияти «Электросистем-инженеринг» акционерлик фирмаси билан алоқада бўлиб, рангли металлургия корхоналарида электр қувватидан фойдаланишни мақбуллаш бўйича хўжалик шартномасига эга. Шу қатори бу илмий даргоҳ Флорида штатидаги (АҚШ) Маями дорилфунуни қошидаги Соф қувват илмгоҳи ҳамда Шинжон-Уйғур муҳтор туманининг (ХХР) Янги энергетик ресурслар илмгоҳи билан қуёш қувватидан фойдаланиш ва қайта ишлаш бўйича биргаликда иш олиб бормоқда.

ЎЗФА Энергетика ва автоматика илмгоҳи қўтлуғ 50 ёшга тўлган шу кунларда муассасанинг шаклланишида катта ҳисса қўшган ва ёш олимларини тарбиялаб, йўл-йўриқ кўрсатган академиклар Ҳосил Фозилов, Музаффар Ҳомидхонов, Жўра Абдуллаев, техника фанлари доктори З. Солиҳов, техника фанлари номзоди Н. Ғанихўжаев каби устозлар номини эҳтиром билан тилга оламиз. Юқорида қайд этилган ютуқларни қўлга киритишда, ушбу илм даргоҳида ҳозирги вақтда олиб борилаётган тадқиқотлар ва изланишларнинг ривожланишида фан докторлари Н. Усмохўжаев, Э. Пайзиев, фан номзодлари С. Исмаилов, Т. Камолов, Б. Исломов, В. Колесник ва бошқа олимларнинг салмоқли ҳиссалари бор. Муассасанинг иқтисодли, изланувчан ва энг муҳими, аҳли жамлоаси бор экан, энергетикага онд янги-янги кашфиётлар, тадқиқотлар ҳали олдинда, дегимиз келади.

ТИЛЛА ЙЎЛ

Иоханнесбург аҳолисининг олтин йўлдан юриши кишига ғалати туюлиши мумкин. Тўғри, улар шаҳар кўчасига олтин «сепилган»лигига шубҳаланишмайди. Илгари кўчаларга асфальт ётқизиш учун қум ўрнига олтин казиб олинмадиған шахталардаги чиқиндилардан фойдаланилган. Бу чиқиндилар таркибида эса кўпгина қимматли металллар бўлган. Мўтахассисларнинг фикрича, агар замонавий технология усули қўлланилса, юз йил бурунги чиқиндилардан анчагина олтин олиш мумкин экан.

Дарвин номли ит Брест (Франция)даги денгиз божхонасида хизмат қилади. Унинг иши кемага келтирилмаётган юклар ичида наркотик модда бор-йўқлигини аниқлашдан иборат. Яқинда Дарвин хизмати юзасидан рекорд қўйди. У ўн беш метр узунликдаги «Самарқанд»

номли голланд яхтасидаги ёнилғи сақланадиган багда наша борлигини маълум қилди. Ҳақиқатан бу бак ичидан нархи 700 миллион франк бўлган икки тонна наша топилди. Контрабандчилар нефть ичида наркотик модда хиди умуман сезилмайдиган деб ишонишган эди. Лекин божхонадаги тўрт оёқли хизматчи улардан ўстунроқ чиқди.

Швейцариялик зоологларнинг гувоҳлик беришича, уйда мушуги бўлган кекса кишилар бошқаларга нисбатан врачга 16 фоиз кам қатнаган экан.

ҚАЙТА ҚУРИШ ДАВРИ ФОЖЕАЛАРИ

Восил ҚОБУЛОВ,

Ўзбекистон Фанлар академиясининг ҳақиқий аъзоси.

Ўзбекистонда кибернетика мактабининг асосчиси Восил Қобулов ўзининг бутун илмий фаолияти ва иқтисодини ҳисоблаш техникасини, аввало фан, техника ва халқ ҳўжалигининг турли соҳаларига жорий этишга бағишлади.

Домланинг илмий тадқиқотлари, изланишлари алгоритмлаш, автоматик бошқариш системаларини яратиш, иқтисодий кибернетика, бошқа фанлар билан кибернетика ҳамкорлиги масалалари йўналишидадир.

Восил Қобулов жўмҳуриятимизда математика ва кибернетика фани ривожланишига улкан ҳисса қўшган забардаст олимлардан. У ўзининг забардаст иқтисодри, метиндек иродаси тўфайли жўмҳуриятимизда йирик кибернетика мактабини яратишга муваффақ бўлди. Домла ўнлаб илмий асарлар, илмий-оммабоп китоб ва рисоалар ёзди, юзлаб шогирдларни тарбиялаб вояга етказди. Айни чоғда домла жўмҳуриятимизда рўй бе-

раётган ҳаётий муҳим ўзгаришларда бевосита қатнашадилар, ўлкамизнинг ҳўр, мўстақил давлат бўлиши, халқимиз кўрагини кериб юрадиган, фарзандлари илмли, ҳўнарли, маданий бўлишини орзу қилибгина қолмай, ўзлари ҳам бу борада жон кўйдирмоқдалар.

Ўзбекистон Фанлар академияси ва ССЖИ Мўҳандислик академиясининг ҳақиқий аъзоси, физика-математика фанлари доктори, профессор, Беруний номидаги ЎзССЖ Давлат мўкофоти нишондори, Ўзбекистон ФА «Кибернетика» илмий-ишлаб чиқариш бирлашмасининг бош директори Восил Қобулов ўзининг қўтлўғ 70 ёшини нишонламоқда. «Фан ва турмўш» ойномаси таҳрир ҳайъати ва мўҳарририяти ҳўрматли домламининг бош табаррук ёшлари билан чин қалбдан табриклар, бундан бўён ҳам жўмҳуриятимиз келажакни учун яна узоқ йиллар фаол меҳнат қилаверишларини тилаб қолади.

Агар 1917 йилдан 1985 йилгача социализм деб маъмурий-бюрократик тузум қўришга улгурган бўлсак, қайта қўриш деб аталмиш ҳаракатни бошлади-у мамлакат иқтисодиётига қақшатқич зарбалар ета бошлади. Аввало, шў зарбалар бошқичларини санаб кўрайлик:

1985-88 йиллар — битмаган қўрилиш 38 млрд. сўмга кўпайди.

1984-86 йиллар — алкогольизмга қарши олиб борилган ҳўжум мўносабати билан ҳазина даромади 10 млрд. сўмга камайди.

1985-87 йиллар — нефтнинг дўнё бозорида нархи тушиб кетгани учун ташқи савдодан тушадиган даромад 21 млрд. сўмга камайди.

1988-89 йиллар ўртача маошнинг ўсиш даражаси миллий даромаднинг ўсишидан уч марта олдинлаб кетди.

1989 йиллар — ишлаб чиқариш ҳажми туша бошлади. Энди шў қўсурлар тафсилотини кўриб ўтайлик.

Саксонинчи йиллар ўрталарида давлат молияси бир-мўнча қониқарли аҳволда эди. Уша вақтда ҳам тармоқлар миллиард-миллиард сўмларни тўби кўринмайдиган қўрилишларга талаб қилиб олаётган бўлсалар-да, ижтимоий соҳалардаги харажатларни «тежаб» қолиш, корхоналар орасида маблағларни қайта тақсимлаш, ташқи иқтисодий алоқалардан бўшаётган маблағ ҳисобига молия вазирлиги ҳар ҳолда аҳволни қўлдан чиқармай турарди.

Истеъмол айланишига пул чиқариш қатъий назорат қилинар, халқ қўлидаги нақд пул мўътадил турар, ўсиб кетмас эди. Шўнинг учун ҳам 1985-1986 йилларда гилам, чинни, биллур, енгил автомашиналар бозори касод, мол жамғармалари эса 30 миллиард сўмдан ошиб кетган эди.

Лекин шў ҳам маълум эдики, асосий саноат тармоқлари металлургия, машинасозлик, кимё, енгил ва озиқ-овқат саноати маҳсулотни ишлаб чиқариш кўлами жаҳон даражасидан орқада қолиб кетаётган, ишлаб чиқариш воситалари эса эскириб бораётганди.

Партия ва ҳўкумат тепасига раҳбарият келганидан кейин XII беш йилликда ишлаб чиқариш технологияси

мўаммоларига эътибор кўчайди, миллий даромадда жамғарма фонднини кўпайтириш, ишлаб чиқариш даражасини ошириш масаласи кўйилди. Шўндан кейин ижтимоий мўаммолар ечимига ўтиш мўлжалланган эди.

XII беш йиллик бўсағасида мамлакатда кенг қўлоч ёзган қўрилиш ҳажми 700 миллиард сўмга етган, қўрилиш мўддатлари эса нормадан икки марта ошиб кетган эди. Натижада машинасозлик, енгил саноат корхоналари ўрнига фақат пойдевор зовурлар, агар иш ўнгидан келган бўлса, пойдеворлар қолган эди. Шўндай қилиб, катта қийинчиликлар билан тўпланган бойликлар минглаб битмаган қўрилишлар орасида сочилиб кетган, қўриб битказилмаган бино ва иншоотлар сони бир ярим марта ошиб кетган эди. 1988 йилга келиб «мўзлатиб қўйилган» қўрилишлар баҳоси 24 миллиард сўмга етгани ҳолда ўнлаб вазирликлар 59 миллиард сўмлик қўрилишни бошлаб юбордилар. Бундан ташқари, ҳўжалик ҳисобидан тушган сармоялардан олинган «инвестиция» сиеъатларини бошладилар, давлат банклари эса суриштирмай кредит очаверди, натижада бойликлар сочилиб кетди.

Бу ишларнинг ҳаммаси КПСС Марказий Қўмитасининг 1987 йил июль Пленуми қарорларига ҳилоф равишда қилинган ва шў билан давлат ҳазинасига қатъий зарба берилган эди.

Шў орада қўрувчилар, уларга хом ашё, техника, ёқилғи етказиб бераётган ишчилар иш ҳақи олавердилар ва табиийки, бу пуллар илгаридан қолган истеъмол бозорига чиқмай иложи йўқ эди.

Бу давр чет элларга сотилаётган ёқилғи нархининг тушиб кетишига тўғри келди. Агар 1984 йили капиталистик мамлакатларга 13,6 миллиард сўмлик нефть ва нефть маҳсулотлари сотилган бўлса, 1985 йилга келиб бу рақам 5,5 миллиардга тушиб қолди. Бўнинг устига биз нефть сотишни ҳам ўрнига қўйолмадик. Ҳозир йилга 2 миллион тонна нефть ва нефть маҳсулотларини четга сотамиз, бу Иттифоқда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг учдан бирига тўғри келади. Лекин ташқи дўнёда бир тонна нефть

100 доллар турса, бензин ва мазут 150—200 доллар, полу-пропилен 1030 доллар туради. Биз нефтдан пластмасса-ларни АҚШ ва Японияга қараганда 4—6 марта кам ишлаб чиқарамиз. Фарбида Сибирда 30 млрд. куб метр атмосфера кислороди ҳисобига 12 млрд. куб метр йўлақай газ беҳудага ёниб ётибди.

Иқтисодий аҳвол ошор бўлиб турган бир пайтда хориждан олинаётган асбоб-ускуна, машиналарни камай-тириш керак эди,— нега деганда улар барибир йиллаб қўндирилмай ётади. Лекин бунинг иложи бўлмади, чунки кўп нарсаларга аввалдан буюртма бериб қўйилган эди. Натижада, ривожланган мамлакатлардан олинаётган ускуналар қиймати 1985 йилдан 1989 йилгача 5,4 дан 7 млрд. сўмгача кўтарилиб кетди.

1985—1987 йилларда ташқи иқтисодий алоқалардан келадиган соф даромад 21,3 млрд., четдан келтириладиган халқ истеъмол моллари миқдори 8,2 млрд. сўмга камайди. Чакана савдодаги жамғарма 10,7 млрд. сўмга камайди. Бюджет камомати 18 дан 57,1 млрд. сўмга ортди.

1988 йили бюджет камомати 92 млрд. сўмга етган бўлса, 1990 йили бу рақам 60 млрд. сўмга тенг бўлди. Бунинг устига биз бошқа давлатларга қарз беравердик ва бу қарз 86 млрд. сўмга етган, фақат Куба, Вьетнам ва Монголия биздан 35 млрд. сўм қарз эди. [«Известия», 27.07.90].

Булар давлат хазинаси учун галдаги зарба эди.

1986 йилда ичкиликбозлик сабабларини суриштириб ўтирмай бошланган ҳужумни олиб кўрайлик. Дўппи ўрнига калла олиш бошланган бу бетайин хуруж оқибатида 1986 йилга нисбатан 1989 йили ҳазина даромади 10 млрд. сўмга камайди. Ачинарлиси шуки, ичкиликбозлик камайиш ўрнига аксинча авж олди, қолаверса, қанчадан-қанча узумзорлар пайҳон қилинди, давлат даромадининг кўп қисми «самагончилар» чўнтагига тушиб кетди.

1988 йил корхоналарни тўла хўжалик ҳисобига ўтказиш ва кооператив тузиш билан бошланди. Кооперативларга катта умид боғланди, улар бозор муаммоси ҳал қилинишига ёрдам беради деб ўйланган эди. Лекин кооперативлар пайдо бўлиши билан магазин пештахталарида моллар йўқола бошлади, аҳолида кооперативга қарши норозилик бошланди. 1988 йили кооперативлар маҳсулот реализацияси жами товар оборотининг бир ярим фозини ташкил қилар, шунинг учун улар бозор тақдирини ҳал қилолмасди, албатта.

Кооперативчилар маоши кескин оша бошлади, давлат корхоналарида ишловчилар оладиган иш ҳақи аксинча беварака бўлаверди.

Корхоналар хўжалик ҳисобига ўтиш учун ҳамма ша-роитлар «барпо» қилиш мақсадида уларда қоладиган фойда улуши кўтариларди, 1988 йилда 1985 йилга қараганда корхоналарда қоладиган тараққиёт фонди 16 миллиарддан 129,9 млрд. сўмга чиқиб кетди. Бунинг устига давлат кредит системаси яхши ишламай қолди, корхоналарда бюджет ва хўжалик ҳисоби соҳаларидан четда қолган 100 миллиард сўмга яқин пул йиғилиб қолди. Кўп корхоналар ўзларига берилган ҳуқуқлардан фойдаланиб, дефицит ва бозор монополияси шароитида нарх-навони ошириб ўз молиявий аҳволларини яхшилаш, ишлаб чиқаришдан арзон маҳсулотни олиб ташлаш йўлига ўтиб олдилар. Шу йўл билан кўп моллар сунъий дефицитга айланди. Савдо ташкилотлари ҳам баҳо ошишидан манфаатдор бўлиб, мол танқислигига қаршилиқ кўрсатмай қўйди.

Натижада, енгил саноат беш йиллик даромад нормаси 3 йилда бажарилди. Бунинг устига давлат буюртмаси деган гаплар ўз кучини йўқота бошлади.

Шуни ҳам айтиш керакки, 1987 йил корхоналар ҳақида қарор қабул қилинди—ю лекин вазирликлар йўқотилмади, улар ўз ҳуқуқларини сақлаб қолди. 1932 йилгача вазирликлар бўлмаганлиги, улар ўрнида синдикат, яъни корхоналарнинг ихтиёрий бирлашмалари бўлганлигини кўпчилик билса керак.

Уша вақтда бошқарув аппаратида 600 минг киши қисқартирилди, лекин корхоналарни бирлаштирувчи ИИБ, ДИБ, концернлар ҳисобига 700 минглик янги бошқарув аппарати пайдо бўлди, вазирликлар эса яна сақланибгина

қолмай, ўз ҳуқуқларини сақлаб қолди. 1989 йилда ССЖИ Олий Кенгаши ССЖИ халқ депутатлари учун 35 млрд. сўмлик ноёб молларни ажратди. Бу янгилик эди. ССЖИ Давлат режа қўмита раиси Маслюков Олий Совет сессиясида 1989 йилда давлат бюджетининг 120 млрд. сўмлик камомати ҳақида гапирган бўлса, молия вазирини Павлов 92 млрд. деб уни тўғрилаган бўлди.

Шундай бўлса-да, халқ хўжалиги бюджет харажатлари ҳам камаймади, аксинча 33,7 млрд. га кўпайди, марказдан капитал қурилишга ажратиладиган пул 10,7 млрд. га кўпайди. Чернобил фожеси, Арманистондаги зилзила оқибатлари, миллатлараро низолар ва бошқа қутилмаган фавқулоддаги вазиятлар ҳам иқтисодиёт устига тушган юк эди.

Умуман, тўла хўжалик ҳисоби пул билан таъминланмаган янги гирдоблар пайдо қилган эди. Иш ҳақи миқдори назоратдан чиқиб кетган, Марказ таъсири камайиб бораверган эди.

Шу аҳволда ҳукуматдан маблағ талаб қилувчилар сони кўпаяверди. Озиқ-овқат маҳсулоти етишмаётганими, демак ҳамма кучни қишлоқ хўжалигига ташлаш, капитал маблағларни кўпайтириш керак. Лекин шу вақтгача қишлоқ хўжалигига сарфланадиган маблағ ҳақида ҳеч ким ўйламаган эди.

1971—1985 йилларда қишлоқ хўжалигига 590 млрд. сўм маблағ сарфланди, тармоқнинг миллий даромаддаги ҳиссаси қандай бўлса, шундайлигича қолаверди. Ажратилган пулларга зоти паст моллар учун темир-бетон қасрлар қурдик, мелиорация деб қанчадан-қанча маблағларни совурдик, қанчадан-қанча қишлоқлар, серҳосил ерлар сув остида қолиб кетди, қишлоқ хўжалиги ҳозирги замон техникаси билан қуролланмай қолди.

1988 йили спиртли ичимликлардан давлат хазинасига келадиган даромад 11,5 млрд. сўмга кўпаяди деб режалаштирилган эди. Лекин бу миқдор 4,1 млрд. сўмга кўпайди, холос. Ҳолва деган билан оғиз чучимас, деганлари шу бўлса керак.

Шундан кейин капитал маблағларни камайитириш, мудофаа учун сарфиётни қисқартириш, давлатни бошқаришга кетадиган сарфларни қайта кўриб чиқиш ҳақида гап бошланди. Бу инфляцияга қарши чоралар ҳақидаги дастлабки мулоҳаза эди, холос.

Лекин пулни қаердан олиш керак! Ижтимоий, маданий соҳаларга зарур харажатлар ҳақида турли-туман таклифлар ҳам ўртага ташланди. Масалан, нафақа таъминоти учун 41 млрд. сўм, оналик ва болалықни сақлашга 3,2 млрд. сўм, ўқувчи ёшлар турмуш аҳволини яхшилашга 1,7 млрд. сўм ва ҳоказо. Буларнинг умумий миқдори 100 млрд. сўмга етиб қолди. Бунга 16 млрд. сўмлик Чернобил фалокатини тугатишга ажратилган харажат кирмаган. Бу ҳам йўқ пулни бўлиш эди.

1990 йилга келиб инвестицияни камайитириш мақсадида халқ истеъмол молларини чет элдан сотиб олиш учун ажратиладиган валютани камайитириш зарурлиги эътироф этилди. Лекин қандай қилиб инвестиция масаласини ҳал қилиш, қаердан валюта топиш масаласи очик қолган эди.

Маълумки, мамлакатимиз узоқ йиллар маъмурий-буйруқбозлик тузуми асосида қурилган, унда Госплан номли ташкилот жамики нарсани йиғиб, бир қозонга солар ва кейин ҳаммага чўмичда, гоҳ қошиқда бўлиб беради. Бу нарса алал-оқибат фожеали ҳалокатга олиб келишини, эҳтимол, бировлар 60-йиллардаёқ тушунган ва бу соҳада ислохотлар қилишни мўлжаллаган эди. Лекин у даврда маъмурий-буйруқ бериш системасидан раҳбарият кечолмади ва ислохот бўйи қўйилган эди.

Шундай қилиб, 70 йиллик вақтни бой бердик, олий жамият ҳақидаги баянлар ваъдалар пуч бўлиб чиқди, энди режали хўжаликка қайтишнинг иложи қолмади, бозор масаласи кўтарилди. Бунинг сабаби хўжаликни бошқаришнинг издан чиққанлиги, хўжалик алоқаларининг бузилиши, меҳнат интизомининг пастлиги, хориждан келадиган хом ашёнинг камайганлиги, инвестиция соҳаси яхшиланмагани бўлди.

Бозор иқтисодиёти масалаларига ўтишдан олдин қайта қуриш деб аталган давр тўғрисида икки оғиз сўз юритиш жоиздир.

Маълумки, 70 йил давомида жамият ва иқтисодиёт учун марказ тасдиқлаган режалар ягона ва олий мақсад эканлигини исботлашга ҳаракат қилдик. Лекин бундай режаларда халқ манфаати мақсад қилиб қўйилмаган, аксинча уларда қанча чўян эритилди ва сўт сотилди дейиларди-ю, лекин ишчи ва деҳқон оиласи етарли даромад оладими, бу ҳақда ҳеч нарса дейилмас эди.

Совет ҳукумати барпо этилибдики, ҳамма ҳоқимият, жумладан хўжаликни юритиш ҳам, фан, маданият, маориф, қўйинг-чи, сиёсат ҳам, иқтисод ҳам партия ташкилотлари қўлида марказлашган эди. Ҳамманинг эсида бўлса керак, иқтисодий бошқаришнинг асосий масалалари Сиёсий Бюро мажлисларида, пленумларда ва қурултойларда ҳал бўларди. Марказлаштириш мафқураларига шу ерда фатво берилар, бажарувчилар танланарди.

Галдаги XII беш йиллик режаларнинг аввалги нусхаси қайта қуришни жадаллаштиришга қаратилган эди. Лекин икки йил ислохот йўлларини қидириш билан ўтиб кетдики, жадаллаштириш амалда орқага тортиш вазифасини ўтади. Бу соҳада йўл қўйилган камчиликлар топиладек бўлди. Кейин маълум бўлдики, бозор иқтисодиётига ўтмай туриб, сталинча зўравонлик усули билан олға силжиб бўлмас экан. Ялпи маҳсулот деган бало қолаверди, уни кўпайтириш учун яна маблағ билан тираб туришга тўғри келди. 1987 йилга келиб жадаллаштириш гоёси сўна бошлади, энди янги бир ислохот ўйлаб топиш керак эди. КПСС Марказий Қўмитаси 1987 йил Март пленумида «Иқтисодиётни қайта тиклаш ҳақида» масаласини кўрди ва унда марказлаштирилган режаларни корхоналар мустақиллиги билан бирлаштириш мўлжалланди. Июнь Пленумидан кейин «Давлат корхоналари ҳақидаги қонун»га тиргович сифатида КПСС Марказий Қўмитаси ва ҳукуматнинг режалаштириш, таъминот, баҳо белгилаш, статистика ва бошқалар ҳақида ўн битта қарори чиқди. Шундан сўнг ҳамма хўжалик ҳисобининг биринчи ва иккинчи моделлари қарор топади ва мавжуд иқтисодий алоқалар шароитида корхоналар мустақил бўлади ва ўз-ўзини бошқариш ҳамда пул билан таъминлаш имконига эга бўлади, деб ишонди. Шу билан бирга, ишлаб чиқаришда «демократия» бошланди, раҳбарлар сайлаш авж олиб кетди. Агар корхоналарга кўпроқ мустақиллик берилса, улар рағбатлантирилса, худди эртақлардагидек иқтисодий юксалиш бошланади деб ўйладики.

Амалда бундай бўлиб чиқмади. Мустақил корхоналар фойда кўрмайдиган маҳсулотларни чиқармай қўйди.

Иқтисоднинг нарх белгилаш ва бошқа соҳалардаги эски тузилмалари сақланиб қолган шароитда корхоналарнинг ҳаттоки нисбий озодлиги ҳам халқ хўжалигини емира бошлади. Чунки мувозанат бузилган эди.

Аввало, жумҳуриятимиз фанида «жаҳоншумул кашфиётлар» бўлганим, деган саволга жавоб бериш керак. Имоним комилки, бундай кашфиётлар ҳамма фанлар соҳасида бор, буни инкор қилиш Ўзбекистон олимлари шаънига ҳақорат бўлур эди. Жумладан, Комилжон Зуфаровнинг «кашфиёт» деб ном олган ва Елқис Тўрақуловнинг Ленин мукофотида сазовор бўлган ишларини кўрсатиш жомз бўлса керак.

Кибернетика соҳасига келганда мен дунё аҳамиятига эга бўлган бир эмас, бир неча натижаларни келтиришим мумкин:

1. Улғу Ал-Хоразмий номи билан боғлиқ алгоритмлаш назариясининг кашф этилиши ва бу соҳадаги режаларнинг ЭҲМларда амалга оширилиши.

2. Кибернетиканинг долзарб тармоқларидан бўлган сунъий тафаккур ва тасвири таниш соҳаларидан олинган заминдор натижалар ва илмий тадқиқотлар.

3. Тиббий ва биологик кибернетикани яратиш, жумладан ҳужайрада бошқариш жараёнлари, кибернетика системаси моделларини тузиш.

4. Ер остида сув, нефть, газ ҳаракатига онд масалаларни ЭҲМ да ҳисобий тажриба йўли билан ечиш асослари ва буни амалиётда қўллаш йўллари.

5. Кимё, кон - металлургия, машинасозлик ва бошқа соҳаларда технология жараёнларини атоматлашнинг заминдор асослари.

6. Ҳисоблаш техникаси, ахборот назарияси ва алоқа занжирлари борасидаги ишлар.

Уйлайманки, келтирилган мисоллар етиб ортса керак. Бу мавзуларда Тошкентда кўплаб халқаро анжуманлар ўтказилган.

1988 йил бошида давлат корхоналари ҳақидаги қонун кучга кирди. Ишлаб чиқарувчилар меҳнат ҳақини белгилашда анча имтиёзлар олишди ва бундан дарров фойдалана бошлашди. Шундан кейин даромад ишлаб чиқаришга қараганда бир неча марта тез ўса бошладики, ҳукуматнинг мувофиқлаштириш борасидаги чоралари энди фойда бермай қўйди. Бунинг устига молиявий сиёсатни тўғрилаш соҳасида тегишли чоралар вақтида кўрилмади.

Бундан уч йил олдин нарх қўйиш ислохотига тайёргарлик бошланди. Нарх қўмитаси чакана нархларни 100 миллиард сўмдан кўпроққа кўтариш лойиҳасини тайёрлади. Бунда компенсация масаласи ҳам ўйлаб қўйилган эди. Лекин жамоатчилик таъйиқи остида бу ислохотни кечиктиришга мажбур бўлинди. Ҳукумат аҳоли билан маслаҳатлашмай нарх-навоно оширмастикла ваъда берди. Худди халқ нарх ошишига рози бўладигандек. Шундай қилиб, нарх-наво маъмурий йўл билан ҳам, бозор йўли билан ҳам ўзгармай қолди ва бу оғир оқибатларга олиб келдики, ҳозир ҳаммамиз карахт бўлиб юрибмиз.

Юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, тангликнинг яна бир сабаби ялпи маҳсулот балоси эди.

Иқтисодиётда ҳам бошқа фанлардагидек ўз ўлчови бўлиши керак. Маркс ялпи ёки товар маҳсулот (пул ўлчовида ишлаб чиқаришга кетган ҳамма сарфлар), соф даромад (маош + фойда) тушунчаларини киритган эди. Биз эса ялпи маҳсулотни асосий ўлчов қилиб олганмиз. Бу меҳнат сарфланмаган маҳсулот ҳажми деган гапки, ашёларни бир неча марта ҳисобга киритиш нарх-навононинг доимо ошишига олиб келди. Демак, фан-техника тараққиётидан фойдаланиш ўрнига маҳсулотни нима қимматлаштирса, ўша татбиқ қилиб келинди. Хўжаликнинг экстенсив тараққиёти даврида сарф ва натижа тахминан бир-бирига тўғри келарди. 50—60-йилларда жаҳон миқёсида интенсив тараққиёт бошланди, фан ютуқларидан оқилона фойдаланиб, кам сарф билан кўп маҳсулот олиш ва сифатини яхшилаш имконияти очилди. Биз буларни сўзда тан олиб, амалда эскичасига ишлайвердик, кимки режани сўмларда ошириб бажарса, маҳсулот сифати қандай бўлишидан қатъи назар фойда олаверди. Маҳсулот баҳоси аста-секин ошаверди, тўланадиган ҳақ ҳам кўпайди, асоссиз тенглаштириш бошланди. Иш шунга келиб тақалдики, ким ер, машина, хом ашё, меҳнат ва молия бойликларидан ёмон фойдаланса, соф меҳнат билан шуғулланганларга қараганда 2—3 марта кўп ҳақ оладиган бўлиб қолди. Халқ талабини тўла таъминлаш социализмнинг назарий шioriга айланиб кетди. Ишлаб чиқариш истеъмол учун эмас, ишлаб чиқариш учун ишлай бошлади. Шундай қилиб, ишлаб чиқариш ҳажми триллион сўмлар билан ўлчанадиган бўлиб қолди-ю, лекин ҳеч вақо ишлаб чиқарилмади.

Мутахассисларимиз ҳам хорижий мамлакатларга бориб турадилар. АҚШ, Канада, Австрия, Япония, Болгария, Польша ва бошқа мамлакатлардаги бир қанча олимлар билан шахсий мулоқотдамиз.

Лекин Сиз бир масалада ҳақсиз — кашфиётлар давлатлараро муносабатлар даражасига чиқмади, халқаро мукофотларга сазовор бўлмади.

Бунга сабаб, аввало, ўзимиз масалани қатъий қўя олманлигимиз, чет эллик олимлар билан мулоқотларни шахсий доирадан чиқара олманлигимиздир. Лекин шу гаплар билан ки-фояланиш бир вақтлардагидек «ўз-ўзини» танқид орқали раҳбарият танбеҳидан қутулиб қолиш йўлига ўтиш бўлур эди.

Асосий сабаб яшаб турган система мазмунида эди. Ташқи дунё билан фан соҳасидаги алоқа буткул марказ қўлида жамланган бўлиб, уларсиз ҳеч нарса қилиб бўлмас эди. Натижа маълум, жумҳуриятимиз иқтисодиёти мамлакатда охириги ўринларда бўлиб қолган, фан соҳасидаги халқаро алоқалар ҳам шу аҳволда.

Ҳозир жумҳуриятимиз мустақиллик йўлига ўтган экан, халқаро илмий алоқаларга мутлақо бошқача ёндошиш зарурати туғилади. Эҳтимол, ташқи мамлакатларга давлатимиз ваколати билан алоқа қилувчи ташкилотларга янги ваколатлар бериш, «Илм бозорини» ташкил қилиш ва бошқа чораларни кўриш керакдир.

Ҳозир ёшларим чет элларда ўқитиш, халқаро бозорни ташкил қилиш устида ўйламоқдамиз. Бу хайрли ҳаракатлардир. Муносиб чораларни илм-фан соҳасида ҳам амалга оширсак, келажакда жаҳон мукофотларига ҳам сазовор бўлармиз.

Ўзбекистон ФА академиги Турсун Рашидов америкалик ҳамкасблари даврасида.

Шу йилнинг июнь ойида америкалик бир гуруҳ олимлар — Рей Ласманис, Тимофи Ж. Уолш ва Стэн Байлз Ўзбекистон Фанлар академиясига ташриф буюришди. Американинг Вашингтон штатидан келган бу олимлар табиий бойликларни муҳофаза қилиш ва улардан оқилона фойдаланиш давлат департаментининг етакчи мутахассисларидир. Меҳмонлар академия илмгоҳларида, илмий лабораторияда, Ўзбекистон Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва экология давлат қўмитасида бўлишиб, шу борада олиб борилаётган ишлар билан танишишди.

Ўтказилган учрашувлар ва давра суҳбатларида Америкада атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, табиий бойликлардан оқилона фойдаланиш муаммоларини ҳал этишда эришилган натижалар ва олиб борилаётган тажрибалар ҳусусида фикр юритилди.

Шундай учрашувлардан бири 11 июнь кuni Тошкентдаги Техника ўида бўлиб ўтди. Америкалик олимлар Вашингтон штатининг жуғрофий ўрни, иқлими, табиий бойликлари ва иқтисодий хўжалик фаолияти тўғрисида сўзладилар. Суҳбатнинг асосий мавзуйи табиатни муҳофаза қилиш, табиий офатлар эҳтимолини айтиш ва олдини олиш масалаларига бағишланди. Урмон, сув ҳавзалари, миллий кўриқхоналар, ҳаво мусоффолиги, меҳмонларнинг айтишича, экологик қонун асосида жуда қаттиқ назорат қилинади. Ушбу қонун ўтган асрда, яъни 1890 йилда қабул қилинган экан. Ҳолбуки мамлакатимизда бундай қатъий қонун ҳануз ишлаб чиқилган эмас. Биргина Вашингтон штати бўйича экология фонди 13 миллион долларни ташкил этар экан. Бу бутун Ўзбекистон бўйича ажратилган маблағдан анча кўпдир.

Олимлар Жигаристон қишлоғидаги сурилма оқибатларини бориб кузатишди ҳамда ер силкиниши ва силжиини олдиндан айтиб бериш бўйича ўз тажрибаларини тавсия этишди. Учрашувлар тугалланиши арафасида Вашингтон штати департаменти билан мунтазам илмий-амалий учрашувлар ўтказиш тўғрисида келишиб олинди. Шунингдек, мутахассислар ва аспирантлар, илмий ахборот алмашуви ҳусусида ҳам бир неча битимлар имзоланди. Ўзбекистон Фанлар академиясининг ҳақиқий аъзоси Турсун Рашидов ушбу тадбирларга бошчилик қилди

Раҳим ҚУРБОНОВ,
ҳикмат-риёзат фанлари номзоди,
Адам ФАЙЗИЕВ,
илмгоҳнинг кичик илмий ходими.

ОЗОН ТУЙНУГИ ПАЙДО БЎЛИШИДА КИМ АЙБДОР!?

Франциянинг Мезон обсерваторияси ходимлари Антарктида узра озон туйнуғи пайдо бўлишида инсон айбдор эмас, деган хулосага келишди. Улар 1958 йилда Антарктидада суратга туширилган юлдузлар ва зангори осмон камалагини текшириб кўрганларида, ҳали аэрозоль баллончалари ва совуқхоналар кенг тарқалмаган бир пайтда осмоннинг жанубий

қутбида озон етишмаганлиги маълум бўлди. Маълумки, ҳозир озон қатламининг емирилишига аэрозоль баллончаларида ва ахлатга ташланадиган эски совуқхоналардан ҳавога кўтарилаётган фреон газини сабабчи деб ҳисобланмоқда. Архивдаги манбалар асосида юзага келган бу кашфиёт озон туйнуғи 1985 йили — бизга аён бўлган пайтгача ҳам мавжуд бўлганлиги ва инсон иштирокисиз, табиий сабаблар (масалан, вулқон газлари) тўғрисида пайдо бўлганини исботлаб берди.

АҚШнинг ўз-ўзига хизмат қилиш дўконларига кирган харидорнинг сотиб олган нарсаларига чўнтагидаги пули етмай қолиши касса олдида борганда маълум бўлади. Шундай ҳол содир бўлмаслиги учун Америка фирмаларидан бири ЭҲМ кўрсаткичли дўкон аравачаларини ишлаб чиқара бошлади. Харид қилинган маҳсулот пештахтадан олиниб аравачага солинган сайин нархи ЭҲМда қайд этиб борилаверади.

Япониянинг «Канебо» ширкати мутахассислари ананас барғи толасидан юқори сифатли мато тўқиш усулини яратди. У инан толасидан тўрт баробар ингичка бўлиб, жуда нозик ва юмшоқ мато тайёрлаш имконини беради.

Франциянинг Байе шаҳридаги музейда XI асрда тўқилган гилам сақланади. Нормандия герцоғига атаб тўқилган, узунлиги 55 метрлик бу гиламдаги суратларда нормандларнинг 1066 йили Англияни босиб олиш манзараси

тасвирланган. Гостингседа га-лаба шарафига зиёфат берилган кабоб тайёрланган экан. Кабоб таёрлаш Оврупода VII асрдан бошлаб расм бўлган ва у сурияликлар томонидан олиб келинган, деган тахминлар мавжуд.

ЖАҲОНШУМУЛ КАШФИЁТ?

МУМКИН, ҚАЧОНКИ...

Муҳтарам муштарий, маълумингизки, муҳбиримиз Ҳусниддин НУРМУҲАММАД жумҳуриятимизнинг бир қанча таниқли олимларига мурожаат қилиб: «Жумҳуриятимизда илм-фан ривожига катта эътибор берилаётгани маълум. Фан номзодларию докторларининг давраси тобора кенгайиб борапти. Қанчадан-қанча илмий тадқиқот илмгоҳларию олий билимгоҳлардаги проблема лабораторияларида кўплаб илмий ходимлар фаннинг турли соҳаларида тадқиқот олиб боришапти. Давлатимиз бунинг учун ҳар йили миллионлаб сўм маблағ сарфляпти. Лекин,

жумҳуриятимиз тарихида ҳали биронта жаҳоншумул — халқаро мукофотга арзигулик кашфиёт қилингани йўқ. Сиз ўз соҳангиздаги бундай аҳволни қандай изоҳлайсиз!» деган саволга жавоб қайтаришни илтимос қилган эди. Ойноманинг ўтган сониде Узбекистон Фанлар академиясининг ҳақиқий аъзолари Иброҳим Ҳамробоев, Асқар Холмуродов, Ҳалим Усмонхўжаев ҳамда муҳбир аъзолар Мирҳожӣ Асқаров ва Абдували Абдуваҳобовларнинг жавоблари берилган эди. Қуйида муҳарририятимизга келаётган жавоблар билан таништиришда давом этамиз.

Карим АХМЕДОВ, Узбекистон Фанлар академиясининг ҳақиқий аъзоси, Тошкент Кимё-технология илмгоҳининг профессори.

Мирзаали МУҲАММАДЖОНОВ, Узбекистон Фанлар академиясининг ҳақиқий аъзоси, «Биолог» илмий-ишлаб чиқариш бирлашмаси бош директорининг маслаҳатчиси.

ИЛМ-ФАНСИЗ, янги техникасиз, унинг тараққиётсиз на халқ хўжалигини, на иқтисодиётни, на маданиятни ва на умуман давлатни замонавий илғор даражага кўтариб бўлади. Афсуски, бу борадаги камчиликлар гиж-гиж. Бунда асосий олимлардан бири малакали ходимлардир. Сирасини айтганда, биз уларни жуда сифатсиз тайёрляпмиз, борларидан ҳам самарасиз фойдаланаяпмиз.

Хоҳ ўрта мактаб бўлсин, хоҳ олий ўқув юртлари бўлсин, ёшлар билан қизиқарли, яхши ўзлаштиришга ёрдам берадиган услублар, ўз фани учун жон куйдириб, талабаларнинг қобилиятини ўстирувчи, ўз ўстида мунтазам иш олиб борадиган муаллимларимиз жуда оз. Шу тўғрисида ўқувчи ёшлар орасида ўқишдан совийш, умидсизлик, ахлоқий бузилишлар кўпроқ содир бўляпти. Бинобарин, ёшлар билан тинмай ишлаш керак.

Қолаверса, кўп йиллар мобайнида қўлга киритилган илмий натижаларни умумлаштиришга, қонуниятларни топишга, чуқурроқ муҳокама қилишга кам аҳамият беряпмиз. Умуман, жумҳуриятимизда илм-фаннинг натижаларини таҳлил этадиган, унинг ривожланиш даражасини статистик баҳолайдиган ташкилот йўқ. Олимлар иши кам ўрганилади, ундан кенг омма яхши хабардор эмас. Мисол тариқасида ўз соҳам бўлмиш коллоид кимё фанини олайлик. Ҳозир бу соҳада жумҳуриятимизда 100 дан зиёд фан номзоди ва 14 фан доктори машғул. 1970-1979 йилларда 7 та капиталистик мамлакатдан 15-20 йиллик муҳлатга 12 та патент олинди. Лекин, афсуски, бу ишларни охиригача етказиб, лицензияни сотишга эриша олмадик. Бунга тегишли шароит бўлмади.

Сўнгги 30 йилда коллоид кимёчилар эришган энг муҳим натижалардан бири захарсиз сирт-актив, полиэлектролит моддалар олинганлиги бўлди. Лекин илмий натижаларни чуқур умумлаштиришга, қиёмага етказишга куч камлик қиляпти. Умр, вақт ўтиб бормоқда. Агар бир илмий марказ бўлиб, у мазкур ишларни умумлаштирса, жаҳоншумул кашфиётлар чиқиши эҳтимолдан узоқ эмас. Зеро, бу ишлар натижаси коллоид кимё фанига катта янгилик киритади.

Тўғри, коллоид кимё соҳасидаги бир қанча ишлар жумҳуриятимиз миқёсидаги мукофотларга сазовор бўлди, лекин, афсус, ундан нарига ўтиб бўлмади.

ДАРҲАҚИҚАТ, биология ва қишлоқ хўжалик фанлари соҳаларида даражали олимлар ортиб боришига қарамасдан, халқаро миқёсда кўзга кўринган кашфиётлар бўлмаётди, дебсиз.

Фикримча, аввало, у ёки бу фаннинг ютуқлари фақат илмий даража ва унвонли кишилар сонини билангина эмас, балки улар орасидаги табиий истеъдод, ақл-заковат ва кенг мушоҳадага эга бўлган кишилар билан ҳам белгиланади. Афсуслар бўлсинки, бундай кишилар жуда кам, жумҳуриятимизда фан ва унинг номбандларига эътибор ниҳоятда паст. Бунинг асосий сабаби, ҳозирги замон талабларига жавоб бера оладиган истиқболли ёшларни ўрта мактаблару олий ўқув юртларидан тортиб, то мамлакат марказларию чет эл билимгоҳларида ўқитиш ва тарбиялаш ишларига ҳозиргача ҳеч қандай эътибор берилмаганлигида. Устига-устак, илм-фан муассасаларида иқтисодий таъминот ўта даражада паст. Илмий ходимларни қўя турайлиг-у, фан докторининг 500 сўмлик [у ҳам биринчи даражали илмгоҳларда] ойлиги тузукроқ кийиниш, борди-келдилар қилиш у ёқда турсин фақат овқату коммунал эҳтиёжлар учун етиши ҳам амримаҳол. Буни кўриб турган истеъдод эгалари қандай қилиб умрини фанга фидо этсин. Улар ҳозир даромад қаердан кўпроқ келса, шунинг кетидан бормоқдалар. Ахир фан доктори бўлиш учун киши умрининг навқирон палласини ва кучини сарфлайди, кўпинча саломатлигини йўқотади. Қани энди ҳимоя унга на дарддан фориг бўлишда, на дори-дармон топишда, на социал шароит жиҳатидан ёрдам берса. Шу йил май ойидан бошлаб илмий ходим ойлиги бошқа ҳамма жумҳуриятларда 60-70 фоиз ортгани ҳолда, бизда 30 фоизгина ортди. Бозорда нарх-наво эса 300-400 фоиздан ортиб кетди. Ахир, Францияда фан доктори бир ойлик маошига камида 15 та костюм-шим олса-ю, бизда биттага ҳам етмас! Бас шундай экан, у табиат сир-асрорларидан кўра, кўпроқ оила тебратишни ўйлашга мажбур бўлади-да.

Иккинчидан, катта кашфиётлар муайян маблағ ва шароитларни талаб этади. Бизда эса на кераклик реактив, на асбоб-ускуна топилади, бори ҳам алмисокдан қолган.

Учинчидан, ечилган илмий муаммоларни жорий қилишда тоғтоғ тўсиқлар пайдо бўладики, уни ёриб ўтишга пўлатдек асаб, чексиз бардош керак бўлади. Бу фазилат ҳаммада ҳам бўлавер-

майди. Натижада яхши ишлар поёнига етмай ўлда-жўлда қолиб кетади.

Ўзбекистон Фанлар академиясининг Усимликлар экспериментал биологияси илмгоҳи олимлари сўғориладиган ерлар унмдорлигини тўздан яхшилайдиган, экинлар ҳосилини кескин оширадиган деҳқончиликнинг янги илмий асосларини ишлаб чиқди ва амалда қўллашга тавсия этди. Бу илмий ечим мамлакат Фанлар академияси ва Бутуниттифоқ Қишлоқ хўжалик фанлари академиясининг йиллик илмий анжуманларида, Ўрта Осиё жумҳуриятлари академияларида маъқулланиб, жуда катта назарий ва амалий тадқиқотлар деб баҳоланди. Уни фақат ССЖИда эмас, балки кўпгина хорижий мамлакатларнинг сўғориладиган майдонларида тупроқни яхшилаш, унмдорлигини тўздан оширишда қўллаш мумкин. Аммо уни кенг жорий қилиш учун хўжаликлар чуқур юмшаткич, плуг ва бошқа техника воситалари билан таъминлашни лозим.

Оламшумул кашфиётлар қилиш ва уларнинг самарадорлигини ошириш учун мамлакатимизда фанни ташкил этиш, бошқариш ва уни амалиётда қўллаш усулини тўздан ўзгартириш керак. Бу ишни, биринчи навбатда, истиқболли ёшларни топиш, ўқитиш ва тарбиялашдан бошлаб, моддий манфаатдорлиги ва ижтимоий аҳволини яхшилаш керак.

Раҳим БЕКЖОНОВ, Ўзбекистон Фанлар академиясининг ҳақиқий аъзоси, Ядро физикаси илмгоҳининг бўлим мудир.

Муҳаббат ОБИДОВА, Ўзбекистон Фанлар академиясининг мухбир аъзоси, лаборатория мудир.

МАЪЛУМКИ, фан — аввало изчил билимларга эга бўлган ва уларни муттасил бойитиб борувчи кишилардир.

Берилган саволга тўхташдан олдин шунини айтмоқчиманки, кимёнинг мен ишлаётган каттали ва каталитик жараёнлар соҳаси кети кўринмас қайта қўришларга дучор бўлмоқда: бир қарасангиз илмгоҳ, бир қарасангиз илмий-ишлаб чиқариш бирлашмаси, бир қарасангиз ишлаб чиқариш бирлашмаси, гоҳ концерн, гоҳ корпорация ва ҳоказо, ва ҳоказо.

Мен олий билимгоҳни тугатганимдан буён 37 йил давомида илмий тадқиқот илмгоҳида ишлаб келаман. Сирасини айтганда, бир ўриндиқнинг ўзида мен турли илмгоҳларнинг ходими бўлдим, илмгоҳнинг номи, тамғаси, мансублиги ўзгариб турди. Олимнинг ижодий улуши, унинг муваффақиятлари, аввало, унинг ўзига, табиатан қизиқувчанлигига, унинг таҳлилий, мантқиқий тафаккурига, олма билан, ҳамфикрлари билан биргаликда мақсад сари интилишига ва ҳоказоларга боғлиқ. Ура-урачилик ёки чақирдиқлар билан чинакам ижодий фаволликка эришиб бўлмайди, бунинг учун хolis шарт-шароитлар яратилиши керак.

Олим олиб борилаётган тадқиқотлар ҳақида гоёт тушунарли тарздаги маълумотга муҳтож, у ўз ёнига ўзи қозурилиши керак эмас — «темир парда» бевосита, норасмий мулоқот олиб боришга, табиий мувофиқлаштириш ва илмий ҳамкорлик ўрнатишга ҳалақит бериб келди.

Кейинги пайтларда кўп сўз юритилаётган илмий ишланма натижаларини жорий этиш муомаласи ҳақида. Бу жараённинг ўзи кўп вақт ва куч-қувват, асаб мустаҳкамлигини талаб қилади ва аксар ҳолларда қозғоз ёзувлари билангина чекланилади, фан билан ишлаб чиқаришнинг уйғунлашмаганлигидан биргина хўжалик ҳисобининг ўзи бунда кифоя қилмайди.

САВОЛ туғилади: қайси босқичларда қандай илмий марказлар жаҳон илм-фанига ўз ҳиссаларини қўша олишади! Гарчи, бу мураккаб савол бўлса-да у ҳақда муайян фикр юритиш мумкин.

Аввало марказий, чекка ва провинциал илмий марказлар деганда нималар назарда тутилишини билиб олайлик. Бунда,

аввал, чекка ва провинциал марказ тушунчаларини фарқлаш зарур. Биринчиси соф жуғрофий, иккинчиси эса иш услубини ифодалайди.

Шуниси равшанки, умуман олганда, фан соҳасида юқори маънавият иш олиб бориш учун ходимлар, маблағ ва ундан эркин фойдаланиш, шунингдек, яхши йўлга қўйилган ахборот зарур. Илмий марказ учала тарзидан ҳар бирида бу шароитлар мутлақо хилма-хил. Уларнинг жаҳон миқёсидаги ишларни бажаришда фан тараққиётининг ҳар бир босқичидаги аҳамияти ҳам турличадир. Дарвоқе, фандаги инқилоб арафасида ходимлар ва ахборот, хусусан, маълумотлардан ўта хабардорлик гоёт муҳим. Маълумотлардан бу даражада хабардорлик гоёлар, олимлар, нашрлар тез-тез алмашиб туриладиган марказий муассасалардагина бўлиши мумкин. Фақат қиёмига етган зукко ходимларгина янги-янги гоё бера оладилар, аммо истеъдод соҳиблари ҳар доим ҳам марказда туғилавермайди ва уларнинг «классиклар» билан мулоқотидангина йирик гоёлар туғилади (Швейцариядаги Патентлар бюросидаги Эйништейн ишини эсга олайлик). Шуниси аёнки, чекка марказлар бу даврда жаҳоншумул миқёсдаги ишларни бажариш имконига эга. Бунда уларнинг бирдан-бир имтиёзи бор, у ҳам бўлса улар марказдан узоқдалигидан эзиб турувчи гоёлар таъинини сезишмайди. [Покстонлик олим Абдус Салом мисоли бунга яққол далил. У бир неча марта швейцариялик машҳур олим Паули ҳузурда бўлиб, илмий ечимларини унга кўрсатган. Паули эса уларни ярамасга чиқарган. Кейинчалик бу ишлардан талайгинаси Нобель мукофотига сазовор бўлган. Агар Салом Паули билан бирга тадқиқот олиб борганида унда буюк гоёлар туғилмаслиги мумкин эди.] Провинциал марказларда янги гоё туғилишига умид боғлаш қийин. Чекка марказларда илк нашрлар пайдо бўлиши мумкин-у, лекин уни фан инқилоби арафасида марказдаги «классиклар» тўсиб қўяди. Шундай қилиб, айтиш мумкинки, марказда ҳам, чекка марказларда ҳам фандаги инқилоб арафасида буюк тадқиқотлар учун муайян имкониятлар мавжуд бўлади, лекин бу имкониятларнинг ўзи ҳам, ишга рағбат берувчи мавжлар ҳам турличадир.

Фандаги инқилоб даврида янги гоё кўтарилганида провинциал марказлар тагин имкониятдан маҳрум бўлади, одатда эксперимент ва назария мувофиқлаштириладиган, унутиб ва ташлаб юборилмайдиган кўплаб нашрлар қилиш мумкин бўлган марказлардаги йирик илмий мактаблар кўпроқ имкониятга эга бўлади. Чекка марказлардаги ҳатто яхши нашрлар ҳам назарга олинмайди: марказ кучли рақобат туфайли уларни ўтказмайди, чекка марказлардаги нашрлар кейинчалик яқун ясада ҳисобга киритилмайди. Кейинчалик, гоёнинг ривожлана боришида провинциал марказлар учун ҳам имконият туғилади, бундай ишлар марказ гоёсини тасдиқлашга хизмат қилади.

Ниҳоят, гоёнинг яқунлини арафасида, умумлашма ва маълумотнома тарзидаги ишлар алоҳида аҳамият касб этадиган даврда чекка марказлардаги илмий марказлар муҳим роль ўйнаши мумкин — бу ерда ашаддий рақобат йўқлигидан ҳеч қандай монеликсиз йирик асарлар чиқариш мумкин.

Бинобарин, фан тараққиётининг турли даврларида барча тарздаги марказлар учун муайян имконият бўлади. Фикримизча, чеккадаги марказлар учун марказий илмгоҳлар билан маромида муносабат ўрнатишдан иборат муайян усул ишлаб чиқилиши керак. Бундай маром гоҳ тез ва илдам муносабат зарур вақтда марказ билан яқинлашиб ҳамкорлик қилиш, гоҳ гоё таъинидан қўтулиб, мухтор нашрлар чиқариш керак бўлганида узоқлашиб имконини беради. Бироқ буни фақат маблағ билан мухтор ва кучли суратда таъминлаш шароитидагина амалга ошириш мумкин.

ИНҚИРОЗНИНГ ИЛДИЗИ ҚАЕРДА?

Жумҳуриятимизда иқтисодий аҳвол кундан-кунга оғирлашиб бораёпти. Нарх-наво соат сайин кўтариляпти. Дийримиздаги ярми қашшоқ аҳолининг турмуши бугун янада иочорлашди, айниқса, кўп болали, кам даромадли оилаларнинг аҳволи. Баҳордаги эллик, юз сўмликлар алмашуви талотўли ҳам товламачи, ҳаром-хўр пулдорлар қолиб, камбағал бечоранинг шўрини қуритди. Қисқа муддатда масаланинг моҳиятига етиб улгурмаган қишлоқ аҳли фавқулодда ҳолатдан саросимага тушиб, ёмон кунига сақлаб қўйган беш-ўн чақасини ҳам ҳукуматдан кўрқиб, алмаштиролмай кўйди, чув тушди. Бу кампания юпун юрт дарди устига чипқон бўлди.

Воқеалар ривожини нега бунчалик даҳшатли тус олиб борапти? Халқимиз ёмон ишляптими! Еки қайта қуриш сиёсати бизга тўғри келмадими! Бу гаплар шарқликлар табиатига ётми! Ундай десак, виждон эркинлиги, инсоний ҳақ-ҳуқуқлар ҳимояси, миллий анъаналар ва қадимий ма-

даниятимиз, она тилимиз, қайта қуриш сиёсатидан равнақ топиб, бағрига шамол тегиб, қайта кўкарди-ку! Қарийб 500 йилдан кейин тарих такрорланиб, туркий-ўзбек тилига давлат тили мақоми берилди-ку! Айни пайтда, жумҳуриятимизда турмуш кечираётган бошқа миллатлар тиллари ривожига ҳам кенг йўл очиб берилди. Тожигу туркман, қозоғу қирғиз, тотору корейс тилларида ўқитиладиган мактаблар сони кўпайиб, таълим-тарбия сифати бир оз яхшиланди. Бу тилларда рўзномалар чоп этилмоқда. Ҳаво мавжларида эшиттиришлар олиб борилмоқда. Махсус телекўрсатувлар ташкил этилди.

Ўзбек халқининг қадимий анъаналари ва маданияти, тарихи тикланаётганлиги, тарихий жойларимизнинг, шаҳар ва қишлоқларимизнинг, кўча ва майдонларимизнинг, хиёбону илмгоҳларимизнинг номлари тарихий атамалар ва миллий зотлар исму шарифлари билан қайта аталаётганлиги фикримизнинг далили бўла олади. Тарихнинг

ипларнинг таранглиги янада камайиб тўқима қурилиш ва сифати пасаяди, шунинг учун ҳам яқка ипларнинг таранглигини АҚШ ремиз роми созлай олмайди. Бундан ташқари, ремиз роми жуда мураккаб ишланган.

Ҳар бир танда ипнинг таранглигини

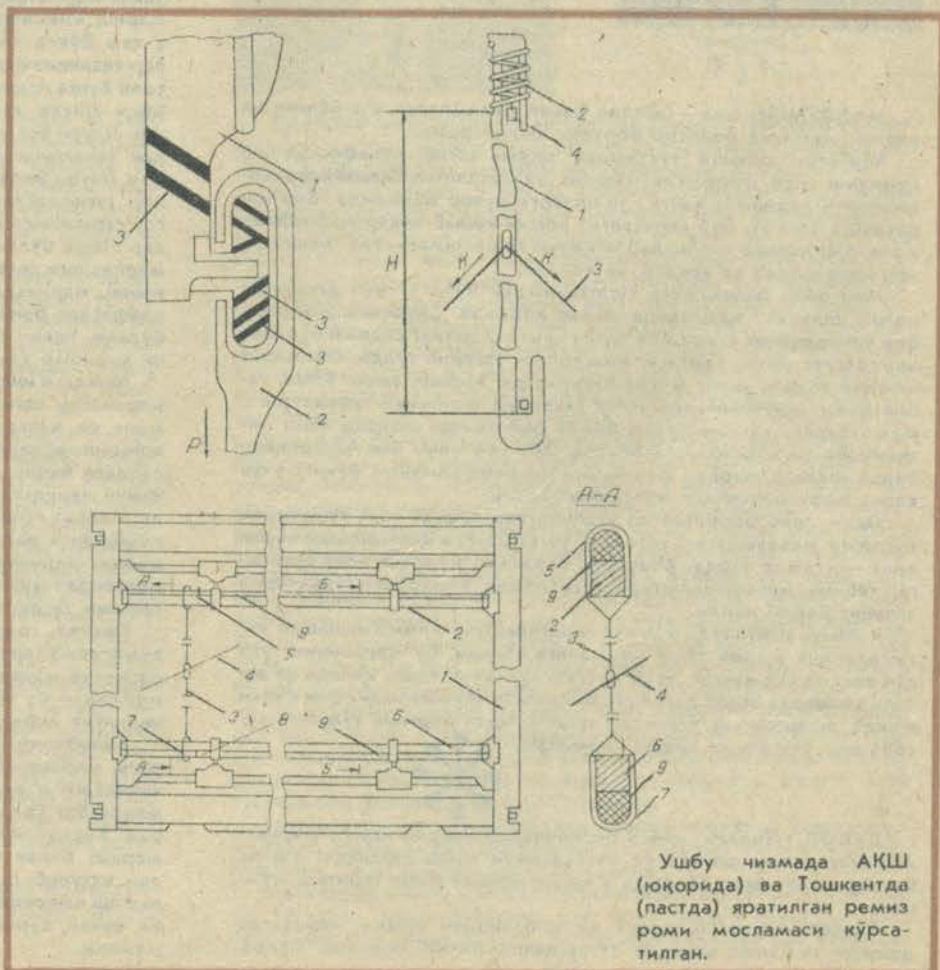
ИЛМИЙ БАҲС ЯХШИ

Маълумки, тўқимани тўқув дастгоҳида тўқишда танда иплари таранглигининг кўпайиб ёки жуда камайиб кетиши сабабидан иплар узилади ва тўқима сифати харидор талабига тўлиқ жавоб беролмайди.

Танда ипларининг таранглигини тенглаштириш устида мамлакатимиз ва чет эл олимлари жуда кўп ишлар қилишган. Аммо бу ишларнинг ҳаммаси гуруҳ-гуруҳ танда ипларининг таранглигини бир-бирига тенглаштиришга бағишланган. То шу кунгача тўқиш жараёнида ҳар бир танда ипнинг таранглигини созловчи, муайян меъёрга келтирувчи механизм ишлаб чиқилмаган.

Яқка иплар таранглигини созлаш юзасидан қилинган айрим ишлар бизга маълум. Масалан: Америкада ишлаб чиқилган «Ремиз роми»ни олайлик [расмга қаранг]. Ремиз роми [1]нинг гўласи[2]га махсус эгилувчан қайишқоқ унсурлар[3] ўрнатилган бўлиб, у куйидагича ишлайди. Ремиз роми юқорига кўтарилганда танда ипларининг кучи таъсирида гўла[2] пастга тортилади ва ремиз роми ҳам пастга тортилади.

Агар танда иплари ортиқча тарангликка эга бўлса, қайишқоқ унсурлар[3] ёрдамида ремиз ва гўлалар бирмунча пастга тушиб иплар таранглигини камайтиради. Ремиз ромининг асосий камчилиги шундаки, унда ўрнатилган қайишқоқ унсурлар ҳар бир ипнинг таранглигини ҳисобга олиб созлай олмайди. Мисол: тўртта гўладаги ипларнинг таранглиги ҳар хил бўлсин, ремиз роми кўтарилганда гўртала гўла ремиз ромига ҳар хил куч билан таъсир қилади. Ромда иплар сони минг ва ундан ҳам ортиқ бўлиши мумкин, шунинг учун таранглиги ортган иплар ремиз родини қайишқоқ унсур ёрдамида пастга туширади, таранглиги кам бўлган

Ушбу чизмада АҚШ (юқориди) ва Тошкентда (пастда) яратилган ремиз роми мосламаси кўрсатилган.

машъум хатоси билан чет элларда яшашга мажбур бўлган, шу кунгача сотқин, ватан хоини атаб келинган ҳамюрт биродарларимиз, томирларимиз билан инсоний алоқалар ўрната бошлаганимизнинг ўзи тарихий ҳодисадир.

Диний эътиқод, урф-одатларга эътибор кучайгани, бобокалонларимиз Ал-Бухорий, Ат-Термизий сингари жаҳоншумул даҳо зотлар мерослари авлодлар томонидан ўрганилаётганлиги ҳам ўз аҳамияти жиҳатидан юқоридаги тadbирлардан кам турмайди. Халқимизнинг буюк зотлари Амир Темур, Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Ҳусайн Бойқаро, Муҳаммад Шайбоний, Феруз сингари тарихий шахсларнинг миллат тарихида тутган ўрни, маданият ривожига қўшган беқиёс ҳиссаси, хизматлари ҳолис баҳосини ола бошлади.

Энди иқтисодиётга келадиган бўлсак, ўтган йил сарҳисобига кўра жумҳуриятимиз саноти ва қишлоқ хўжалигида маҳсулот тайёрлаш ва давлатга топшириш, халққа сотиш бўйича жуда яхши натижаларга эришилган. Ташқаридан қараганда, маданият ва маънавиятда бўлганидек халқ хўжалиги, иқтисодиётда ҳам муаяян силжишлар, кўтарилишлар бор. Шундай экан, неа халқимизнинг моддий ва маънавий эҳтиёжлари қондирилмай қоляпти! Озиқ-овқат тақчиллиги масаласи кун сайин манфий кўтбга силжияпти. Бу, баъзилар ўйлаганидай, онгли қаршилик — саботажми, сунъий тақчиллиги сохта камбағалликми! Баҳолар кўтарилгандан кейинги ўтган бутун бир фасл кўрсатиб турибдики, бунда ҳеч қандай саботаж, сунъийлик, сох-

талиқ йўқ. Бу нақд даҳшатли инқирознинг ўзгинаси, моддий, маънавий, ҳатто сиёсий тушкунликнинг, ростакам қимматчиликнинг ўзгинасидир.

Камбағални туянинг устида ҳам ит қошибди, деганлари шу бўлса ажабмас!

Катта халқнинг кичик бир олими, иқтисодчиси сифатидаги кўп йиллик кузатишларимдан шу хулосага келдимки, бу муаммоларнинг барчасини иқтисодий сиёсатдаги адолатсизлик келтириб чиқармоқда ва бундан ҳам ёмони «болалатиб» юбормоқда. Биз кейинги пайтда миллий онгимиз уйғонгандек бўлиб, андак калондимоғлик билан ўз ўзимизни мақташ йўлига ҳам ўтиб олдик. Лоқайд, танбал, «берсанг — ейман, урсанг — ўламан» қабилидаги жамоа қиёфасига кира бошлаганимиз ҳам рост. Иқтидорли, катта салоҳиятли халқ эканлигимиз, улуг меросимиз борлигини дунёдаги барча маданий халқлар тан олиб келган ва ҳозирда ҳам шундай. Аммо ҳолва деган билан оғиз чучимаганидай, ёлғиз ота-боболар шухрати билангина кун кўриш, истиқболли авлодларни тарбиялаш мумкин эмаслиги ҳам ҳар бир онгли одамга аёндыр.

Яқин 50 йил мобайнида хўжалик юришти маданиятининг пастлиги, исрофгарчилик, хўжасизлик, сансоларлик, буйруқбозлик, юлғичлик, порахўрлик, таниш-билишчилик, қариндош-уруғчилик, ғаразгўйлик, мансабпарастлик, шахсий адоват каби салбий иллатлар жамиятимиз сингари, иқтисодиётимизни ҳам катта инқирозга дучор қилди.

Табиятнинг Она эканлигини, биз одамлар ҳам барча

созловчи мослама устида Олмонияда ҳам бир иш қилинган [расмга қараңг]. Расмда гўла[1]нинг фақат юқориги қисмида қайишқоқ пружина[2] ўриятилган. Бу мосламада ремиз роми юқорига кўтарилганда ип[3]нинг чўзилишга қаршилик кучи [К] таъсирида гўла[1] пастга тортилади ва пружина 2 ремиз ромидаги гўла тутгич[4]га тасир этади, шу пайтда ҳар бир ипнинг статик таранглигига қараб қайишқоқ унсур ҳар хил қисқаради, ипларнинг таранглиги созланмиш ҳам мумкин. Лекин бу мосламанинг лойиҳасини ишлаб чиқишда бир ёқламалика йўл қўйилган.

Чунончи, танда ипларнинг узлишини ошириб юборувчи хавфли томони ҳисобга олинмаган. Чунки дастгоҳ ишлаб турганда ипларнинг турлича таранглиги ҳисобига пружиналар бир-бирининг ўрамин орасига кириб, таранглиги ошган ипнинг таранглигини янада оширади, камайганини яна камайтиради. Натижада таранглики созлаш ўринга, иплардаги таранглик фарқини ошириб юбориб, узлишларга сабаб бўлади. Бундай мосламада танда иплари зич бўлган тўқималарни ҳам тўқиб бўлмайди. Пластмал гўланнинг кўпланилиши ҳам мосламанинг ишлатилишини чеклаб қўяди.

АҚШ ва Олмония мосламаларининг жуда мураккаб ва техник жиҳатдан мукамаллашмаганлиги учун улар санотда кенг жорий этилмади қолди.

Юқоридаги камчиликларни ҳисобга олиб, Тошкент тўқимачилиги ва енгил санот олий билимгоҳи олимлари томонидан дастгоҳдаги ҳар бир танда ипнинг тўқимани тўқиб жараёндаги таранглигини созлаб узатувчи янги ремиз роми яратилди [расмга қараңг] ва танда ипларининг таранглиги нотекис бўлган хон атлас тўқимасини тўқишда синовдан ўтказдилар.

Расмда мосламанинг умумий кўриниши ва кесими [А-А] келтирилган. Ремиз роми [1]даги гўла тутгич[2]да гўла[3] ўриятилган. Гўла кўздан танда ип[4]ўтади. Бу ремиз ромининг бошқа ремиз ромидан фарқи, юқори гўла тутгич[2]ни, юқори

гўла қулоғи[5] билан туташадиган жойига ва пастки гўла тутгич[6]ни пастки гўла қулоғи[7] билан тутатиш жойларига пластинка[8]лар билан чегараланган, ҳар бир танда ипни алоҳида созлай оладиган қайишқоқ унсурлар (резина, пенополиуретан, пружина) ўриятилган. У қуйидагича ишлайди: Хомуза ҳосил қилиш жараёнида ремиз роми[1] вертикал йўналишда илгариланма-қайтма ҳаракат қилади. Ремиз роми билан гўла тутгич[2] ҳам гўла[3] кўздан ўтган танда ип [4] ҳам кўтарилади. Шу пайтда гўла тутгичга ўриятилган эгилувчан унсур, гўла қулоғи билан тутатиш танда ипнинг чўзилишига қарши кучи таъсирида эгилувчан унсурни маълум даражада эгади. Қайишқоқ унсурнинг эгилиши танда ипларининг таранглигига боғлиқдир. Агар танда ипнинг таранглиги кам бўлса, қайишқоқ унсур кам эгилади, ипнинг таранглиги ошади, кўп бўлса кўпроқ эгилади ва ипнинг таранглигини камайтиради. Натижада ипларнинг таранглиги бир-бирига мосланиб созланади. Тўқима эни бўйича ҳар бир ипнинг таранглиги бир-бирига тенглаштирилади, тўқимада ипларнинг қурилмиши бир хилда, яъни сифатли бўлиб чиқади, ипларнинг узлиши камайиб дастгоҳ ва тўқувчининг иш унумдорлиги ортади.

Янги мослама «Хўжандатлас» бирлашмасида тўлиқ синовдан ўтди. У хон атлас тўқималарини тўқишда нотекис тушган иплар таранглигини тўқима эни бўйича 42,66 фоиз камайтирди. 1-нав тўқима 1,2 фоизга ошди. Танда ипларининг узлиши 12 фоиз камайди, дастгоҳнинг фойдали иш коэффициентини 2,22, унумдорлиги 2,58 фоиз ошди. Корхонада дастгоҳдан чиқадиган шовқин ҳам бирмунча пасайди. Иқтисодий самарадорлик эса бир дастгоҳ ҳисобига 241,13 сўмин ташкил этди.

Патхулла СИДДИҚОВ,
техника фанлари номзоди,
Тошкент тўқимачилик ва енгил санот
олий билимгоҳининг ўқитувчиси.

Сад дейди: «Одамлар эҳтиросни қоралашади, шунини унутишадими, фалсафа ўз машъаласини унинг оловидан ёқиб олади».

«Чекланмаган матбуот эркинлигисиз, йиғилишлар ўтказиш ва ассоциациялар эркинлигисиз кенг омма ҳокимияти ҳақида ўйлаб кўриш ҳам мумкин эмас» (Роза Люксембург. «Рус инқилоби»).

Еллаш. Омади юришмаган кўпгина адабиётчилар коммунистликка «боришади». Бу, ижодкорларга юқоридан қарашга йўл қўювчи ягона мақом. Шу маънода улар — муваффақиятсизлар партияси. Табиийки, талабгорлар кўп.

Улуғворлик улуг бўлишга интилиб кўришдан иборатдир (Мана нима учун М. — улуг аёл.).

Қаердаки қуллар бўлишини хоҳласа, ўша ерда кўпроқ муслиқа яратилиши керак. Ҳар ҳолда, Толстойнинг сузича, бир немис князи шундай деб ҳисоблаган.

Бўйинсунингиз, деган прус қироли Фридрих. Бироқ, ўлаётиб, тан олган: «Қулларни бошқаришдан чарчадим».

тирик мавжудотлар сингари шу Онага фарзандлигимизни инутганимиз ёки буни тан олганимиз ҳам бу фожианинг илдиэларига туташ. Табиат ноз-неъматлари, гўшалари неснобуд қилинаётгани, исрофгарчилик авжига чиқиб кетгани, тарихан муҳасамлашган урф-одатларимиз кундан-кунга камайиб, йўқолиб кетаётгани, фисқу фасод, ҳасад ўти, ўч олиш каби ғайринсоний ҳислатлар авж олаётгани, ўрта асрлардаёқ маданият ўчоғи, инсоният цивилизациясининг марказларидан бири ҳисобланган юртини, дунёга машҳур алломаларни етказиб берган, ўғрилиқ, муттаҳамлик деган иллатларни ҳаёлига ҳам келтирмаган, қулф-калт нималигини билмаган, меҳмондўст халқнинг миллий ифтихорини қадрламаганимиз оқибатида ҳам иқтисодиётимиз инқирозга юз тутди.

Кўриниб турибдики, иқтисодиёт кўп қиррали, мураккаб жараён. Инсоннинг туғилишидан тортиб то унинг ўсиб-ўлғайиши, яшаш тарзи, меҳнат қилиши, ноз-неъматлар яратиши, урфу одатлари, миллий тўғулар, илм-фан чўққиларини эгаллаши каби маънавий омиллар барчаси иқтисодиётга боғлиқ. Шундай экан, иқтисодиёт масаласи бола туғилишидан бошлаб ҳал этилиши, тўғри режалаштирилиши лозим. Болалар боғчаси, мактаб, ҳунар-техника билим юрти, ўрта махсус мактаблар, олий билимгоҳлар фаолияти ҳам иқтисодиётга боғлиқ. Иқтисод инсоннинг турмуш тарзига, тарбиясига, яшашига, ишлаб чиқаришга кескин таъсир кўрсатади. Иқтисодиёт қанча кучли бўлса, инсоннинг меҳнат қилиши, билим олиши, ўй-жой шароити, фарзанд тарбияси, унинг соғлиғи, хулқ-атвори, дам олиши қиймеда кечади. Иқтисодиёт заиф бўлса, у одамлар ўртасида низолар, турли қарама-қаршилиқлар келтириб чиқаради. Болани ота-онасига, акани укага, бир халқни иккинчи халққа друшман қилиб қўяди. Адоват, порахўрлик, юлғичлик, ўғрилиқ каби иллатлар чирогига мой қуяди. Режалар амалга ошмай, ўлда-жўлда қолиб кетади. Ишсизлик ортади, ишёқмаслар, ишдан безганлар тобора кўпайиб бораверади.

Жумҳуриятимиз пойтахти Тошкентга бир назар солиб кўринг. Осмонўпар бинолар, маданият ва истироҳат боғлари, турли марказлар кишини беихтиёр ўзига жалб қилади. Бироқ бу марказлар фаолияти миллий халқ эҳтиёжларига хизмат қилмоқдами! Кўп қаватли, ҳамма шароитлар муҳайё бўлган, шинам ўйларда яшаётганларни асосан европалиқлар, биринчи навбатда, руслар ташкил этади. Кафе-ресторанларга, чўмилиш давзаларию истироҳат боғларига, спорт саройлариню турли кўнгил очар масканларга ўшалар, ўзга халқ вакиллари ва болалари борадилар. Эски ўйларда яшовчи кўп болали оилалар ва уларнинг турмуш тарзи эса одамнинг раҳмини келтиради. Қўпол бўлса ҳам айтиш лозим, бундай ғайринсоний шароитда рус забонлилар ҳатто итларини ҳам сақлашга рози бўлмайдилар. Бу тенгсизлик, адолатсизлик миллий халқ қалбида яхши тўғулар уйғотмайди, албатта. Буниси ҳам ҳолва. Шундай шароитда туғилиб, ўқиб, улғаяётган ёшлар тақдири-аъмолига, истиқболига бир назар солиб кўринг, беихтиёр йиғлагингиз келади. Биз Америка ҳақида гапирганда, оғзимизни тўлдириб, у мамлакатда негр, абориген инглиздан қашшоқ яшайди, «кўза синдирган азизу сув келтирган хору зор», дея баралла гапирамиз, гўё Американи чуқур биладиган ҳакамдай. Бироқ бағри қон, дарди ичини кемираётган ўз халқимиз, ўз уйида ўзи ғариб ва мискин ўзбекининг дардига малҳам бўлолмаймиз.

Эски шаҳар тор кўчалари ғиж-ғиж бола билан тўла. Икки машина рўбарў келса, юролмайди. Болаларнинг ўйнаб-қулишига на жойу на имконият бор. Раҳматлик Шароф Рашидов умрининг сўнгги йилларида Тошкент Эски Жўвасини тиклашга, бу аҳоли турмуш шароитини яхшилашга киришганди. Уша ниятлар ўлда-жўлдалигича қолиб кетди. Ҳозир кишилар, ота-оналар тирикчилик ташвишлари билан банд. Оқибатда кўчада қаровсиз қолган болалар нима машғулот билан шўғулланмайди, дейсиз. Бекорчилик, чекиш, ичши, ножўя юриш натижасида ёмон кўчага кириб кетиш ҳоллари кўз ўнгимизда содир бўлиб турибди. Шу

КУНЧИҚАР МАМЛАКАТ НАФАСИ

Мамлакатларнинг ўзаро маданий, илмий жиҳатдан алоқа ўрнатиш халқаро муносабатларнинг муҳим таркибий қисмидир. Лекин халқ ўзи истаган вақтда бошқа бир мамлакат халқлари билан муносабатда бўла олмаслиги мумкин. Бу жамият тараққиётига таъсир этмай қолмайди.

Ўзбекистон ижтимоий соҳада 120 дан ортиқ мамлакат билан алоқа қилади, аммо мустақилликнинг йўқлиги туфайли бундайин «улкан» муносабат таъсири деярли натижа бермади. Бунинг ўзига хос сабаблари бор, албатта.

Урта Осиё, хусусан Ўзбекистон билан турли соҳада алоқа ўрнатиш истагида бўлган давлатлар кам эмас. Шулардан бири кунчиқар мамлакат — Япониядир.

Том маънодаги ўзбек — япон иқтисодий алоқалари эндигина силжиш арафасида. Ижтимоий соҳадаги қатнашувлар эса 50-йилларданоқ бошланган. Негадир бу борада эришилган ижобий натижалар кенг жамоатчилик эътиборига тарғиб қилинмайди.

1970 йилда «ССЖИ-Япония» жамиятининг Тошкент бўлими тузилган бўлса ҳам, у ўз имкониятидан тўлиқ фойдаланди деб бўлмайди, лекин муайян муваффақиятларга эришилди. Дастлаб бўлим Япониядаги 70 га яқин ташкилот ва айрим шахслар би-

лан ёзишма олиб бориб уларга йилга 1500 нусхада инглиз ва рус тилларида чоп этилган «Бугунги Совет Ўзбекистони» хабарномасини жўнатиб турди. Ҳозирда эса «Совет Ўзбекистони» ойномаси 3000 нусхада турли манзилларга юборилади.

Японларнинг Ўзбекистон ҳаёти билан танишувида Тошкент радиоси муҳим аҳамиятга эга. Муҳожирлар учун бериладиган эшиттиришларнинг кунчиқар мамлакатда кўплаб тингловчилари бор. Радиога Жануби-шарқий Осиё давлатларидан келаётган мактубларнинг деярли ярми Япониядан-дир.

Японлар туркий халқларни ўзларига яқин олишади. Шу боис бўлса керак, Ўзбекистонга алоҳида қизиқиш билан қарайдилар. Бу ҳақда «Япония-ССЖИ» жамияти масъул котиби Такеми Хосино шундай дейди: «Машҳур ипак йўлида жойлашган ўлкангизнинг ўзига хос маданияти ва турмуши япон халқини доим қизиқтириб келган ва бундан кейин ҳам шундай бўлади».

Ўзбек тилига давлат мақоми берилгач, уни зарурат туфайлигина ўрганишни тарғиб қила бошладик. Лекин бундан бир неча йил муқаддам Японияда бу борада арзигулик ишлар қилинган. Тилшунос олим Итару Комацуни ўзбекларнинг бой маданияти ва тили мафтун этди. У Токиодаги Шўро

элчихонасига мурожаат этиб, ўзбек тилини ўрганишда имконият яратишларини илтимос қилади. Уша вақтда Японияда ишлаган таниқли қаламкаш Қаҳҳор Рашидов элчи Д. Полянский имзоси билан зарур хужжатларни тайёрлаб берди. Шундан сўнг И. Комацу бир неча марта Ўзбекистонда бўлди. Ўзбек тилини мукамал эгаллагандан сўнг ўз юртдошлари учун дарслик ёзишга киришди. У ёзган «Ўзбек тили қўлланмаси» 1978 йилда Осака шаҳрида босмадан чиққан. Олим кейинчалик «Ўзбекча-японча луғат» ва «Японча-ўзбекча сўзлашгич» китобларини яратди. Катта қизиқишга сабаб бўлган луғат 1980 ва 1985 йилларда Токионинг «Таярума» нашриётида 20 минг нусхада чоп этилган. Ҳа, Япония нафақат улкан иқтисодий ютуқлари, балки ижтимоий соҳадаги алоқалари, ўзга халқларга бўлган ҳурмати билан ҳам ном чиқарган.

Бу ерда шуни алоҳида таъкидлаш керакки, ўзбек тилига бундай эътибор нафақат қўшни мамлакатларда (Эрон, Хитой, Афғонистон), ҳатто бирорта иттифоқдош жумҳуриятда бўлмаган. Бинобарин, японларнинг бу иши ҳалқимиз ва тилимизга бўлган ҳурматини кўрсатади, шунингдек шу тилда яратилган маънавий бойликларнинг юксак аҳамиятга эга эканлигига гувоҳдир.

болаларга иқтисодий шароит яратилса, улар орасидан иқтидорли, ўзбек халқининг ажойиб олимлари, миллатпарвар давлат арбоблари, зиёли ва ҳунармандлар етишиб чиқмайдами!! Албатта етишиб чиқади, бунга шак-шубҳа йўқ!

Буларнинг барчаси қадим маърифатли, юксак маданиятли халқ, янги авлодларининг тарбияси бузилиб кетишига, ҳақиқатга, адолатга, тўғри сўзга ишончининг йўқолиб кетишига, рикорликка олиб келмоқда. Юмшоқроқ айтганда, бу — бизнинг миллий фожиамиздир! Ўзбекистон, ўзбек боласи, миллий кадрлар ўрнини тагин адолатсизлик билан бошқа халқлар вакиллари эгаллаб олмоқда. Демак, ўзбекистон кечаги, бугунги, ҳатто эртанги нони ҳам туя қилинмоқда. Буларнинг барчаси, баъзилар кўтаринкилик билан айтганидек, порлоқ истиқболга эмас, айнан жумҳуриятимиз миллий таназулуга олиб бориши мумкин.

Бир иқтисодчи мутахассис, шу заҳматкаш халқнинг дардчил фарзанди сифатида Ўзбекистон жумҳуриятини бугунги инкироздан қутқизиш, уни дунёнинг тараққий этган мамлакатлари қаторига қўшиб олиш учун аниқ режа ва таклифларим бор.

Улар қуйидагилардан иборат:

БИРИНЧИДАН, жумҳуриятимиз ҳудудиде ер ости ва усти табиий бойликларидан, меҳнат ресурсларидан халқ манфаатлари йўлида самарали фойдаланиш, барча соҳада исрофгарчиликка барҳам бериш, ноз-неъматлар сарфиде тежамкорлик зарур.

ИККИНЧИДАН, ҳўжалик юритиш маданиятини тез фурсатда ўзлаштириб олиб жаҳон илм-фани ютуқларини, ривожланган чет мамлакатлар тажрибасини ишга солиш.

УЧИНЧИДАН, халқимизнинг узоқ ўтмишдаги тарихини пухта ўрганиш асосиде, унинг маданиятини, эътиқодини ва миллий урф-одатларини ёшларимиз онгига синдириб бориш.

ИҚТИСОДЧИ ОЛИМ МУЛОҲАЗАЛАРИ

ТўРТИНЧИДАН, она тилимиз оҳорини тўкмай, пухта ўзлаштириш, шу асосда адабий тилимизни ривожлантириш, унинг софлиги учун курашиш, айна вақтда форсий ва арабий тилларни ўрта мактаб, олий ўқув юр்தларида жорий қилиш.

БЕШИНЧИДАН, ёшларни меҳнатга, айниқса ҳунар эгаллашга, қийинчиликларга бардош бера олишга, ўз миллий шаън-шавкати учун кураша олишга, ҳурфикрликка, чет тиллардан бириде эркин муомала қила олишга ўргатиш зарур.

Дунёда ҳамма нарса нисбий ва ўлчовли. Иқтисодий таназулдан қутулиш борасиде ҳам яна юзларча шарт ва омилларни кўрсатиш мумкин. Бироқ муҳимдан номуҳимни, умумийдан асосийни ажрата оладиган ишбилармон киши учун бу омиллар кифоя.

Кўпчилик биродарларимиз қатори мен ҳам жумҳуриятимизни мустақил, жафокаш халқимизни маънавий бой, иқтисодий тўкин кўришни орзу қиламан. Бу иқтисодий таназулнинг даҳшатли чоҳидан чиқиб кетиш учун эса тезроқ йўқсуллар яратган иқтисодиёт тартиботлари занжирларини ўзиб ташлаб янгича, замонавий бозор иқтисодиёти муносабатларига ўтишининг айна пайти келди. Кечиксак, авлодлар бизни асло кечирмайди. Миллат келажаги олдида юзимиз қаро бўлиб қолмасин десак, отни қамчилашимиз керак. Бор гап шу.

Ижтимоий алоқалар доирасидеги совет-япон ҳуқуқшуносларининг биринчи симпозиуми. 1980 йил, Тошкент.

Япония энг ривожланган давлатлардан бири бўлганлиги туфайли турли иқтисодий, маданий тадбирлар, учрашувларнинг тез-тез бўлиб туриши табиий ҳол. Ҳар йили дунёнинг турли чеккасидан мамлакат вакиллари ҳар хил мақсадда келиб кетади. Шулар қатори «Баҳор», «Лазги» ансамбли жамоаси бир неча бор кунчиқар мамлакат бўйлаб ижодий сафарда бўлишди. Улар японларни миллий рақс ҳамда қўшиқчилик санъатимиз билан яқиндан таништирди ва минглаб муҳлислар орттирди. 80-йиллар бошида «Баҳор» ансамбли ўтказган концертлари Япониянинг йирик рўзнамалари «Асахи» ва «Майнити» япон маданий ҳаётндаги шу йилнинг энг ёрқин ҳодисаси деб ёзган эди.

Ҳозирда япон илмий марказлари билан Тошкент давлат дорилфунуни яқин алоқа ўрнатаётир. Таниқли олимлар Т. Азларов, М. Мираҳмедов ва бошқаларнинг япон математик олимлари билан ўзаро фикр ва тажриба алмашувини бунга мисол қилиш мумкин. Айна пайтда ўлкамизда археологик тадқиқотлар олиб борилмоқда. Япон археологлари дорилфунун ва Санъатшунослик олийгоҳи мутахассислари (профессор А. Саъдуллаев, санъатшунос Б. Турғунов) билан Сурхондарёда қазииш ишлари олиб бормоқда.

Жумҳуриятимизнинг ижтимоий ҳамкорликдаги иштироки йилдан-йилга кенгайиб бормоқда. Айтиш мумкинки, Ўзбекистон бу борадаги қи-

линаётган ишларда РСФСЖ дан кейин иккинчи ўринда туради. Шу билан бирга мавжуд имкониятлардан тўла фойдаланилапти деб ҳам бўлмайди. Бу ҳақда ҳатто японларнинг ўзлари ҳам таъкидлаб ўтган эди. Улар бир неча марта эслатиб ўтган бўлса-де, Ўзбекистон Япониядаги бирорта шаҳар билан биродарлашмаган. Ваҳоланки, Тошкент, Самарқанд, Бухоро, Хива ва Шаҳрисабз шаҳарлари билан Осака, Нагоя, Усико, Нара ва бошқа япон шаҳарлари яқин алоқа боғлашга интиломоқда. Бу шаҳарларда Япониянинг йирик саноат, савдо, фан ва маданият марказлари жойлашганлиги ҳамда дўстлик жамиятларининг бошқарувида япон жамоатчилиги фикрига белгилоччи таъсир эта оладиган парламент аъзолари, етакчи сиёсий партиялар раҳбариятининг аъзолари, йирик иқтисодий корпорация ва фирма вакилларининг мавжудлигини ҳисобга олсак, ўзаро алоқанинг қандай фойдали жиҳатларидан маҳрум бўлаётганлигимиз равшанлашади.

Биз маданий ҳамкорликда кенг ҳуқуққа эга эмасмиз. Барча масалаларда бўлганидек бу борада ҳам охириги сўз Иттифоқ ташкилотлари ихтиёрида. Турли ташкилотлар бюрократизми бизга қимматга тушмоқда. Зеро, мустақиллик (том маънода), мустақил фикрлашдан бошланади.

Сирож АЗИЗОВ,
ТошДД тарих куллийети тадқиқотчиси.

Халқнинг бугунини билиш учун унинг ўтмишига назар ташланади. Қадриятларни белгиловчи мезон — бу, ўтмиш ёдгорликлари бўлиб, уларга санъат, маданий ва тарихий ёдгорликлар каби маънавий ва моддий бойликлар киради. Бу бойликлар ҳар бир халқ томонидан ардоқланиб сақланади, меҳр-муҳаббат билан ўрганилади. Шу туфайли ёш авлод ўзлигини тушуна боради. Ҳўш, биз, ўзбеклар, бебаҳо ёдгорликларимизни сақлай олдикми, ёш авлодларга етказа олдикми? шу хусусда бир мулоҳаза юритиб кўрайлик.

Ўрта Осиё қадимдан ўз заминида бебаҳо моддий ва маънавий ёдгорликларни яратди. Хусусан, дунёга машҳур самонийлар, ғазнавийлар, аштархонийлар, Темур ва темурийлар, шунингдек, Улуғбек, Бойсунқур Мирзо, Ҳусайн Бойқаро, Хива хони Муҳаммад Раҳим, Қўқон хонлари Умархон, Нодира даврида бебаҳо кутубхоналар яратилди. Бу кутубхоналарнинг доверуғи Оврупо, Осиё, қолаверса, бутун жаҳонга таралди.

XV асрдан бошлаб Ўрта Осиё — Турон ўлкаларига Оврупо сайёҳлари, элчилари, савдогарларининг келиши кўпайди, нодир қўлэзма ва моддий ёдгорликларни олиб кетиш кучайди. Бу жараён айниқса XIX асрга келиб жуда авж олди. Ташаббус Туркистон босиб олингандан сўнг, Русия қўлига ўтди. Савдо ва иқтисодий алоқалар ривожиде маданий ёдгорликлар ва қўлэзмалар тўплаш асосий мақсадга айланди.

Петербург Осиё музейининг директори, шарқшунос олим Х. Д. Френ 1834 йили Ўрта Осиёдан излаб топилган мумкин бўлган шарқ муаллифларига мансуб «Юз асарнинг хронологик рўйхати»ни тузиб чиқди.

Оренбург божхонасига савдогарлар йўллаш ва кўрсатилган қўлэзмаларни Петербургга юбориш ҳақида фармо-

йиш берилди. Бу вазифа буюрилганидан ҳам «аъло» даражада бажарилиб, Петербургга қўлэзмаларимиз «оқиб» кела бошлади. Бу, Ўрта Осиё моддий ва маънавий ёдгорликларининг четга чиқиб кетишининг биринчи босқичи эди. Шу даврдаёқ Оврупо давлатлари ва Русиянинг подшо саройлари ва кутубхоналарида Туркистон ёдгорликлари пайдо бўла бошлади.

Туркистонни забт қилиш даврида моддий ва маънавий хазиналаримиз рус қўшини томонидан ваҳшийларча таланди. 1869 йили Самарқанддан кўфий хатида ёзилган VII асрга оид муқаддас китоб — «Усмон Қуръони» ва Шохизинда мақбарасининг дарвозаси генерал фон Кауфман томонидан Ҳазрат Олийга совға қилинди. Сон-саноксиз бойликлар, қўлэзмалар Петербургга жўнатилди. 1870 йили эса Шаҳрисабз ва Китоб бекликларида 97 қадимий нодир қўлэзмалар қўлга киритилди.

Хива хонлигини талаш «илмий» асосда ташкил қилинди. Бу ишга Петербургдаги йирик шарқшунос олимлар Петербургга жўнатилди. 1870 йили эса Шаҳрисабз ва Китоб бекликларида 97 қадимий нодир қўлэзмалар қўлга киритилди.

Хива хонлигини талаш «илмий» асосда ташкил қилинди. Бу ишга Петербургдаги йирик шарқшунос олимлар ва Русия императорлиги Жуғрофия жамияти бош-қош бўлди. Шарқшунос олим П. И. Лерх хонликда нималарга эътибор бериш ва йиғиш ҳақида дастур ишлаб чиқиб, Туркистон генерал-губернаторлигига юборди. Босмахона йўли билан чоп этилган бу кўрсатманома аскар ва офицерларга тарқатилди. Унда Туркистон шаҳарлари, хонлик ерларидан йиғилажак қўлэзма, танга, муҳр, амалий санъат намуналари, осори атиқалар, маҳаллий ҳунармандларнинг юксак санъати мужассамлашган буюмлар, ипак гилам-

лар, ўймакорлик билан ишланган мис асбоблар, эгар-жабдуқлар, заргарлик, сопол буюмлари, айниқса қимматбаҳо тошлар билан безатилган қилич, пичоклар ва бошқалар кўрсатилган эди. Хива хони шошилич равишда қочган бўлиб, сарой ва хазина мулки босқинчилар ихтиёрига қолган эди. Шарқшунос олим А. Л. Куннинг кўрсатишича, Хивага юриш кўп қимматли хазиналарни қўлга киритиш билан якунланди. У саройдан олинган қимматли буюмлар рўйхатини ҳам тузган. Ўлжага олинган хон хазинасининг тафсилоти ҳақида шоир ва тарихчи олим Баёний ўзининг «Шажараи Хоразмшоҳий» асарида батафсил баён қилган.

Бу бойликлар нималар эди ва улар қаерга жўнатилди, ҳозир қаерда? Шу саволларга қисқача жавоб берамиз.

а) Саройдан олинган хон архиви 5000 дан ортиқ ҳужжатлардан иборат бўлиб, булар олтин ҳал билан битилган фармонлар, хон ёзишмалари, битимлар матни, Хива ва Қўқон хонлигининг иқтисодий ва сиёсий ҳаётига оид бой ҳужжатларни ўз ичига олган.

б) 300 дан ортиқ нодир қўлэзмалар араб, форс ва ўзбек тилларидаги асарлардан иборат эди. Булар орасида миниатюралар билан безатилган хаттотлик санъатининг дурдоналари ҳам кўп эди. Бу қўлэзма ва ҳужжатлар Петербургдаги император кутубхонасига (ҳозирги Салтиков-Шчедрин номли Ленинград Давлат кутубхонасида Ўрта Осиёдан келтирилган ўлжалар асосида шарқ қўлэзмалар фонди ташкил қилинган) жўнатилди.

в) Моддий ёдгорликлардан беҳисоб қимматбаҳо нодир санъат ва маданият дурдоналари ўлжа олиндики, булар Петербург ва Москва музейларини мисли кўрилмаган даражада бойитиб юборди. Булар орасида Хива хонининг тахти бўлиб, уни илмий тавсиф этган рус олими В. В. Стасов: «Бу тахт Хива усталарининг маҳорат чўққиси, яъни металлга гул солиш санъатининг бетакрор маҳсулидир», деган эди. Бу тахт 1874 йилда Москвадаги Оружейное палатасига топширилган, ҳозир ҳам ўша ерда, дунё кўрғазмаларида кўрсатилган. Ўлжалар ичида танга зарб қилинадиган қолиплар, олтин ва кумушдан ишланган 25 хон муҳри, 200 дан ортиқ қадимий, тангалар (асосан Темурийлар даврига оид), кўплаб олтин-кумушдан ишланган тақинчоқлар, заргарлик буюмлари, беҳисоб туркман ипак гиламлари, хитой чинилари, қурол-аслаҳалар, кийим-кечаклар бор эди. Хива хони девонбегиси Матмуроднинг уйдан икки сандиқ заргарлик буюмлари ва қимматбаҳо тошлар ташиб кетилган. Бу нарсалар Петербург ва Москва музейларига — Эрмитаж, Царское село арсенали (қурол-яроқхонаси), Москвадаги Политехника ва Этнография музейлари, бошқа жойларга жўнатилди.

Олинган ўлжаларнинг муайян қисмини рус офицерлари, улуғ князь Романов ва бошқалар Тошкентга келиб ким ошдига пуллашди.

Улкадаги бир гуруҳ рус амалдор ва зиёлилари Петербург шарқшунос-ларининг бевосита илмий раҳбарлигида ва маҳаллий ёдгорликларни йиғувчилар (коллекционерлар) ёрдамида бу ерда энг қимматли нодир қўлёмалар, санъат ва маданият ёдгорликларини ташкилий равишда марказга жўната бошлади. Петербургдаги йирик олимлар Туркистонга бир неча бор бир-икки йил муддатга келиб, ўлкадаги рус олимлари ва коллекционерлар ёрдамида ҳар тарафлама текшириш ўтказиб, ишни археологик қазилмалар ва бетакрор мақбара ва мадрасалардан бошлашди.

Масалан, Н. И. Веселовский Афросиёбада 4 ой ишлаб терракот ва оссурийлар коллекциясини тузди. Қабрлар устидаги ёзувлар билан ҳам қизиқиб, Гўри Мир, Хўжа Аҳрор, Аҳмад Яссавий қабрларини текширди. Бу талончи олим 1895 йили Амир Темур мақбарасининг нафис безакли, нақшинкор дарвозасини Петербургда олиб кетади (ҳозир Эрмитажда). Мақбара ғарбидаги эшик ҳам ўғирлаб сотилади (ҳозир Лондондаги Виктория музейида сақланади). 1903 йили эса Амир Темур мақбарасидаги ойна қўпориб олинади ва император Александр III музейи учун Петербургда жўнатилади. 1905 йилда эса шу мақбара пештоқидаги ёзувли лавҳа ўғирланди (ҳозир чет элдан Эрмитажга келтирилган). Бу лавҳада «Жаҳонгир Амир Темур Қўрагоннинг қабри, худо уни раҳмат қилсин ва абадий жаннатда бўлсин» деган ёзув битилган. Қабртош устидаги битиклар, Ишоратхона, Биби-хоним масжиди, Улугбек мадрасасининг деворларидан кўчириб олинган нақшинкор парчалар, лавҳалар, қошинлар (ҳаммаси 9 сандиққа жўнатишган), Амир Темур ва Аҳмад Яссавий мақбаралари ичидаги олтин-кумуш аралашмасидан ясалган шамдонлар, Амир Темур мақбараси шифтидаги олтиндан ясалган юлдузсимон шаклли қандиллар ва қурол-аслаҳалар ҳам олиб кетилди. Веселовский ёрдамида Эрмитажнинг нумизматика ва бошқа фондлари Урта Осиёдан борган беҳисоб ёдгорликлар билан бойиди.

1883 йили Эрмитажга жўнатишган буюмлар ичида 1202 этнографик буюмлар, 1168 қадимий олтин-кумуш тангалар бўлиб, булар Урта Осиёнинг 30 дан ортиқ ҳукмдор сулолаларига, оид, яъни Бақтрия давлатидан то XVII асргача бўлган даврни ўз ичига олади. Дукчи эшон қўзғолони бостирилгандан сўнг унинг кутубхонаси мусодира қилиниб, Тошкент кутубхонасига берилади. Аммо кўп ўтмай, 1899 йили Петербургда В. А. Жуковский томонидан қўлёмалар рўйхати тезда жўнатилиши ҳақида топшириқ келади. Оқибатда 1900—1902 йилларда 194 нодир қўлёмалардан иборат бу кутубхона Петербургда жўнатилади, унда Фиёсиддин Алининг «Темурнинг Ҳиндистонга юришлари кундалиги» ва «Чингизнома» каби қўлёмалар бор эди.

Рўйхатга кирган қадимий буюмлар ичида Самарқанддан олинган Юнусов, Ҳожи-заргар, Мирза Бухорий, Акрам Асқаров ва бошқаларнинг коллекциялари бор. Тошкентлик ёдгорликлар мухлисис Акрам Асқаров Париждаги илмий археология жамиятига аъзо бўлиб, ўзининг умр бўйи тўплаган коллекциясини ҳукуматга топширишни васият қилган. Коллекциянинг катта қисми — 14 000 танга, 200 та қимматбаҳо нодир ёдгорлик буюмлар Туркистон генерал-губернатори А. Б. Вревский фармоиши билан Петербургдаги императорлик археология комиссияси ихтиёрига жўнатишган ва Эрмитажга топширилган. Йирик коллекционерлардан самарқандлик Мирза Бухорий 1202 осори-атиқа буюмлар, 11 тилла, 77 кумуш танга, 18 та муҳр ва бошқаларни Веселовскийга берган. У Петербургда 6 яшиқ қадимий танга ва нодир ёдгорликларни ҳам юборган. Бухорий уларга ҳеч қандай нарх қўймайди, балки бу топилдикларни комиссия лозим топган мукофот эвазига ҳазина фойдасига топшириш истагини билдирган. У ҳаммаси бўлиб жўнатган 6300 осори-атиқаларнинг бир қисми Эрмитажга, қолганлари Осиё музейига топширилган. Самарқанддаги Шайбонийхон мадрасасининг мударриси бўлган Абу Саид Маҳсум Н. И. Веселовский ва В. В. Бартольд экспедицияларида қатнашди.

Биз юқорида қайд қилган ёдгорликларнинг ҳаммаси босиб олинган Туркистон ҳудудида мусодара этилган ва ўлжа сифатида қўлга киритилиб, марказга юборилгандир. Шундай экан, юқорида санаб ўтилган барча бойликлар, тарихий ёдгорликлар, қўлёмалар, коллекциялар ўз қонуний эгаси бўлган ўзбек халқига қайтарилиши зарур.

Суверен Ўзбекистон давлатининг раҳбарияти ҳам бу масалани Москвадаги раҳбарлар олдига қўйиши ва ўзлар келишув асосида бойликларимизни қайтариб олиб келишга бурчлидирлар.

Ахир урушдан сўнг Дрездендан ташиб кетилган нодир расмлар коллекцияси ўз эгаларига — немис халқига қайтарилди-ку!

1917 йил октябридан сўнг Туркистон ўлкасининг мусодара қилинган бу бойликлари Москва ва Петербургдаги давлат фондига жўнатилади. Бу фонд 1923 йилда жамғариш ишларини якунлаб, бутун мамлакат бўйлаб мусодара қилинган 254200 дона осори-атиқани Москва ва Ленинград музейларига бўлиб берган. Шунингдек, Бухоро амири саройи, арки, Ситораи Моҳи хоса ва амалдорлар қўлида тўплаган, Хива хони ҳамда унинг бекликларида йиғилган бойликлар ва Оқ уйдаги (Тошкент) совғалар ҳаммаси Москвадаги давлат фондига жўнатишган. 1918 йили князь Николай Романов саройи Халқ музейига айлантирилгач, унга давлат фондидан 100 дона экспонат юборилган.

Бутунроссия мусулмонларининг

мурожаати туфайли, В. И. Лениннинг кўрсатмаси билан Петербургда чоризм томонидан олиб кетилган (1869 йили) Усмон Қуръони қайтариб берилди. Бу хайрли иш кейинчалик тўхтаб қолди. Шунга қарамай, Туркистон АССР Халқ Комиссарлари Кенгаши 1921 йил 31 июлда халқнинг маданий хазинасини йўқотиш хавфининг олдини олиш мақсадида санъат асарлари, қадимги ёдгорликлар ва илмий коллекцияларни чет элга олиб кетишни тақиқлаш ҳақида қарор чиқарди. Бу қарор кейинчалик унутилди. Музейларимиз томонидан мисқоллаб йиғилган ночор фондлар юқоридан берилган номаъқул буйруқлар туфайли сийраклашиб борди. Масалан, 1941 йил 2 октябрида жумҳурият наркомпросининг № 1573 буйруғига кўра Ўзбекистон халқлари тарихи музейи фондидан Урта Осиё хонликлари оид 100 га яқин олтин-кумуш тангалар, заргарлик буюмлари (ҳаммаси бўлиб 5—6 кг олтин-кумуш) Эрмитаж ходимининг иштирокида олиб кетилади. Совет давридаги бундай «босқинчилик» нафақат Тошкент, балки Самарқанд, Қашқадарё, Сурхондарё ва Кўкон музейларида ҳам авжига чиқди.

Иккинчи масала. Ўзбекистон жумҳуриятининг заминиде дафиналар, ёдгорликлар яшириниб ётибди. Буларни кўпинча археологлар қидириб топади, гоҳида ер қазिश пайтида кишилар ногаҳон қимматбаҳо дафинага дуч келишади. Олтин, кумуш, мис, темир танга солинган хумлар топиб олингани ҳақида матбуотда ёзиб турилади. Бироқ улар тарих музейларига эмас, Москвага (Госхранга) юборилади. Яна шунини айтиш керакки, Ўзбекистон ҳудудида ишлаётган, марказдан келган археологик экспедициялар ҳам топилмаларни ҳар доим жумҳуриятда қолдиришти деб бўлмайди.

ТАКЛИФИМ: Ўзбекистон жумҳурияти Олий Кенгаши қошида «Мерос» комиссияси ташкил қилиниши керак. Бу комиссияга йирик шарқшунос, тарихчи, археолог, адабиётчи олимлар, музей ва архив ходимлари, маданият арбоблари, ёдгорликларни сақлаш жамиятлари, Маданият вазирлиги, Ўзбекистон Фанлар академиясидан вакиллар кириши керак. У аввало барча ёдгорликлар рўйхатини тузиши зарур. Қайси мамлакат музейлари ва кутубхоналарида улардан қандай фойдаланилмоқда? Истанбул, Қоҳира, Вена, Лондон, Париж, Деҳли, Тейхон кутубхона ва музейларидаги ёзма ёдгорликларимизнинг тўла рўйхатини тузиш ва улардан нусхалар, микрофильмлар кўчириб келиш лозим. Россиянинг марказий шаҳарларига 150 йил мобайнида ташиб кетилган ёдгорликларимизнинг тўлиқ рўйхати тўпламини тузиш ва шу тўплам асосида унинг каталогини яратиш зарур. Бу улкан иш биринчи босқич бўлиб, ёдгорликларни ўз юртимизга қайтаришга замин тайёрлайди.

Халким, тарих ҳукми сени агарда
Мангу музликларга элтган бўлсайди,
Қорликларни макон этган бўлсайдинг,
Меҳрим бермасмидим ўша музларга?

Абдулла ОРИПОВ

Тасодифни қарангки, Шимолга сафарга отланган куним Абдулла ака билан учрашиб, суҳбатлашиб қолгандик. У киши «Фан ва турмуш»нинг доимий мухлиси, Япон денгизи ва Кавказ бўйлаб сафарларимизни ойнома ва ойнаижаҳон орқали кузатиб борган. Бу гал Шимолий уммонга йўл олганимни эшитиб, оқ йўл тилаб қолди. Бироқ ўшанда бу саёҳатномамга Абдулла аканинг сатрларини эпиграф қилиб оларман деб ўйламагандим асло. Лекин чиндан ҳам «меҳрини музларга берган» ажойиб халқларни кўриб келдим...

«ШИМОЛ ОДАМИ» ШАҲРИ

Мурманскка Ленинград орқали учдик. Шаҳар саёҳат идорасининг ходими Надежда Литвинова бизни тайёрагоҳда кутиб олди ва сафаримиз охиригача бирга бўлди. Бу қадар фидойи ўлкашунослар кам бўлади. Қарийб 10 кун мобайнида ўзи туғилиб ўсган замин ҳақида ҳикоя қилиб беришга ҳар лаҳза тайёр эди у. Қуйидаги сатрлар Надядан эшитганларимиз ва ўз кўзимиз билан кўрганларимизнинг мингдан бири, холос...

«Мурман» — голландча «норман», яъни «шимол одами» дегани экан. XVI аср поёнида бу ерларни тадқиқ этган голланд денгиз сайёҳи Виллем Баренц (денгиз унинг номида) туб жой халқ — саамларни шундай атагани эхтимол. Дастлабки қарашда бу шаҳар Владивостокни эслатади: бошдан-оёқ сопкаларда жойлашган. Океан денгизлари соҳили шундай бўлиши керакдир балки. Мурманск — Шимолий қутб доирасида жойлашган энг йирик шаҳар. Ҳаёти шимол ва денгиз билан узвий боғлиқлиги ҳар қадамда кўриниб туради: меҳмонхоналар «69-параллел» [биз шунда яшадик], «Арктика», «Қутб шафағи», кўчалар — «Музёра», «Қутб доираси», «Лангар», кинохоналар — «Аврора», «Шимол шафағи», «Атлантика», ресторанлар — «Меридиан», «Оқ тунлар», «Гольфстрим» ва ҳоказо ном билан юритилади.

Мурманскка 1916 йилда асос солинган, яъни у қўшни Кола шаҳарчасига нисбатан «кунин-кеча» пайдо бўлган. Коладаги Тубжой халқлар тарихи музейида эса неча юз йиллик баҳайбат бут ҳам турибди. Умуман, Мурманскдаги ўлкашунослик ва Ловозеро қишлоғидаги Кола яриморали халқлари тарихи музейларида ҳам бўлганимизда билдикки, бу заминда — ер юзининг бир чеккасида саамлар (лопар ва лапланд деб ҳам аталади), коми [ижемеди], карел, ненец (самоед)лар қадим-қадимдан яшаб келишди. Фақат ҳозирда тубжой халқлар жуда кам қолган, Мурманск вилояти аҳолисининг 90 фоизга яқини ўрислардан иборат...

Муҳтарам муштарийларни мамлакатимиз билан таништиришда давом этамиз. Едингизда бўлса, бултур мамлакатимизнинг жануби-шарқий сарҳадлари — Узоқ Шарқ диёри, Владивосток шаҳри ва Япон денгизи ҳамда жануби-ғарбий қисми — Шимолий Кавказ, Ставрополь ўлкаси, Кабарда-Болқор ва Қорачой-Черкас диёрлари ҳақида ҳикоя қилгандик. Бу сафар махсус мухбиримизни Ўзбекистон ойнаижаҳони «Оламга саёҳат» кўрсатувининг сайёр ижодий гуруҳига қўшиб, олис Мурманск ўлкасига йўлладик. Қуйида мамлакатимизнинг шимоли-ғарбий сарҳадлари — Чекка Шимол, Кола яриморали ва Баренц денгизи тўғрисидаги ҳикоя билан танишасиз.

Шаҳар меъморчилиги ўзига хос. Уйлар кўп қаватли эканининг бир сабаби — замин хусусиятига кўра пойдевор кўтариш осон эмас, иккинчи сабаби — шимолий изгирилар йўлини тўсиш. Бир сафар маҳаллий шароитни ҳисобга олмаган ленинградликлар 5—6 та уйни ёнма-ён қуришган экан — оралиқларида қишда бўрон увиллайди. Шу боис ҳам бу ердаги уйлар одатда ярим айлана, «П», «Ш», ҳарфлари шаклида қуриладики, бу ҳовлини изгири ша молдан ташқари қор уюлишидан ҳам асрайди.

Замин хусусиятларига бир мисол. Бир вақтлари Папанин ва челюскинчилар эски «Арктика» меҳмонхонасида кутиб олигани учун ҳам Мурманск аҳолиси янги меҳмонхона бошқа жойда қурилишини истамади, фахр ва ғурур туйғуси устун келди. Бироқ кўп қаватли бино учун замин мос келмас, тошлоқ ер устидаги ботқоқликдан иборат эди. Натижада пойдеворнинг ўзи учун 40 метр чуқурликка 7 йил мобайнида бетон қозиқлар қоқишга тўғри келган, умуман эса бутун Кола яриморалидаги энг йирик бино — 16 қаватли «Арктика» меҳмонхонаси 11 йил мобайнида қурилган.

Мурманск Кола кўрфази бошланишидаги учта йирик ёнбағирликка жойлашгани боис уч палубали баҳайбат океан лайнерини эслатади. Бу тарихий шаҳар челюскинчилардан ташқари седовчиларни, «Аврора»ни, М. Горький, К. Симонов, М. Шагинян, Ю. Гагарин, Ф. Кастро каби таниқли кишиларни кутиб олган. Мурманскда ва Баренц денгизида 1935 йили севимли шоиримиз Усмон Носир ҳам бўлган эди.

Мурманскнинг ўзига хос хусусиятларидан яна бири шундаки, ҳар бир кун радио орқали қандай кемалар келгани ҳақидаги хабардан бошланади. Кўпчилик уни диққат билан эшитади, зотан, шаҳарликларнинг ярмидан кўпи денгизчи, бирон кишиси Баренц денгизи ё Атлантика океанида ойлаб юрмайдиган оила йўқ ҳисоби. «Балиқчи Мурман» рўзномаси ҳар сонда қайси кема дунёнинг қайси портида экани ё қаерда келаётгани ҳақида рўйхат бериб боради. Йўлдаги денгизчилар учун эса махсус «Атлантика» радиостанцияси ишлаб туради. Бу бежиз эмас, зотан, денгиз бўйи халқларининг эътиқодига кўра, одамлар учга — тириклар, ўликлар ва денгизда юрганларга бўлинади.

Мурманск Қутб доираси ичида жойлашганини эслатиб турувчи яна бир нарса. Йилнинг исталган вақтида радиодан берилаётган исталган эшиттириш тўсатдан тўхтаб қолиши ва шу лаҳзадаёқ «Бўрондан огоҳлантириш» берилиши мумкин. Уша аснода шаҳар сергак тортади, эшик-деразалар зичлаб ёпилади, кўчадан болалар чақириб олинади, кемаларини янада маҳкамлаб қўйиш мақсадида капитанлар ва командра аъзолари портга шошилишади, шаҳар хўжалиги хизматлари ҳар қандай тасодифга шай туради ва ҳоказо.

«ОЛТИН» УЛКА ҒАРОЙИБОТЛАРИ

Умуман, Мурманскдаги ўзига хос шароит Кола ярим-ороли табиатининг бир қатраси, холос. Сафаримиз мубайнида тайга ва тундранни кезиб, Верхнетуломск, Ловозеро, Териберка, Гремиха, Кица каби жойларда бўлдик. «Кола» номи саамлар тилидаги «кол» — «олтин» сўзидан ясалган экан. Дарҳақиқат, ерости бойликларидан ташқари табиатининг фусункорлиги, шимолнинг тинч қиройи учунгина олтин диёр деб аташга лойиқ бу ерлар.

Кола яриморолини «130 минг кўл ва дарё ўлкаси» деб ҳам аташади. Бу муболаға эмас, олимлар вилоятда 18209 дарё ва 111609 кўлни ҳисобга олишган. Ҳар қадамда уч-райдиган кичикроқ кўллар эса ҳатто номланмаган ҳам. Кола кўрфазига Кола дарёси билан ёнма-ён қуйиладиган Тулома дарёсининг номи «терс оқувчи» дегани экан. Сабаби — ҳар 6 соатда кўрфазда сув кўтарилганда Тулома тескари оқа бошлайди ва яна 6 соат ўтиб сув қайтгандан кейингина тагин кўрфазга қуйилади. Зотан, Шимолий Муз океанидаги сув қалқиши айнан Баренц денгизига энг юқори бўлиб, 6 метрга етади.

Ана шу терсоқар дарёнинг манбаидаги Верхнетуломск қишлоғини бир вақтлари мамлакатимиздан вақтинчаги иш сўраган финлар ўзлари учун қуришган экан, Финляндия чегарасидан 160 км масофада. Уйлар шунақанги пишиқ ва шинам қурилганки, финлар ватанига қайтиб кетганига 20 йилдан ошганига қарамай ҳануз таъмирга ҳожат йўқ, аксинча, азбаройи қулайлигидан сайёҳлар учун оромгоҳга айлантирилган.

Қишлоқ ҳаёти билан танишдик. Бу ерларнинг тупроғи беунум, ҳеч нарса ўсмайди. Тайгадан торфли ер очилиб, қадимги музлик давридан қолган тошлар гектарига 500 тоннадан йиғиб олинади ва шу жойга экин экилади. Одамлар шу ерлардан ўнлаб километрга тупроқ ташиб келиб кафтдек ерга тўкишда ёмғир олиб кетмасин деб атрофини тўсишади, иложи бўлса, устини ҳам беркитиб қўйбола иссиқхонага айлантиришади. Тошкентда қулупнай тугаган кезлари у ерда эндигина кўнаради ва августда пишади. «Гоҳо бир челақ картошка экиб, бир челақ ҳосил оламиз» деб кулишади баъзилар. «Биз кўк помидорлар ўлкасида яшаймиз» деб қўшимча қилади бошқалар. Аҳолига давлат томонидан етказиб бериладиган мева-чева, сабзавот, полиз экинлари ё иссиқхоналарда етиштирилади ёки четдан олиб келинади. Мурманск бозорида озарбайжонлар ранг олмаган гилосининг бир килограммини 50 сўмдан сотиб ўтиришганини кўрдик. Начора, шимол одамларига дармондори ҳаммадан зарурроқ...

Мурманск телевидениеси бизни 25-26 май кунлари Ловозеро қишлоғида ўтадиган Шимол халқларининг II фольклор фестивалига таклиф этганди. Чиндан ҳам шимолликлар билан шу ерда яқинроқ танишдик. Ловозеро маъмурий бирлиги бутун Кола яриморолни ҳудудининг учдан бир қисмини эгаллаган бўлиб, майдонига кўра Бельгия ёки Голландияга тенг. Шу ердаги Кола яриморол халқларининг тарих музейида милоддан олдинги I асрга мансуб суратли қоятош турибди. Бу ерларда одам яшай бошлагани расман милоддан олдинги VI асрдан маълум. Бироқ милоддан олдинги иккинчи мингйилликка оид ва кенглиги 18,5 метрли тош лабиринтлар жумбоғи олимларни ўйлантириб қўйган.

Музейда саамларнинг ёзги кўчма қароргоҳи чум (тупа ва пэррт деб ҳам аталади), қишки уйи вежа билан танишиш мумкин. Чум ўтовга ўхшаш энгил иншоот бўлиб, асоси тик ўрнатилиб, учлари бирлаштирилган учта ёғочдан иборат — уч оёққа таяниш шамол кўтариб кетмаслигига гаровдир. Чумга ўхшатиб қурилган ресторанда байрамга меҳмон бўлиб келган норвеглар, финлар билан суҳбатлашдик. Фестивалда яна шимол халқларидан саам, ненец, коми, коми-пермяк, карел, ханти-манси, поморлар қатнашишди. Либос, муסיқа асбоблари, қўшиқ ва рақслар, таомлар — бари-бари миллий эди. Байрам жуда қизгин ўтди, намойиш, сайил бўлди, болалар ўйинлари, миллий спорт турлари кўрсатилди, махсус ярмаркада халқ ҳунармандчилиги буюмлари — бугу мўйнасидан тикилган этиклар, бугу шо-

хидан ясалган ёдгорликлар ва ҳоказолар очиқ савдога қўйилди.

Нарьян-Мардан келган ненец ансамблини автобусда олиб кетиб, тундрада қўшиқ ва рақсларини суратга олдик. Ненецча бубенни бугу шоҳида чалиб кўрдим, кейин ўзбекча доира усулларини кўрсатган бўлдим... Кулишиб, анча суҳбатлашдик: Матэ, Саля, Вунчейскэ кабиларнинг айтишича, Новая Земля ороли яқинида яшаганидан синов полигони таъсирида экологик шароит ёмон. Яна, совуқ 40 даража. Бугучилик қилишади, лекин давлат бугу гўштини арзон-гаровга олиб, уларнинг ўзига килосини 23 сўмдан пуллар экан. Борган сари камайиб кетаяпмиз, ёшларимиз она тилини, урф-одатларни унутиб юборишган, деб ҳасратидан чанг чиқади ненецларнинг ҳам...

Кола яриморолининг бошқа бир чеккаси, Териберка дарёси Баренц денгизига қуйиладиган жойдаги Териберка қишлоғига денгизни кўриш умидида боргандик. Ҳақиқий денгизчилар макони, ҳатто болалар боғчасининг номи «Олтин балиқча», ҳовлисида ўйинчоқ кемалар. Афсус, омадимиз келмади. Шу яқшанба рус алифбоси асосчилари Кирилл ва Мефодийга бағишланган байрам экан. Ҳамма черковда, умуман, байрамда, душанбада ва ҳар ойнанинг 13-кунини овга чиқилмас экан. Эсиз-эсиз, Тошкентдай жойдан ернинг бир чеккасига келиб, Баренцни кўрмай кетамизми деб тоғларга тирмашдик. «Териберка» — «қояли қирғоқ» маъносини англатиши бежиз эмас экан. Тоғлар оша 5 км ча юргач, ниҳоят, Баренц денгизи соҳилига чиқдик. Уфқда осмонга туташиб кетган улкан уммон... Қоялардан тушгач ҳам соҳилга яқинлашиб бўлмайди денг. Сув юм-юмалоқ қилиб силлиқлаган йирик-йирик тошларнинг бутун бошли даласидан ўтдик, устини йўсин қоплаганидан оёқ сирганиб тошлар орасига кириб кетади. Бироқ Баренц денгизининг шўр суви таъмини тотиб, юз-қўлимни юзмагунча тинчимадим...

«Оламга савҳат» кўрсатувининг ижодкорлари тундрада ненец миллий ансамбли билан: ўнгда — муҳаррир Равшан Акбаров ва тасвирчи Виталий Худяков, чапда — режиссёр Иосиф Фаттохов, ўртада — мақола муаллифи, кўрсатуви олиб борувчи Рустам Обид.

БАРЕНЦДА БҶРОН

Муз океанини кўролмай кетар эканмиз-да, дея беҳуда хавотирланибмиз. Йўлбошчимиз Нада биз учун денгиз сафарини гаплашиб келди.

Нафақат Муз, балки Атлантика океанига йўл ҳам Кола кўрфазидан бошланади. Мурманскка келганимизнинг биринчи кунини «Северба» балиқчилик-саноат уюшмасининг бир капитани бизни порт билан таништирганида балиқ овловчи кемаларнинг кўплигидан ҳайратланган эдим. Яна улканлигини айтмайсизми. Сузувчи базанинг узунлиги 150 метр, сиғими 3500 тонна, 290 киши ишлайди, Атлантикада ярим йилгача еуза олади. Усти берк ва узоқдан кўзга ташланиши учун қизил рангга бўяладиган мўъжазгина қўтқарув катерининг ўзи 55 кишини сиғдираб ва ярим ойгача муста-

қил суза олар экан. Кемалар номидан ҳам шимол нафаси эсиб туради: «Қутб», «Қутб доираси», «Арктика»... Биргина Мурманскининг ўзи мамлакатимиз миқёсидаги балиқ овининг 6 фоизини беради.

Денгиз вокзалидаги кемалар балиқчилик портидагидан кам эмас. Чет элларники ҳам талайгина. Кўрфаз тепасини балиқчи қушларнинг қийғирини тўтиб кетган. Бизни денгизга олиб чиқадиган теплоход «Клавдия Еланская» бағоят улғувор, ниҳоятда гўзал, халқаро тонфадаги кема экан. Узунлиги 100, эни 16 метр, 6 та палубали. Асосан, Атлантика бўйлаб туристик сафарга қатнар, лекин ўрни келганда Баренцда йўловчи ҳам ташир экан.

Кола кўрфази 100 км га чўзилган, денгизга чиққунча бир неча соат сўздик. Североморск шаҳри ўнг соҳилда қолди. Кўрфаздаги хилма-хил кемалар орасида «Арктика», «Вайгач» каби замонавий атом музёранлари турибди. Мурманск — мамлакат музёран флотининг маркази, бу флотининг «отахони» бўлган «Ленин» атом музёранини ҳам кўрдик. 50-60 тача балиқчи қуш денгизга чиққунча кузатиб борди кемамизни, нон бўлагини осмонга отсангиз ҳаво-далигидаёқ илиб олишади, сувга тушганини талашиб урушиб ҳам кетшади, «Нон бер! Нон бер!» дегандек аячли қичқириқлари ғалати. Текин емиш семиртирганми, ҳар бири нақ товўқдек келади...

Баренц денгизига чиқаверишда, ўнг томонда Кильдин ороли бор экан. Кемамиз шу ерда тўхтаб, йўловчилар тушиб чиққач, энди сафаримизнинг очиқ денгиз бўйлаб ўтадиган асосий қисми бошланди. Туни билан тўхтамай юрганимизда ҳам эртага чошгоҳларга етиб борар эканмиз манзилга. Мана энди бамайлихотир кема билан танишсак, Баренц денгизи ҳақида ҳикоя қилсак бўлади.

Халқаро тонфадаги кема эканидан сайёҳларга барча қулайлик яратилган. Тўрт кишилик каюта купедан уч марта кенг, ювиниш жойи у ёқда турсин ҳар бирда бир неча шкаф, ҳожатхонаю душгача бор. Палубалардаги қулайликлар янада азло. Ресторан, иккита бар, видеотека, кинохона, кутубхона ва ҳоказо... Сайёҳлар денгизни ёгин-сочинда кеманинг икки ёни бўйлаб кетган ойнаванд йўлақларда, ҳаво очиқ кезлари эса исталган палубадаги махсус ўриндикларда ўтириб томоша қилиб кетиши мумкин.

Териберка йўлимизда эди, ўтиб кетдик, туманли соҳил йироқ-йироқлардан ғира-шира кўзга чалинади. Умуман, Кола кўрфазига баъзан кемалар туманда бир-бирини 2 метрдан ҳам кўролмас экан. Баренц Болтиқ ва Қора денгизларни қўшгандагидан ҳам катта, Шимолий Муз океанининг энг йирик уммонларидан бири. Оврупо шимолида, Норвегияга қарашли Медвежий ва Шпицберген ҳамда бизнинг Франц-Иосиф ери, Новая Земля ороллари оралиғида жойлашган Баренц денгизининг яна бир сири бор: у Шимолий Атлантикадан келувчи илиқ Гольфстрим оқимини гўё шу ороллар ўртасига қамаб олади.

Шу сабабли ҳам Баренц — мамлакатимиз шимолида музламайдиган ягона денгиз, у тўфайли Кола кўрфази ҳам йил бўйи очиқ, Мурманск — музламайдиган порт. Одатда, шимол совуқ, жануб иссиқ бўлишига ўрганиб қолганмиз. Лекин Гольфстрим тўфайли бу ерда шунинг акси: Мурманск илиқ бўлгани ҳолда 200 км жанубдаги Ловозерода совқотдик, шу боис ҳам Кола яриморалининг шимолидаги Баренц музламайди-ю жанубидаги Оқ денгиз музлайди. Буларнинг бари Атлантика океанидаги «қир-ғоқсиз дарё» — Гольфстримнинг хосиятидан.

Баренцда йилига 111 кун бўронли экан. Бизга ҳам «насиб қилди» бу «ҳаловат». Тунда тоза ҳаво кирсин деб иллюминаторни очиқ қолдиргандик. Денгиз шовуллаши, кема тебраниши кучайиб бораётганини уйқу аралаш сезаётгандик. Тонгга яқин тўлқин бир салпичиб иллюминатор орқали каютага бостириб кирди, стол устидаги ҳамма нарсамиз сувда қолди, бир шеригимиз уйқусида чўмилди. Кўндаланг тебранишда бошингиз каюта деворига урлаверади, бўйлама тебранишда эса койка четидаги махсус тўсиқ учи кетишингизга йўл бермайди. Кучли бўронда тўлқин баландлиги 12 метрга етаркан.

Саҳарда палубага чиқиб кўрдик Баренц денгизининг қаҳрли қиёфасини. Тўлқин юваётган зиналардан тутқични ушламай чиқиб бўлмасди. Манзилимизга етиб бориб Гре-

миха шаҳарчасининг бухтасига кирганимиздагина тебраниш тўхтади. Бу ерда ҳарбий гарнизон борлиги учун бизни соҳилга туширишмади, ҳатто шу жойда хизмат қилаётган ўзбекистонлик йигитлар билан учрашиш ниятимиз борлигини айтганимизда ҳам уларнинг ўзини кемага олиб келишди. Бухтага кираверишдаги оролларга бош ураётган тўлқинлар эса кун бўйи кўришиб турди. Бўрон бизни қайтишда ҳам кузатиб келди. Ярим тунда кема тебраниши тинганидан кейин Кола кўрфазига кирганимизни сезди.

ҚУТБ КУНИДА ҚУЁШ БОТМАЙДИ

Мурманска энди келган кунларимиз Надя «кундузи булутли, кечаси эса қуёшли» деганида, рости, унча ишонмагандик. Йўл-йўлакай Ленинграднинг оқ тунларини кўргандик, Мурманскада эса биз келганимизда оқ тунлар туғаб, Қутб куни бошланган экан. Уларнинг фарқи шундаки, оқ тунларда қуёш ботади, лекин осмон ёруғ, Қутб кунида эса қуёш умуман ботмасдан терак бўйи баландликда осмонни айланиб юраверар экан. Қутб куни 23 майдан 21 июлгача давом этади, тегишлича қишда — Қутб тунда икки ойча қуёш умуман чиқмайди.

Одатда, қоронғи тушгандан кейин ухлашга ўрганган, биз, жанубликлар учун ғайриоддий ҳодиса эди бу. Айтишларича, баъзи сайёҳлар, кўпинча эркаклар ҳали у деразадан, ҳали бу деразадан чарақлаб турган қуёшда нима қилишни билмай, тонг отгунча кароватларни у ёқдан-бу ёққа суриб чиқишар экан. Аёллар зийракроқ эмасми, парда тортиб қўйиб ухлайверишар экан. Бизга дастлабки куннёқ айтиб берилган бу воқеадан тегишли хулоса чиқардик, албатта, лекин барибир маълум вақтгача ўрганиш қийин бунга. Бу ерда эса Қутб кунига нафақат одамлар, балки ҳайвонлар ҳам ўрганиб кетган, масалан, тунда ҳаёт кечирувчи кундуз, укки каби жониворлар қароғон «тун»да ҳам бемалол овга чиқаверишади.

Шу боис ҳам Баренцдаги сайёҳга кема капитани имзоси билан бериладиган «Қутб доирасидан ўтгани учун» ҳазиломуз ҳужжатида «Жамики уммонлар ҳукмдори Қутб Нептун» сайёҳни «...ботмайдиган қуёшдан қийналмагани учун ҳам жасур денгизчи» деб номлайди.

Навой Астрободнинг бир куни бир йилга тенг деганди, Мурманскада тўрт фасл алмашувини бир соатдаёқ кўриш мумкин экан. Кундузи тўсатдан ёмғирда қоласиз, ўн дақиқа ўтмай қуёшда қизиб кетасиз. Қаҳратонда ҳаво 10 даражача исийди, саратонда ёққан қор қалинлигидан дарахтлар шохи синади. Териберкага кетаверишда бир ердаги қор қалинлигини ўлчашга бўйим етмади — 2 метрдан зиёд эди. Булутсиз кунлар йилига 16 та экан, холос. Ниҳоят, бу гал ярим кечаси Қутб кунини суратга ололдик...

Кола яриморалида совуқ 50 даражача етадиган, ёзда ҳам баҳор келмайдиган жойлар бор экан. Ҳаво намлиги 80 фоиз. Қутб шафағини кузда ҳам кўриш мумкин. Қиш беш ойга чўзилади, яна денг икки ой қуёш умуман кўринмайди. «Ассалом Қуёш!», «Қиш билан хайрлашув», «Балиқчи куни» каби байрамлар ҳам маҳаллий шарондан келиб чиққани аён. Ҳадемай 60 йиллигини нишонладиган Шимол Байрами-чи! Анъанавий қишки спорт турларидан ташқари бугули ченалар сувобақаси, чанғичиларни бугуларда тортиш каби саамлар ўйинлари кимларни мафтун этмайди ахир! «Шимол Олимпиадаси» деб ҳам аталувчи бу ажойиб байрамда ҳатто Мексика, Уругвай, Япония, Австралия каби мамлакатлардан қатнашинлари, иштирокчилар гоҳо томошабинлардан ҳам кўпайиб 10 минггача бориши бежиз эмас! Яна, ненецларда Бугу, хантимансилларда Айнқ байрами нишонланади.

Икки оғиз наботот ва ҳайвонот олами тўғрисида. Асосий ўсимликлари қайин, қайрағоч, қандоғоч, арча, четан ва бугуларнинг қишки емиши бўлган лишайник — ягелдан иборат. Ҳайвонот вакиллари — бугу, қарқур, тундра оққуши, казарка, росомаха, норвег лемминги, бўри, айиқ.

Хуллас, Мурманск шундай жойки, бу ердан кемалар фақат шимолга, поездлар эса фақат жанубга йўл олади. Шимолда эса Баренц денгизи, Шимолий Муз океани ва Шимолий қутб бор, холос...

ИМОН ВА ЖАМИЯТ

Улуф француз адиби, мутафаккири ва ахлоқшуноси, Нобель мукофоти совриндори Альбер Камю (1913 — 1960 йиллар) ижоди бир неча ўн йиллар мобайнида тараққийпарвар Оврупо зиёлиларига жуда кучли таъсир кўсатди. Унинг «Сизиф ҳақида ривоят», «Ижод ва эркинлик», «Исёнкор инсон», «Бегона», «Улат» ва бошқа асарларидан ҳар бирининг эълон қилиниши катта шов-шувларга сабаб бўлди, беҳисоб дўст ва душманлар орттирди. Сабаб? Ҳар қандай кўринишдаги эксплуатация, эзиш, социал нотенглик ва адолатсизликларни бешафқат танқид қилган Камю чинакам инсоний муаммолардан кишини чалғитадиган, фақат моддий манфаатларни тан оладиган қадриятларни рад этди, инсон ва унинг қадр-қиммати, чинакам инсоний қадриятлар ва аллақачонлар унутилган социал адолат ҳимоясига турди. У бутун ижодиёти билан энг юксак ахлоқийликка асосланган универсал инсоний онглилик, жамият ва маданиятни юзага келтиришга чорлади. Қуйида унинг турли йилларда ёзилган кундалик дафтарларидаги қайдлардан бир шингилини эътиборингизга ҳавола этарканмиз, булар занжирланган ва ҳали ҳам ундан озод бўлолмаётган тафаккуримизни бироз ёритар деган умиддамиз.

Инқилобий замонларда энг яхши одамлар ҳалок бўлади. Қурбонлик келтириш қонунига биноан сўнгги сўзни айтиш кўрқоқ ва эҳтиёткор одамларга қолади, зеро бошқалар узда бор энг азиз нарсани қурбон қилиб, сўздан маҳрум этилган. Сотқинлик қилганлар сўзлайдилар.

Қурбоннинг бемаънилиги: ўзи кўрмайдиган нимадир учун ўлаётган инсон.

Обрў. Уни сиз учун ўртамиёна одамлар яратиб беришади ва сиз уни ўртамиёна одамлар ҳамда аблахлар билан бўлишиб оласиз.

Ҳозирги замон оқиллари олдида турган энг жиддий муаммо конформизм.

Қариялар авлоди. «Қимматбахо кийимда дунёга келган, бироқ қалбан камбағал бўлган ёш йигит ўз ички хусусиятларини ташқи бойликка алмаштиришга қаттиқ ҳаракат қилади, у ҳамма нарсани ташқаридан олишни истайди ва бу билан ёш қизлар ёноғидан бўса олиб, янги куч йиғишга ҳаракат қилаётган қарияларга ўхшаб кетади» (Ҳаётини донишмандликлар ҳақида ҳикматлар).

Улимга ҳукм қилинган одам: «Шу қисқа умримда ёмонликдан бошқа ҳеч нарса кўрмадим... Ахир, мана шундай шароитда, мана шундай ҳаётда нимани бўлмасин, ҳатто эзгуликни севишим мумкинми?»

Ҳаётнинг улуф масаласи — одамлар орасида қандай яшаш.

Ле Корбюзье: «Биласизми, санъаткорни фарқлайдиган нарсаси шуки, унинг ҳаётида ўзини инсондан кўра каттароқ хис этадиган лаҳзалар бўлади».

Мамлакат сиёсати ва одамлар тақдири идеал ва имондан маҳрум этилган кишилар қўлида. Имони бор одамлар сиёсат билан шўғулланишмайди. Бошқалари билан ҳам. Бироқ энди ўзлигини янги инсонни тарбиялаш лозим. Ҳаракатчан одамлар идеалга эга бўлиши зарур, шоирлар эса санъатчи бўлишсин. Орзуларни ҳаётга татбиқ этиш лозим — уларни ҳаракатга келтириш керак. Илгари улардан воз кечишар ёки уларга шўнғиб кетишарди. Шўнғиш ҳам, воз кечиш ҳам керакмас.

Уз китобларида сиёсатга етарли даражада эътибор бермайди деб менга таъна қилишади. Бошқача айтганда: улар партиялар ҳақида ёзишмни истайдилар. Бироқ мен давлат машинасига зиддиятдаги шахслар ҳақида ёзмам ва нима деяётганимни яхши билмаман.

Мен душманларим бўлгани учун эмас, балки дўстларим борлиги учун бу дунёдан чекиндим. Улар менга, одатда буладигандек, зарар етказганлари учун эмас, балки бўлган-турганимдан ҳам яхши деб ҳисоблаганлари учун шундай қилдим. Мен бу ёлгонга чидай олмадим.

Асримиз ҳақиқати: қақшатғич синовлардан ўтиб бориб, биз ёлгончиларга айланамиз. Ҳаммасига барҳам беришим ва ўзимнинг энг тереқ фикрларимни айтишим лозим.

Қадимги файласуфлар мутолаадан кўра кўпроқ фикр юритишарди (ва бу беорга эмас эди). Мана нима учун уларнинг асарлари аниқтаниқ, лўнда фикрларга мўл. Китоб босмаси ҳаммасини ўзгартириб юборди. Ҳозир фикр юритишдан кўра кўпроқ ўқишади. Фалсафа ўрнида бизда фақат шарҳлар бор. Фалсафа билан шўғулланган файласуфлар даври ўрнига фалсафа профессорлари даври келди деганида Жильсон айнан шу нарсани кўзда туғанди.

Шелли айтади: «Шоирлар — дунёнинг тан олинмаган қонуншўнослариридир».

Мен сиёсат учун яратилмаганман, чўнки рақибимга ўлим тилашга ҳам, у билан келишишга ҳам қобил эмасман.

Бугунги тафаккур қадрлайдиган нарсаларнинг барчаси иррационал (гайриақлий) соҳага оиддир. Айни пайтда сиёсатда қадрланаётган нарсаларнинг ҳаммаси Ақл-идрок номи билан ваъз айтади, ўлдирди ва ҳўкмронлик юритади.

Тарих олдидаги масъулият одамлар олдидаги масъулиятдан гўё озод этади. Унинг қўлайлиги ҳам шунда.

«Халқ озодликдан фойдалана билмайди деган баҳона билан ундан маҳрум этиш — огир жиноятдир» (Токвиль).

Одам ҳар сафар «бошқача» бўлиб кўринишни ўйласа ва шундай яшаса, хиёнатга йўл қўяди. «Бошқача» кўриниш истаги — катта бахтсизликдир, ҳақиқат олдида мени доимо камситади. Ҳар бир одамга кўнглини очавериш зарур эмас, сеvimли кишимизгагина уни очамиз. Зеро бу ҳолатда биз «бошқача» кўринишни истамаймиз, балки кўнглини тўхта татамиз.

Бизни бошқараётганларнинг сиёсий чиқилларини тингласам ёҳуд ўқисам, уларда бирорта инсоний сўз йўқлигидан даҳшатга тушаман. Уша-ўша ёлгонни такрорловчи ўша-ўша сўзлар. Агар одамлар бунга кўникан экан, агар халқ бу қўғирчоқларни ҳали парчалаб ташламаган экан, фикримча, бу ҳол фақат бир нарсани исботлайди: одамлар ўз ҳўкуматиини бир чакага олмайдди ва ўз ҳаётининг анчагина қисмини ҳамда ҳаётини манфаатлар деб аталадиган нарсани ўйинга — ҳа, ҳа, айнан уйинга айлантириб юборади.

Камбағалнинг олижаноблиги — қалби саҳийлигидир.

Кўнглинга маъқулини танлаш кучига эга бўлмоқ ва чекинмаслик (зарур).

«Сирли ҳодисалар» бўлими тайёрлайдиган мақолаларда марказий матбуот ва махсус нашрларнинг материалларидан фойдаланилади.

Биз келиб кетувчи тўғарак жаҳон,
На боши маълуму на сўнги аён.
Ҳеч кимса ростини айтиб беролмас:
Биз қайдан келдигу-кетурмиз қаён?

УМАР ХАЙЁМ.

«Фан ва турмуш» ойнамасининг доимий мухлиси сифатида бир саволим бор. Рух вужуддан вужудга кўчиб юришини билиш инсонга нима беради?

Аъзамжон ҚОДИРОВ,
Фаргона тумани,
Ҳамзаобод-9 қишлоқ кенгаши,
Қизилтоғ кўчаси, 41-уй.

Олдинги ҳаётимизда қайси мамлакатда яшаганимизни ва қайси касб билан шуғулланганимизни қандай қилиб билиш мумкин?

Гулираъно ҲАСАНОВА,
Хатирчи тумани,
«Мирзо Улугбек» жамоа ҳўжалигининг
6-бригадасидан.

Кейинги йилларда муҳарририят шу хил саволларга тўлуғ юзлаб мактублар олмақда. Муҳтарам муштарийлар «Сирли ҳодисалар» бўлими марказий матбуот ва махсус нашрларнинг материаллари асосида тайёрлаган «У дунёдан хабарлар» [1990] ва «Улимдан кейинги ҳаёт» [1991] мақолалари уларда катта қизиқиш уйғотиб, билим доираларини ва дунёқарашларини кенгайтираётганини ёзишмоқда, реинкарнация ҳодисасини муфассалроқ ёритиб беришимизни сўрашмоқда.

Кўплаб муштарийларимизнинг истак-хоҳишларини эътиборга олиб, олдинги ҳаётингизга оид яшаш жойи, касб-кор, феъл-атвор ва асосий вазифани аниқлашга ёрдам берадиган материални эълон қилаётимиз. Модомики марказда нашр этилувчи «Наука и религия» илмий-оммабоп ойнамаси «Тибет марҳумлар китоби» ва «Миср марҳумлар китоби» каби қадимий ёдгорликларни ИЙЛЛАР ДАВОМИДА эълон қилиб бораётган экан, «Фан ва турмуш» ҳам илмий-оммабоп ойнама сифатида АҚАЛЛИ ИККИ СОНДА шунга ўхшаш материал билан уз муштарийларини таништириб қўйиши мумкин деб ўйлаймиз.

Фақат бир нарсадан огоҳлантириб қўйишимиз шарт. Барча нашрлар қатори «Фан ва турмуш»нинг ҳам биринчи саҳифасида «Айрим мақолалар муаллифининг фикри муҳарририят фикрига тўғри келмаслиги мумкин» деб ёзиб қўйилган. Бинобарин, қуйида Ленинградда чоп этилувчи «Северний Мистик» нашрининг 1991 йилги 2-сонидан олиб берилаётган мақола ва жадваллар ҳам таҳрир ҳайъатининг фикрини акс эттирмайди асло. Ушбу мақола соф этнография маълумот сифатидагина берилапти, холос, унга ишониш-ишонмаслик ўзингизга ҳавола. Шунчаки бир қизиқиш билан ўзингизни текшириб кўришингиз мумкин, шояд, касб-кор ё бошқа жиҳатдан олдинги ва ҳозирги ҳаётингиз ўртасида бирон боғлиқликни топсангиз ва асосий вазифангизни давом эттириб, руҳий камолотга интилсангиз. Яна унутмангки, «олдинги ҳаётингиз» дейилганда ҳозиргисидан аввалги — ер юзиде яшаб ўтган охириги ҳаётингиз тушунилади.

Биз киммиз ўзи, қаердан келаямиз ва қаёққа қараб кетаямиз? Шу саволлар устида бош қотирган авлодларнинг сон-саногий ўй. Бир қатор шарқона таълимотлар бу саволларга жавоб излашда «реинкарнация», яъни руҳ вужуддан-вужудга кўчиб юриши тушунчасидан фойдаланишади. Бу таълимотларга мувофиқ, ўлимдан сўнг инсон руҳи бошқа одамга ёки мавжудотга кўчиб ўтади.

Клиник ўлим ҳолатига тушиб, шу муддат мобайнида «Тибет марҳумлар китоби»да тасвирланган руҳлар саёҳатига ғаройиб даражада ўхшаб кетувчи хис-туйғуларни бошдан кечирган одамлар тўғрисидаги хабарлар кейинги вақтларда тез-тез учраб турибди.

Хўш, одам ўзининг олдинги ҳаёти ҳақида маълумот олишининг ягона йўлими бу? Бошқа усуллар ҳам мавжуд. Чунончи, онгининг ғайриоддий ҳолатларига чўмишининг сунъий йўллари, олдинги ҳаётнинг тафсилотларини аниқлашга ёрдам бериши мумкин бўлган мунажжимлик ҳисоб-китоблари тавсия қилинади.

«Северний Мистик» нашри ушбу сониде эълон қилаётган махсус жадваллар кимларгадир ўз тақдирининг сирли калавасини ечишга, унда ўтмиш ва келажакнинг ўзаро туташ ришталарини топишга ёрдам беради деган умиддамиз. Материаллар Рухий

тинчликсевар ҳокимият марказининг асосчиси Говард Картернинг ҳисобларига асосланган ва «Северний Мистик» нашрининг ноёб ҳисоблари билан тўлдирилган. Айрим соддалаштиришларга қарамай мазкур жадваллар шундай принципларга асосланадики, бир қатор манбаларнинг тасдиқлашча, бу принциплар қадимги дунёнинг сирли илмлар соҳибларига ҳаёт ва ўлим устидан ҳукмронлик қилишга имкон берган.

Энди ушбу жадваллардан олдинги ҳаётингизга оид маълумотларни қандай қилиб топиш тўғрисида. Дастлаб 1-ЖАДВАЛдан ҳозирги ҳаётингизда туғилган йилингиз ҳарфини топинг. У биринчи устун ва тепадаги ётиқ қатор ўзаро туташган ерда жойлашган. Туғилган йилингизнинг дастлабки учта рақами биринчи устунда, охириги рақами эса тепадаги ётиқ қаторда жойлашган. Туғилган йилингиз ҳарфини топгач, уни 11-ЖАДВАЛга ёзиб қўйинг.

Энди 2-ЖАДВАЛдан туғилган ойингиз рўпарасидан туғилган йилингиз ҳарфини топасиз. Агар у жадвалнинг юқори қисмида бўлса, олдинги ҳаётингизда эркак бўлгансиз, пастки қисмидан топилса, демак, аёл бўлгансиз. Туғилган йилингизнинг ҳарфи турган устуннинг юқорисиде феъл-атвор белгисини ва унинг остида олдинги ҳаётингиздаги касбингиз рақамини топинг. Туғилган ойингиз билан туғилган йилингиз ҳарфи оралиғида касбингиз кўрсаткичи бўлган ҳарф жойлашган. Касб ҳарфи ва рақамини ўзаро қўшинг-да 11-жадвалга ёзиб қўйинг. Туғилган йилингиз ҳарфининг қаторида, 1-устундаги белги олдинги ҳаётингизда туғилган йилингизни кўрсатади, уни 12-жадвалдан кўрасиз.

СЎРАНГ — ЖАВОБ БЕРАМИЗ

3-ЖАДВАЛга ўтамыз. Олдинги ҳаётингизда эркак бўлган бўлсангиз белгингиз — «қуёш», аёл бўлган бўлсангиз — «ой». Энди феъл-атвор белгингизни топиб, ўша қатордан, ўнг томонда туғилган кунингиз сонини изланг. Кейин шу қаторнинг ўзида, чап-даги икки устунда тегишлича «қуёш» ва «ой» белгилари остида олдинги ҳаётингизда туғилган жойингиз номерини топиб, 11-жадвалга езиб қўясиз. Туғилган кунингиз сони жойлашган устун юқорисидан олдинги ҳаётингиздаги асосий вазифангиз белгисини топиб, уни ҳам 11-жадвалга ёзасиз.

12-ЖАДВАЛ олдинги ҳаётингизда қайси йил туғилганингизни кўрсатади. Буни аниқлаш учун аввал 2-жадвалда туғилган йилингиз ҳарфи қаторидаги йил белгисини 12-жадвалдан топасиз ва юқоридан туғилган йилингиз ҳарфини топиб, икковининг кесишган нуқтасини аниқлаясиз. Ана ўша ердаги сана олдинги ҳаётингизда туғилган йилингиздир.

Мана, 11-жадвални ҳам тулдириб бўлдингиз. Энди сиз барча жадваллар бўйича ўтмишдаги шахсингизнинг феъл-атворидаги асосий хусусиятлар, олдинги ҳаётингиздаги касбингиз, туғилган жойингиз ва йилингиз, асосий вазифангизга оид қизиқарли маълумотларни олишингиз мумкин. Хўш, бундан нима наф? Наф шундаки, олдинги ҳаётингиздаги асосий вазифангизни билиб олиб, унинг устида ишлашни ҳозирги ҳаётингизда ҳам давом эттирсангиз, шарқ донишмандлари таъкидлаганларидек, хайри, эзгу натижаларга тезда эришасиз. Ана ўшанда эришаётган ютуқларингиз тасодифий бўлмади, илло, энди ҳаётингиздаги яхши

ўзгаришларга сўқир тақдир эмас, балки сиз ўзингиз сабабчи бўласиз. (Таржима, изоҳлар ва 12-жадвал муаллифи — Рустам ОБИД).

ТАЙЕРЛОВЧИДАН. Жадваллар билан ишлашни қулайлаштириш мақсадида ўзимни мисолга келтира қолай. Ҳозирги ҳаётимда 1950 йил 2 июлда туғилганман. 1-жадвалдан 159 ва 0 нинг туташган жойида «Т» ҳарфини кўрамиз. Бу ҳарфни 2-жадвалнинг юқори қисмидан («июль» ойдан) топамиз, демак олдинги ҳаётимда ҳам эркак бўлганман. Касб кўрсаткичим ва рақамим А7, у эса 5-жадвалдан олдинги ҳаётимда табиб, жарроҳ, азайимхон, шифобахш гиёҳ йиғувчи бўлганимни кўрсатади (демак, ҳозирги қизиқишларим бежиз эмас, умуман, олдинги ва ҳозирги ҳаётдаги касб-кор қиллигини кўпчиликда кузатаёпман). Феъл-атвор белгиси бўйича 3-жадвалдан 2 рақамини (туғилган кун) топамиз, демак, олдинги ҳаётимда яқшанба кунни дунёга келганман. 2 рақами қаторида «қуёш» (эркак) белгиси остида 63 сони турибди, 7-жадвалда эса у Шимолий Ҳиндистонни кўрсатиб турибди. 3-жадвалдаги туғилган вақт белгиси эса 12-жадвалда 1850 йилги кўрсатапти. Хуллас, мен, қаламқаш Рустам Обид олдинги ҳаётимда 1850 йили Шимолий Ҳиндистонда туғилганман, табиб ва азайимхон бўлганман, ўша ҳаётимдаги феъл-атворим ва асосий вазифамни ҳам тегишли жадваллардан билиб олиш мумкин.

Худди шу тариха ҳар қандай одамга ҳам ўз ўтмишига йўл очилади.

Давоми келгуси сонда

1-жадвал

ТУҒИЛ. ЙИЛ	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
189	Х	Ф	О	Т	К	У	Л	Ч	Ц	Т
190	Н	У	Х	Ф	О	Т	К	У	Л	Ч
191	Ц	Т	С	Х	Ф	Ч	Н	К	У	Х
192	П	Ц	Т	К	Р	Ф	Ч	Ц	М	У
193	Х	Ф	О	Т	К	У	Л	Ч	Ц	Т
194	С	Х	Ф	Ч	Н	К	У	Х	П	Ц
195	Т	К	Р	Ф	Ч	Ц	М	У	Х	Ф
196	О	Т	К	У	Л	Ч	Ц	Т	С	Х
197	Ф	Ч	Н	К	У	Х	П	Ц	Т	К
198	Р	Ф	Ч	Ц	М	У	Х	Ф	О	Т
199	К	У	Л	Ч	Ц	Т	С	Х	Ф	Ч

4-жадвал

ОЛДИНГИ ҲАЁТИНГИЗДАГИ ФЕЪЛ-АТВОРИНГИЗНИНГ ҚИСҚАЧА ТАЪРИФИ

Феъл-атвор белгиси

Жой рақами тоқ бўлса

Жой рақами жуфт бўлса

 Назоратчи, режалаштирувчи, ишни тезлаштирувчи серғайрат шахс. Ишингиз ҳатто супуриб-сидиришдан иборат бўлса ҳам бағоят масъулиятли одам ёхуд бошлиқсиз.

Ҳамиша оташин, инқилобий руҳдаги шахс. Қандай соҳада бўлманг — сиёсатда, бизнесда, уйсозликда — доимо ўзгаришларга интилгансиз. Раҳбар бўлганингиз ҳам эҳтимол.

 Хунук нарсани гўзалликка, бир хилликни хилма-хилликка айлантира олувчи меҳр-муҳаббатли, артистона шахс. Ҳар қандай ҳолатда ҳам ижодий жиҳатдан ўзингизни кўрсата olasиз.

Тортинчоқ, хотиржам, вазмин шахс. Сиз ҳали юзага чиқарилмаган ижодий хусусиятларга эгасиз. Атрофдагилар сизни гоҳо ғалати одам деб ҳисоблашади.

 Адолат ва доноликни изловчи, келажақ ҳаётингизни олдиндан кўра олувчи шахсиз. Атрофдагилар сизни идеалист деб билишади, лекин ҳар қалам бошқалар учун йўлбошловчи одам бўлгансиз.

Ҳормас-толмас сайёҳ ва тадқиқотчи. Ҳатто тор жойда ҳам узлуксиз ҳаракатда бўлишни истайсиз.

3-жадвал

ВАЗИФА БЕЛГИСИ									
ФЕЪЛ-АТВОР БЕЛГИСИ	ЖОЙ N	ЖОЙ N	ЯҚШ.	ДУШ.	СЕШ.	ЧОРШ.	ПАЙШ.	ЖУМА	ШАНБА
	5	22						1	2
	46	17	3	4	5	6	7	8	9
	37	36	10	11	12	13	14	15	16
	48	59	17	18	19	20	21	22	23
	65	51	24	25	26	27	28	29	30
	6	9	31						
	28	40	1	2	3	4	5	6	7
	58	2	8	9	10	11	12	13	14
	10	64	15	16	17	18	19	20	21
	38	56	22	23	24	25	26	27	28
	11	35	29	30	31				
	29	19					1	2	3
	53	37	4	5	6	7	8	9	10
	30	13	11	12	13	14	15	16	17
	69	32	18	19	20	21	22	23	24
	1	31	25	26	27	28	29	30	31
	74	15		1	2	3	4	5	6
	4	49	7	8	9	10	11	12	13
	47	12	14	15	16	17	18	19	20
	20	39	21	22	23	24	25	26	27
	26	33	28	29	30	31			
	23	42				1	2	3	4
	21	60	5	6	7	8	9	10	11
	44	24	12	13	14	15	16	17	18
	16	3	19	20	21	22	23	24	25
	43	52	26	27	28	29	30	31	
	34	18			1	2	3	4	5
	27	25	6	7	8	9	10	11	12
	14	57	13	14	15	16	17	18	19
	41	45	20	21	22	23	24	25	26
	50	62	27	28	29	30	31		
	73	8							1
	63	55	2	3	4	5	6	7	8
	66	70	9	10	11	12	13	14	15
	54	68	16	17	18	19	20	21	22
	61	71	23	24	25	26	27	28	29
	72	7	30	31					

ДАРОМАДЛАРИМИЗ ҚАЁҚҚА КЕТЯПТИ?

Абдулхай ВАЛИЕВ,
УзФА мухбир аъзоси.

УЛУҒ ВАТАН уруши бошланган дастлабки ойлар ёдимда. 2—3 ой ўтгач, ўша йилнинг кузидан бошлаб Тошкентга кўплаб завод-фабрикалар, илмий ташкилотлар, маданий муассасалар кўчириб келтирила бошланди. Минглаб одамлар, айниқса, ота-онасиз қолган болаларни, эвакуация қилинган оилаларни бағри кенг ўзбек халқи имкон борича ўз хонадонларига қабул қилди.

Тошкентга кўчириб келтирилган завод-фабрикалар маҳаллий корхоналар билан бирлаштирилиб, қисқа муддатда қурол-аслаҳа, фронт учун зарур бўлган бошқа нарсаларни ишлаб чиқара бошлади. Бу ҳам ўзига хос конверсия эди. Яъни бу, халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқарувчи корхоналарни зудлик билан мамлакат мудофааси учун маҳсулот ишлаб чиқаришга қайта мослаш конверсияси эди.

Қайта қуриш бошлангандан сўнг ҳарбий-мудофаа саноатида конверсия ўтказилиб, унга қарашли кўпгина корхоналар халқ истеъмоли молларини ишлаб чиқариш учун қайта жиҳозланади деб тантана билан эълон қилинди. Соддадил одамлар мана энди мўл-кўлчилик даври келади, ҳамма дўкону бозорлар керакли нарсалар билан тўлиб-тошиб кетади деб ўйладилар. Мана, 6 йил ҳам ўтди. Лекин ваъда қилинган мўл-кўлчиликдан ҳанузгача дарак йўқ. Аксинча, қаҳатчилик, йўқчилик, қимматчилик борган сари авж олмоқда. Халқнинг турмуш даражаси пасаймоқда, ночорлик, етишмовчилик кенг қулоч ёзмоқда. Одамлар очарчилик бошланиши мумкин, деган фикрдан узоқ эмаслар. Унинг шарпаси ҳам кўринмоқда. 40 миллиондан ортиқ киши ночор, етишмовчилик ва камбағалчилик ҳолатида тирикчилик қиялпти. Ўзбекистонда бундай кишиларнинг сони 10 миллионга яқин. Нарх-наво осмонга чиқиб кетди. Давлатнинг ёрдам тарзида бераётган 60-65 сўм пули кўшимча харажатларни бутунлай қопламайди ҳам, гўё улкан дарёдан бир томчи, холос.

Нега бундай аҳволга тушиб қолдик? Нега шундай улкан, ер ости бойликлари ошиб-тошиб ётган, бепоён серҳосил ерларга, ортиқча ишчи кучига эга бўлган мамлакат муҳтожликдан боши чиқмай, капиталистик мамлакатларга

ялиниб-ёлвориб, ёрдам беринг деб қўлини чўзмоқда! Бир замонлар четга ғалла, бошқа маҳсулотларни кўплаб миқдорда сотиб келган мамлакат нега энди ўзини боқолмай қолди!

Бунга сабаб биринчи галда мамлакатимиз халқ хўжалигининг халқ манфаатига эмас, балки уруш, ҳарбий мақсадларга мўлжалланганлигидадир. Мамлакатимизда асосан ҳарбий-саноат комплекси (ҲСК) ҳукмрон мавқега эга. Қонуний савол туғилиши мумкин: 45-йилдан бери ҳеч ким билан урушмаётган бўлсак, шунча армия, қурол-яроғ кимга керак! Ҳақиқатан ҳам бу ўринли савол. Бизда барча жумҳуриятлар халқ хўжалигининг 30 фонзидан 90 фонзи ҲСК билан боғлиқ ва унга хизмат қилади.

РСФСЖ Президенти Борис Ельциннинг таъкидлашича, РСФСЖ даги саноат корхоналарининг 70 фонзи ҲСК билан боғлиқ. Демак, асосий куч-қувват, маблағ, энг зарур илмий-техника кучлари шу ҲСК тасарруфидадир. Ўзбекистонда, масалан, Тошкентда Чкалов номли ишлаб чиқариш бирлашмаси, «Фотон», «Алгоритм», «Миконд», шунингдек, бошқа вилоят ва шаҳарларимизда шулар каби ўнлаб бирлашма ва корхоналар мавжудки, улар қисман бўлсада мудофаа мақсадлар учун маҳсулот чиқаради.

«Комсомольская правда» рўзнома-сининг шу йилги 19 январь сонисида диққатга сазовор рақамлар берилган. ССЖИ қуролли кучлари сафида 4,5 миллион киши хизмат қилаётган экан. Ҳатто 1,2 миллиардлик аҳолига эга бўлган Хитойда ҳам армия сони 4,1 миллион кишини ташкил этади. Ҳар минг кишига Хитойда 3,8, Японияда 2,0, Канадада 3,0, Буюк Британияда 5,5, Германияда — 8,3, АҚШ да — 8,9, ССЖИ да эса 15,6 ҳарбий тўғри келади. ССЖИ да қуролли кучлар сафида 1 миллион 100 минг Компартия аъзоси хизмат қилади. Агар бу ерда коммунистлар асосан офицерлардан иборат ва ҳар 2 офицердан биттаси коммунист деб фараз қилсак, армия сафида 2 миллиондан ортиқ офицер хизмат қилар экан.

Совет ҳарбий оламида ҳозир 3000 дан ортиқ генерал, адмирал, маршал хизмат қилмоқда! Бу, бутун дунёдаги мамлакатлар қуролли кучларида хизмат қилаётган барча генерал, адми-

рал ва маршаллардан ҳам кўпдир. Масалан, Америка Қўшма Штатлари армиясидаги генераллар 1000 кишига ҳам етмайди, улар сонини ҳам 10 фонзга қисқартиришга киришилди.

ССЖИда бутун дунёга етадиган ҳарбий кадрлар тайёрлайдиган, яъни юзлаб ҳарбий олий ўқув юртлари очилган. Мустақил қўшинига эга бўлмаган Ўзбекистоннинг ўзида 3 ҳарбий олий ўқув юрти бор. Булар — В. И. Ленин номидаги Тошкент олий ҳарбий ўқув юрти, Тошкент танкчилар олий ҳарбий ўқув юрти, Самарқанд олий ҳарбий автомобиль-транспорт ўқув юртидир. Афсуски, бу ўқув юртларида Урта Осие халқлари вакиллари, жумладан ўзбеклар жуда оздир.

Тошкентдаги энг катта ва энг кўп одам ишлайдиган бино-Туркистон ҳарбий округи штабидир. Лекин бу ердаги офицерлар орасида маҳаллий халқ вакиллари жуда ҳам кам.

Шунча қуролли кучимиз, офицеру генералларимиз, адмиралу маршалларимиз бор экан, шунга яраша қурол-аслаҳамиз ҳам бордир, уларга озмунча маблағ кетмаса керак! — деган савол туғилади. Албатта! Мамлакат Олий Кенгашининг 1991 йилга тасдиқлаган иттифоқ бюджетида ҳарбий харажатларга 96,562 миллиард сўм ажратилган. Бу умумиттифоқ бюджетининг тахминан 35 фонзига тенг. 1989 йилда ҳарбий харажатлар тахминан 77,3 миллиардни ташкил этган. Бир йилда 19 миллиардга яқин ёки тахминан 25 фонзга ошди. Таққослаш учун яна бир рақам. Ўша бюджетда 1991 йилда маданият ва санъатга 4,591 миллион сўм ажратилган. Агар бу рақамларни ССЖИ аҳолиси жон бошига тақсим қилсак, ҳозир бизда ҳар бир кишига ҳарбий харажатларга 337,6 сўм, маданият ва санъатга эса атиги 1 сўм 60 тийин сарфланмоқда. Шундай катта ва ақлга сиғмайдиган, халқнинг бор-йўғини шилиб олаётган ҳарбий харажатларни тасдиқлаб қўл кўтарган ССЖИ халқ депутатлари, Олий Кенгаш аъзоларига ҳайрон қоласан киши!

Бутун мамлакатимизни улкан ҳарбий лагерларга таққослаш мумкин. Жумҳурият ва вилоятлардаги юзлаб шаҳар ва ҳудудлар ёпиқ зоналардир.

Уларга фақат чет элликлар эмас, балки совет кишилари ҳам йўлатилмайди, илгор илмий-тадқиқот илмгоҳлари, корхоналари мудофаа учун, яъни ҲСК учун ишлайди. ССЖИнинг 42 миллион(!) гектар ерида ҳарбий совхозлар, ҳарбий базалар, аэродром, порт, полигон ва ҳарбий шаҳарчалар жойлашган. ҲСК — халқ тер тўкиб топган бойликларнинг талай қисмини ютиб юбораётган аждаҳодир. Мудофаа саноатида бизда 5—8 миллион, Америкада эса 2,2 миллион киши ишлайди. Узоқ йиллар мобайнида ҳарбий харажатларимиз атиги 20,2 миллиардни ташкил этади деб ҳақиқатни яшириб келишди.

Ошқоралик даври бошланиб, ҳарбий харажатлар тўғрисидаги баъзи ҳақиқатларни очишга мажбур бўлишди. Ҳарбий бюджетимизга сарфланаётган миллиардлар тўғрисида расмий рақамларни кўпчилик иқтисодчилар камайтирилган, аслида ҳарбий харажатларимиз 150—200 миллиардни ташкил этади, деб таъкидламоқдалар. Бу, ялпи миллий даромаднинг

15—20 фоизини ташкил этади. Америкада ҳарбий бюджет ялпи миллий даромаднинг 6,5 фоизини, Японияда 1 фоизини ташкил этади. Расмий эълон қилинган рақамлар билан иқтисодчилар фараз қилаётган маблағ ўртасида нега шунча фарқ бор! Чунки мудофаа учун бажарилаётган кўп ишларга маблағлар тўғридан-тўғри ҳарбий бюджет орқали эмас, балки давлат бюджетидagi айрим вазирликлар, идоралар, муассасалар орқали сарфланади. Масалан, кўпгина илмий тадқиқот илмгоҳлари ва тажриба-конструкторлик бюросларида ҳарбий мақсадлар учун олиб борилаётган тадқиқотлар, олий ўқув юрларидаги ҳарбий тайёргарлик кафедралари учун харажатлар давлат бюджетидан сарфланади. Бу каби харажатларни кўплаб келтириш мумкин. Шунинг учун Иттифоқ бюджетидagi ҳарбий харажатлар — бу, ҳақиқий ҳарбий харажатларнинг бир қисмидир, холос.

Хўш, бу миллиард-миллиард сўмлаб пуллар нимага сарфланади!

Совет қўшинлари ҳозир тиш-тирно-

ғигача энг қиммат ва замонавий қурооллар билан жиҳозланган. Талайгина қитъалараро учирини мосламалари ёрдамида бизда мавжуд 10 мингдан ортиқ ядро қуроолларини дунёнинг исталган бурчагига ташлашга қодирмиз. Умуман эса, ҳозир бутун дунёда мавжуд ядро қурооллари билан жаҳон аҳолисини бир неча марта қириб ташлаш мумкин.

1941 йилда ССЖИга ҳужум қилган немис фашистлари қуроолли кучларида 4300 танк бор эди. Шу танклар ёрдамида 1—2 ой ичида улар талай жойларни босиб олиб, Москва остоналаригача яқинлашган эди.

Ҳозир эса ССЖИ қўшинларида 63900 танк, 76520 бронетранспортёр, 8207 турли ҳарбий самолётлар, 4014 ҳарбий вертолётлар, юзлаб сув усти ва сув ости кемалари, ўнлаб бошқа хил қурооллар мавжуд. Ахир, буларнинг ҳаммаси энг қиммат ва ноёб хом ашёлардан ишлаб чиқарилади ва ишлатишга тайёр ҳолда сақлаб туриш учун ҳар йили миллиард-миллиард маблағ талаб қилади-ку! Ҳо-

БИР НИМА ДЕДИНГИЗМИ!

— Доктор, сўнги пайтларда умуман ҳамма нарсани эсдан чиқарадиган бўлиб қолдим.

— Бунақанги ҳолат тез-тез юз бериб турадимми!

— Нима юз бериб турадимми!

«БАХТ»

Ёш шифокор беморни кўриб бўлиб, унинг хотинига деди:

— Мени жудаям кечикиб чақирибсиз-ку, опа. Афсус, беморда ўлим талвасаси бошланибди. Қаранг, қўли жудаям кўкариб кетган.

— Аммо — унга эътироз билдирди аёл, — эрим бўёқчи-да, шунинг учун ҳам қўли кўк.

— Бу, сиз билан менинг бахтим, — енгил тин олиб деди шифокор. — Агар у бўёқчи бўлмаганда борми, аллақачон «кўкариб» чиққан бўларди.

АНИҚРОҚ ГАПИРСИН

— Гапингиздан маълум бўлишича, эрингиз уйқусида гапириб чиқади, шундайми! Бундай касалликни даволаш анча-мунча мушкул иш.

— Лекин, доктор, мен эримни даволаб беринг дейётганим йўқ. Унга фақат шунақанги бир дори берингки, тушида сал аниқроқ гапирадиган бўлсин.

Ф. СП-1

СССР Алоқа вазирлиги «Матбуот уюшмаси»

«ФАН ВА ТУРМУШ» 75421
(нашр номи) (нашр кўрсаткичи)

ОЙНАМАСИГА ОБУНА

обуна соли

19 йил учун (ойлар бўйича)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12

Қаерга

(почта кўрсаткичи)

(маълум)

Кимга

(насаби, исми ва отаси исмининг бош ҳарфлари)

ОЙНОМАНИ ЕТКАЗИШ ВАРАҚЧАСИ

75421

И.В.	Ж.В.И.

(нашр кўрсаткичи)

«ФАН ВА ТУРМУШ»

(нашр номи)

обуна	баҳоси	сўм	обуна соли
янгиланган			
янгиланган	баҳоси	сўм	

19 йил учун (ойлар бўйича)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12

Қаерга

(почта кўрсаткичи)

(маълум)

Кимга

(насаби, исми ва отаси исмининг бош ҳарфлари)

зирги қуролланиш пойгаси фан-техника тараққийетининг энг сўнги ютуқлари асосида бораёпти. Бугунги қуроллар 1—2 йил ичида эскириб қолмоқда. Форс кўрфазидаги уруш буни яна бир бор исботлади.

1990 йилгача дунё кимё саноатида турли хилдаги заҳарли моддалар ишлаб чиқарилган бўлиб, бутун дунё аҳолисини қириб ташлаш учун атиги 100 тонна заҳарли модда кифоя экан. Энди мана шу заҳарли моддаларни йўқотиш муаммоси турибди. Бунинг учун яна қанча-қанча пул керак.

Биз қурол-аслаҳа ишлаб чиқаришда АҚШ ни аллақачон ортда қолдириб кетганмиз. Ҳозир ҳам мамлакатимиз ҳар йили Америкага нисбатан 4,5 марта кўп танк, 5 марта кўп бронетранспортёр, 9 марта кўп тўп, 3 марта кўп сув ости кемалари ишлаб чиқармоқда.

Бу беҳисоб ва ниҳоятда катта ҳарбий ҳаражатлар эндиликда давлат учун ҳам оғир юқдир. Чексиз ҳаражатлар мамлакатни очарчилик даражасига олиб бориб қўйганини бугун ҳар биримиз чуқур ҳис этиб турибмиз.

Мана, 6 йилдирки, «қайта қуриш» билан оворамиз. Ахир, қайта қуриш

бир неча ой бўлар, 1 йил бўлар, лекин биздаги қайта қуришнинг ниҳояси ҳеч кўринмаяпти. Халқ хўжалигини қайта қуриш, халқнинг турмушини бироз яхшилаш учунгина жуда катта маблағ сарфлаш зарур. Инқирозга учраган иқтисодийтимизни оёққа турғизиш, иқтисодий ислоҳот ўтказиш, бозор муносабатларига ўтиш ўстида ҳозир ҳамма бош қотиряпти. Мамлакат Олий Кенгаши сессиясида бир неча депутатлар, жумладан, офицер-депутатлар армияда ислоҳот ўтказиш ва ҳарбий харажатларни қисқартириш тўғрисида таклифлар киритди. Бозор муносабатларига ўтиш учун тайёрланган «500 кун»лик дастурда ҳам ҳарбий-саноат комплекси харажатларини бироз қисқартириш кўзда тутилган, ҳарбий саноат конверсиясини тезлатиш ҳам мўлжалланган эди. Аммо, афсуски, бунга қарши ҲСК корчалонлари бир ёқадан бош чиқариб, мазкур режаларни барбод этиш учун бутун куч ва имкониятларни ишга солдилар. Натижада «500 кун»лик дастурдан воз кечилди. Аксинча, ҳарбий депутатларнинг тазийқи остида ҳарбий бюджетни қисқартириш ўрнига, биз юқорида айтганимиздек, 19 миллиард сўмга кўпайтирилди.

Шунча пулни кўкларга совураётган, халққа ҳеч қандай нафи тегмаётган, аксинча, халқ насибасини ямламай ютаётган бу аждаҳонинг нафсини тийиб бўладими! Йўқ, деб жавоб бе-

радилар ҳарбий корчалонлар. Акс ҳолда мамлакатимизни босиб олишлари мумкин эмиш. Ҳозир бизнинг оч-яланғоч мамлакатимизни ким ҳам босиб олиш нияти бор! Ахир, ўйлаб кўрилса, бирон-бир мамлакатни босиб олгандан сўнг уни бошқариш, халқини боқиш керак-ку! 300 миллион аҳолиси бор мамлакатни босиб олиб, халқини боқишга ким ҳам орзуманд экан! Асоссиз, мантиқсиз бу ваз-корсонларга халқ ишонадими! Йўқ, албатта.

Яқинда рўзномалардан бирида қизиқ бир маълумотни учратдим. Ишчиларимиз ўз меҳнати маҳсулининг ярмисини ҳам иш ҳақи сифатида қўлга олмас экан. Қолганини-чи! Унинг талай қисми тўғридан-тўғри аждаҳо комига сарфланар экан.

ҲА, БИЗ ЗУР, ниҳоятда кучли давлатимиз: қурол-аслаҳамиз тўлиб-тошиб ётибди. Лекин бу «мўл-кўлчилик» халқнинг ризиқи-рўзини кесиш ҳисобига бўлаётганини нима билан оқлаб бўлади! Мана, 46 йилдирки, тинчлик даври. Бироқ халқнинг ҳозирги моддий аҳволи уруш даврини эсла-тади. Уша-ўша йўқчилик, дўконларда навбатлар, карточка системаси. Бунга қачон чек қўйилади! Қачон совет халқи бошқа халқлар сингари фаровон ва маданий ҳаёт кечира бошлайди! Биз ҳам бу муаммоларнинг қисқа муддатларда ҳал этилишидан ўмидвормиз.

ВАРАҚЧА ТЎҒРИ РАСМИЙЛАШТИРИЛГАННИ ТЕКШИРИШ!

Варақчада касса машинасининг тамғаси қўйилган бўлиши керак. Обуна касса машинасиз расмийлаштирилганда варақчага алоқа бўлимининг календарь штемпели қўйилади. Бу ҳолда варақча обуна ҳақи тўлангани ҳақидаги квитанция билан берилади.

Газета ёки ойномага обунани расмийлаштириш, шунингдек, нашр етказиб бериладиган қўнимгоҳни кўрсатиши учун етказиб бериш карточкаси билан варақча обуначи томонидан «Союзпечать» каталогларида баён этилган шартларга мувофиқ сиёҳли ручкада, хусниҳат билан қисқаришларсиз тўлдирилади.

Нашр етказиб бериладиган қўнимгоҳ кўрсатилганида ойлик катаклар ҳамда «ПВ — Жойи» катаклари алоқа корхоналари ва «Союзпечать» ходимлари томонидан тўлдирилади.

Қурама

1991 йилдан 2025 йилгача тамаки чекувчилардан 10 миллиони бу дунё билан видолашар экан. Шундан 2 миллиони Хитой аҳолисига тўғри келади. Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти мутахассисларининг хулосалари ана шундай. Ҳозир ХХР ҳукумати жамоат йиғиладиган жойларда чекишни ман қилди ва тамаки нархини қисман оширди.

1993 йилда Парижнинг Луврга яқин ерида майдони 20 гектар бўлган, Овруподаги энг кенг пиёдалар зонасини барпо қилиш кўзда тутилган.

БМТга берилган энг охириги статистик маълумот бўйича дунёдаги энг катта шаҳар Мехико экан. У ерда 20,2 миллион аҳоли яшайди. Иккинчи ўринда Токио бўлиб, аҳолиси 18,1 миллион, учинчи ўринда Сан-Паулу — 17,4 миллион. Кейингилари Шанхай, Лос-Анжелес, Калькутта, Буэнос-Айрес, Бомбай, Сеул, Пекин ва Рио-де-Жанейродир.

Дарднинг келиши осон, кетиши оғир, дейдилар. Дарҳақиқат, ҳар қандай касалликни даволашга дарҳол киришилса, дард шунчалик эрта чекинади. Афсуски, кўпчилигимиз унча-мунча нохушликларга парво қилмай яра газак олгунига қадар чидаб юраверамиз. Кейин эса бир оёғимиз дўхтирхонада, бири эса дорихонаю шифохонада бўлиб қолади.

Одам вужудининг ниҳоятда мураккаб аъзоларидан бири юрак эканлиги ҳаммага маълум. Юрак хасталиги миокард инфаркти тўсатдан рўй берадиган оғир касалликдир. Бунда юрак мушакларининг бир ёки бир қанча қисми нобуд бўлиб, унинг фаолияти издан чиқади.

Одатда, атеросклероздан зарарланган тож артериялар (юракни қон билан таъминловчи артериялар ёки томирлар) тешиги тораяди ва томирлардан бирининг тромб билан бекилиб қолиши натижасида қон қисман ёки бутунлай ўтмай қолади. Тож артериялар тешигининг торайиши зўрайганда улардаги қон оқими тобора камай боради, ниҳоят, тож артериялардан бирининг ичи ивиган қон билан беркилиб (тромб) юрак мушагининг кўпроқ қисми ўлади ва миокард инфаркти пайдо бўлади. Қон ивишининг бузилиши ҳам кўпинча тромб ҳосил бўлишига олиб келади.

Клиника амалиётида миокард инфарктини стенокардиядан фарқлаш касалликни ўз вақтида даволашда муҳим аҳамиятга эга.

Миокард инфаркти билан бундан бир неча йил муқаддам асосан кекса одамлар хасталанган бўлса, ҳозирги пайтда бу касаллик ёшларда ҳам учраётганлиги ачинарли ҳолдир. Эндиликда 30—40 яшар одамлар ўртасида миокард инфаркти олдинги авлоддаги 50 яшар одамлар ўртасидагига қараганда ҳам кўпроқ учрапти. Ёшлар ўртасида ўлим ҳам кўпаймоқда.

Ҳар бир одамнинг юрагида мушакни озиқлантирадиган асосий тож артериялардан ташқари, томир анастомозлари ва каллатераллар бўлади.

Миокард инфаркти ривожланишида қон ивитувчи системанинг ҳолати катта аҳамиятга эга. Булар томир деворининг шикастланиши, қон таркибининг ўзгариши ва қон оқимининг секинлашиши.

Миокард инфарктининг махсус «қўзғатувчиси» йўқ, у асосан толиқиш, асабланиш, хавотирланиш каби салбий таъсир этувчи омиллар натижасида пайдо бўлади. Улар

орасида руҳий стресс етакчи ўринни эгаллайди. Бошқача айтганда, миокард инфаркти, одатда, одамнинг ижтимоий-биологик табиати, ички зиддияти, одамлар ўртасидаги муносабатларнинг ёмонлашуви натижасида пайдо бўлади.

Текширишлар шуни кўрсатдики, 60 фоиз беморлар миокард инфаркти ривожланишидан олдин узоқ вақтгача жуда қаттиқ изтироб чекканлар, 30 фоиз беморлар узоқ вақт зўриқиб ишлаш натижасида қаттиқ чарчаганлар ва 10 фоизи эса турли сабабларга кўра бу дардга мубтало бўлган. Стрессли шароит тромб ҳосил бўлишига олиб боради.

Ҳаддан ташқари жисмоний зўриқиш ҳам одамни ўткир миокард инфарктига дучор қилиши мумкин.

Бинобарин, тож қон айланишининг миокард инфарктига олиб борадиган бузилиши миокарднинг кислородга бўлган талабини қондира олмаслик оқибатида бошланиши мумкин. Шу сабабли вужудимизга ва унинг тўқималарига, ҳар бир ҳужайрасига тинимсиз равишда зарур миқдордаги кислороднинг келиб туриши жуда катта аҳамиятга эга.

Миокард инфаркти эркакларда аёлларга нисбатан 2—3 марта кўп ва асосан ёш пайтида учрайди. Бу, чамаси, аёлларда тож артериялар атеросклерозининг анча кеч ривожланишига боғлиқ бўлса керак. Аёллар одатда унча кўп овқат емайди, кўп ҳаракат қилади, спиртли ичимликлар ичмайди, чекмайди. Масъул вазифаларда ишлайдиган аёллар жуда кам учрайди. 70 ёшдан ошган эркакларда мия томирлари атеросклерози кўп учрайди, инсулт кўпроқ ривожланади, аёлларда эса тож артериялар атеросклерози ва миокард инфаркти ривожланади.

Миокард инфарктининг асосий белгиларидан бири юрак мушагининг маълум бир қисмига тўсатдан қон кам бориши натижасида кислород ва озиқ моддалар миқдорининг камайиб кетиши ва кўкрак соҳасида узоқ муддатли қаттиқ оғриқ пайдо бўлишидир. Асосан кўкрак қафасининг маркази (тўш орқаси) ёғимлаб ачишиб оғрийди ва бу оғриқ кўпинча юқорига — ўнгга, қўлга, орқага, пастки жағ атрофига тарқалади.

Қаттиқ оғриқ пайтида бемор қимирламай ётади, юрагига ўлим ваҳимаси тушади, бошқа ҳолларда, аксинча, оғриқ руҳий бузилишлар билан кечади. Бемор безовтала-нади, жонини қўйгани жой тополмайди, ҳатто ўрнидан сапчиб туриб хонада юра бошлайди. Оғриқ кўпинча томир кенгайтирувчи воситалар (валидол, нитратлар ва ҳоказо) ёрдамида ҳам қолмайди. Қаттиқ оғриқ тўхтагандан кейин юрак симиллаб оғриб туради, ҳол қурийди.

Инфарктнинг гастральгик (меъда) тури овқатдан заҳарланишга, холецистит, панкреатит, гастрит кўринишида бўлиши мумкин. Бундай ҳолатда миокард инфаркти бўлиши мумкин, асосан кексаларда учрайди. Қон босими, атеросклероз ва кўкрак қисми тез-тез қайталаб туриши каби аломатлар бўлса, миокард инфарктига учрабди деса бўлади.

Тўғри, қорин бўшлиғи аъзоларининг ўткир касаллик-лари, овқатдан заҳарланиш ёки кўкрак қисми бор беморларнинг овқатланиш тартибининг бузилиши миокард инфаркти ривожланишига олиб келиши мумкин.

Миокард инфарктининг яна бир кўриниши борки, бунда бутунлай оғриқ сезилмайди. Бундай ҳолат юрак астмаси (ҳансираш, бўғилиш), қайталанадиган тотал юрак етиш-мовчилиги, юрак уришининг бузилиши сифатида юзага чиқиши мумкин. Бунда беморнинг ранги ўчади, оёқ-қўллари совуқ бўлади, юзини совуқ тер босади, томири тез-тез уради, артериал босим пасаяди. Миокард инфарктининг айрим турларида оғриқ юрак соҳасида эмас, балки чап қўл, елка, кўкрак, пастки жағдан бошланади.

Купинча тож артериялар тешигининг аста-секин тикилиб бориши, кейинчалик эса томир деворининг қалинлашиши натижасида унинг қайишқоқлигининг йўқолиши туфайли сурункали тож етишмовчилиги ривожланади. Бунда юрак мушаклари узоқ вақт давомида, айниқса одам жисмоний меҳнат қилганда зарур озук моддаларни ололмайди ва юрак мушагида алмашинув жараёни бузилади. Миокард инфаркти купинча юрак ишемия касаллигининг зўрайиши даврида юз беради, бунда стенокардия хуружлари кучайиб, тез-тез қайталаниб туради.

Тўш остида қаттиқ оғриқ пайдо бўлганда нитроглицерин фойда бермаса, зудлик билан тез тиббий ёрдамни чақириш ва у етиб келгунча беморни ўринга ётқизиш, ором бериш керак. Миокард инфарктида нитроглицерин оғриқни бутунлай қолдирмаса-да, уни қайта қабул қилиб туриш мумкин.

Юрак соҳасига, тўш устига хантал (горчичник), оёққа грелка қўйиш, қўлни иситиш билан бемор аҳволини қисман энгиллаштирса бўлади.

Беморни иложи борича тезроқ шифохонага ётқизиш зарур. Касаллик жуда оғир, ҳаёт учун хавfli ҳисобланса ҳам, уз вақтида туғри даво қилинса, бемор бутунлай соғайиб кетиши мумкин. Бемор уйда даволанаётган бўлса, уни албатта шифокор назорати остида даволаш керак.

Касалликнинг уткир даврида бемор тинч етиши, ҳаракат қилмаслиги керак. Шунингдек тез-тез, оз-оздан турлитуман таомлар истеъмол қилиши лозим. Албатта, дастлабки кунлари қуввати камроқ таомлар берилади. Кейинчалик, сабзавот ҳисобига парҳез кенгайтирилади. Касаллик асоратсиз кечса, даволашнинг дастлабки кунларидан бошлаб, керакли жисмоний машқларни бажаришга киришилгани маъқул. Бемор ётган хонанинг ҳавоси доимо тозаланиб туриши жуда муҳим. Касалликнинг биринчи кундан бошлаб шифокор томонидан тиклаш терапияси олиб борилади. Бемор кайфиятини кутариш, унинг руҳий тушқунликка тушишига йўл қўймаслик, тузалишига ишонч ҳосил қилдириш керак.

Бемор касалхонадан чиққандан сўнг назорат остида даволанишни давом этдиради. Ярим соатдан бошланган тоза ҳавода сайр қилиш муддати аста-секин 2 соатгача узайтириб борилади.

Бу касалликда кундалик тартибот қатъий белгиланиши лозим. Уйқу 7 соатдан кам булмаслиги зарур. Кескин ҳаракат қилиш, совуқ ҳавода тез юриш оғриқ хуружининг қайталанишига олиб келиши мумкин.

Юрак инсон саломатлигининг бош нуқтасидир. Хуш кайфият, инсоний муносабат ва соғлом ҳаёт билан уни асрай олинг.

қурама

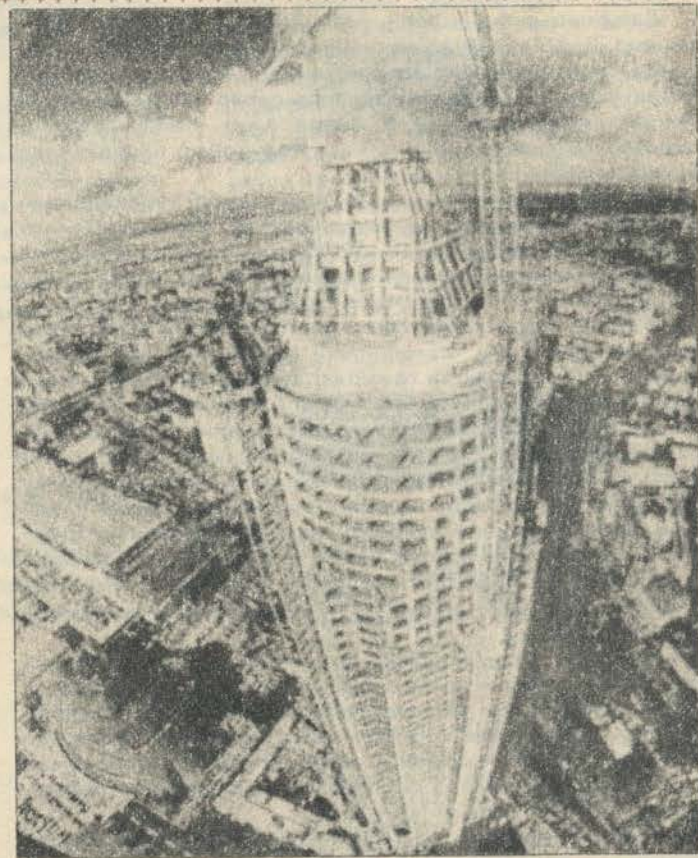
Саноатда шиша синиқларини қайтадан эритиш энергия ва вақтни тежаш имконини беради. Шу боис шиша синиқларини туплаш йил сайин ошиб бормоқда. Бу усул жуда қадимий экан. Яқинда Триест курфазининг тубидан римликларнинг иккинчи асрда чуқиб кетган савдо кемаси олиб чиқилди. Унга талайгина шиша синиқлари юк қилиб ортилгани маълум бўлди. Чунки топилган ҳужжатларда шиша синиқларини қайтадан эритиш учун олиб кетилаётганлиги қайд этилган эди.

Японияда бармоққа худди ангишвона каби кийиладиган шарикли авторучкадан фойдаланиш расм бўлди. У аслида шарикли ручкани қўлида яхши ўшлан олмайдиган ногиронларга мўлжаллаб ишлаб чиқарилган эди. Бундан қарангки, у бошқа харидорларга ҳам маъқул тушиб қолди.

Япониянинг чорвачилик мутахассислари япловдаги буқа ва сигирларга зар қоғоздан таерланган плаш кийгизиш устида тажриба ўтказишди. Уларнинг фикрича, бу кийим молларни жазирма офтоб нуридан ва хира пашшалардан ҳимоя қилар экан. Дарвоқе, тажрибанинг дастлабки самаралари чакки эмас, энди сигирлар вази ортиб, мўл сўт бера бошлади.

ОВРУПОДАГИ ЭНГ БАЛАНД МАЪМУРИЙ БИНО

Бу бино Франкфурт Майн шаҳрида уч йилу бир ойда қуриб битказилди. У машҳур Франкфурт ярмаркасининг бинолар мажмуи асосида юзага келди. Бинонинг баландлиги 256,6 метр бўлиб, Швеция гранити билан безалган, пардоз бериш мақсадида бир ярим тонна гранит Каррари (Италия)га олиб бориб ишлов берилган. Бинонинг 63 қавати 4 минг ярмарка ва фирма ходимларига хизмат қилади. Уларни иш жойига элтиш учун 24 та тезкор лифт ишлаб туради. Лифт хонасининг баландлиги уч метр бўлиб сирти қизил мрамар билан қопланган.

Ежемесячный научно-популярный журнал АН УзССР «Фан ва турмуш» («Наука и жизнь») № 9 [443] 1991 г.

Қўлезма ва расмлар Саҳифаловчи Ҳалима УСМОН қизи. Қайтарилмаиди. Бадини муҳаррир Уста ВАЛИ.

Ойномамиз мақолаларидан фойдаланилганда «Фан ва турмуш»дан олинган» деб кўрсатилиши шарт.

Унвонимиз: 700000, Тошкент ГСП(П) Гоголь кучаси, 70-уй. Телефон 33-07-05.

Теришга 18.07.1991 йилда берилди. Босишга 15.08.1991 йилда руҳсат этилди. Қоғоз 60 × 90 мм. Ботиқ босма. Ботиқ босма қоғози. Шартли босма т. 4,0. Шартли рангли намуналар 10. Нашриёт-ҳисоб т. 5,0. Нусхаси 372101. Буюртма № 5751. Нашр № 675. Обуна нархи 60 т., чакана нархи 80 т.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Қўмитаси нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ орденли босмахонаси, Тошкент шаҳри, ГСП, 700083 «Правда» газетаси кўчаси, 41-уй.

С «Фан ва турмуш»

ШУ йил июнь ойи ўрталарида Ўзбекистон сиёсий ва иқтисодий мустақиллик сари яна бир дадил қадам қўйди. Қадимий Тошкентга дунёнинг етти иқлимидан ишбилармонлар ташриф буюришди. Улар 300 дан ортиқ ширкат, уюшма, корпорация ва банкларнинг вакиллари эди. Тошкент учрашуви ниҳоятда қизғин ўтди ва салмоқли натижалар берди. Зеро

деярли 3—4 кун давомида сармояси 376,9 миллион чет эл валюта сўмига тенг бўлган 30 та қўшма корхона таъсис этилди, 65,8 миллион доллар миқёсида савдо шартномаси тузилди. Яна 69 та қўшма корхона ташкил этиш борасида келишув бор.

Сураткаш муҳбиримиз С. ДОВИДОВ ўша учрашув лаҳзаларидан айрим лавҳаларни диққатингизга ҳавола этди.

Я қинда «Фан ва турмуш» махсус мухбири Рустам ОБИДни олис Мурманск вилоятига сафарга йўллади. Мухбиримиз 10 кун мобайнида Кола яриморалини кезиб чиқди, тайга ва тундрада бўлди, ўлканинг наботот ва ҳайвонот олами билан танишди, Шимол халқларининг II фольклор фестивалида иштирок этди, бир неча кун Баренц денгизини кезиб, бўронларда қолди... Муаллиф ўзининг «Муз океани соҳилларида» номли мақоласида ана шу сафар таассуротлари тўғрисида ҳикоя қилади.

Кун ботмас диёрда

ISSN 0134 - 4560 ИНДЕКС 75421

Чакана нархи **80** тийин
Обуна нархи **60** тийин

ФАН ВА ТУРМУШ

www.ziyouz.com kutubxonasi

